Natūralu būti kažkuo, kitaip nebūtum.
V. Daujotytė

Tirpstančio vardo ieškojimas

Bandymas įsiterpti į tapatybės aptarimų chorą.
Liudviko GIEDRAIČIO interviu su kultūrologe Daiva TAMOŠAITYTE.

Knygose randi, žmogus, daugybę tapatybės apibūdinimų, nusakymų. Esą kažkas labai svarbaus, bet – kas? Svarbiausia trokšti jos ieškoti, o atradimas gal net neįmanomas... Kas per paukštė toj mūsų gyvenimo tankynėje – tapatybė? Kaip ją mato kultūrologai, politologai? Kaip Jūs ją matote: kas tai?

Tapatybė, arba tapatumas, – pirmiausia psichologinė, politinė sąvoka. Žmogus, be abejo, turi su kažkuo tapatintis: su tėvyne, tauta, šeima... Tai visiškai natūralu. Šiuo metu Lietuvoje daug kalbama apie tapatybių skilimą, kitimą, apie daugybines tapatybes. Išties: mums, lietuviams, įstojus į ES, pirmoji problema – su kuo mes tapatinamės? Bandoma kalbėti apie europinę tapatybę, bet tikroji yra psichologinė. Politinis lygmuo – dirbtinis, konstruojamas. Tarkim, man asmeniškai europinė tapatybė – fikcija. Priklausome ES, bet tapatybė sietina pirmiausia su mano „aš“. „Patybę“ suprantu kaip vidinę, net sakralinę savastį. Tai žodis, nusakantis mūsų asmenybės ašį. Pagal Jungą, ta ašis gali būti ir kolektyvinė, bet einanti per individus.

Dažnai teigiama, kad tai dirbtinis konstruktas. Kam gi jį reikia daryti? Koks to tikslas?

Tai teikia saugumo jausmą. Tapatybe mes tarsi konstruojame savo saugias sienas. Taip pat tiesiame tiltą į išorės pasaulį, bendraujame su kitomis tapatybėmis. Be tapatybės nėra nė bendravimo.

Norėtųsi kalbėti apie tapatybę kaip mūsų (kiekvieno individualiai) jungtį į viena – tautą, valstybę, naciją, kuri lyg snaigė tarp mūsų nustebusių delnų šiandien gal sparčiai tirpsta...

Išties daug ir su nerimu šiandien galima kalbėti apie būtent lietuviškosios tapatybės kaitą. Sovietmečiu buvome ilgai pratinti būti internacionalinio, tarptautinio derinio dalelyte. Mūsų tapatybė kreipta (iš dalies taip yra ir šiandien) į mistinį ideologinį pilietinį lygmenį. Po devyniasdešimtųjų praėjusio amžiaus metų įvyko didelis lūžis: nukrito geležinė uždanga, atsidarė vartai į Vakarus, mes tiesiogiai susidūrėm su didžiule pasaulio, jo tapatybių įvairove, kuri plūste užplūdo, sukelia daug rūpesčių, nerimo, nežinios: ar esame subrendę, ar pajėgsime tai suimti kritiškai, mus praturtinančiai, ar būsime užlieti, paskęsim? Viltinga, kad lietuvių kalba yra valstybinė, atkūrėme ir toliau kuriame nacionalinę valstybę, politine prasme esame nebe tauta, o – lietuvių nacija. Stasio Šalkauskio vizija, išdėstyta praeito amžiaus pirmojoje pusėje, kad lietuvių tautą būtina pakelti į nacijos rangą, praktiškai įsikūnijo. Didžiąja dalimi ji buvo įgyvendinta dar prieškariu, pirmosios nepriklausomybės metais, o dabar išties atkurta. Tačiau didesniųjų tapatybių kontekste ji gal tirpsta, kaip Jūs sakote, gal mums nepalankiai modifikuojama, mėginama ją iškreipti. Gyvename demokratinėje valstybėje, o demokratijos vienas iš pamatinių principų – tolerancija, sugyvenimas su kitomis etninėmis, politinėmis, ekonominėmis – įvairiausiomis tapatybėmis. Jos mums turi didelę įtaką. Sparčiai mus keičia ir migracija. Dalies kultūrologų, politologų požiūriu, tai puiku, būtina puoselėti pilietiškumą, besąlygišką toleranciją kitoms kalboms, tautoms, kultūroms, raginama teikti joms viską, kas palankiausia. Bet manau, tai nereiškia, kad, pasinėrę į visišką atvirumą, atsidavimą tolerancijai, mes nebeturėtume matyti savęs, netoleruoti savosios nacionalinės tapatybės, aukojantis dėl kitų. Tai būtų visiškai nelogiška. Net didžiosioms nacijoms Europoje kitų tautinių tapatybių integracija jų viduje darosi pavojinga. O mums – tuo labiau, nes mūsų nedaug ir perdėm esame tolerantiški: labai lengvai suteikiame visas teises kitoms tapatybėms, kurios energingai, agresyviai stengiasi save įtvirtinti. Pateiksiu naujausių pavyzdžių iš akademinio gyvenimo (jį geriausiai pažįstu). Vilniaus universitete neseniai įsikūrė Konfucijaus institutas, į Lietuvą „ateina“ du didžiuliai Anglijos universitetai – visiškai susiformavę dariniai, turintys savo vidinę viziją, politinę tapatybę, jiems nereikia mūsų,

jie autonomiški, vadinasi, kas jau buvo, reiks išstumti. Dalį mūsų akademinio jaunimo bandoma lyg ir ištirpdyti, išsklaidyti, jis tarsi nukreipiamas emigruoti. Taip iš pasaulio skverbiasi nauji saviti kultūrologiniai dariniai su visa savo tapatybe – etosu, etnosu, kalba, o mes paslaugiai norime sumažinti Lietuvoje akademinių mokslų centrų, neva jų perdaug, neva universitetus reikia nužeminti iki kolegijų lygmens, neatsakingai užsimerkiame prieš proto nutekėjimą, nematydami, nesuprasdami, kad tuščios vietos nebus, joje bemat įsikurs koks nors svetimos šalies universitetas. Tą liudija faktai. Nemanau, kad galima į tai ramiai žiūrėti, atmesti nacionalinius, mums gyvybiškai svarbius prioritetus. Mūsų istorija liudija: kitos, kaimyninės tautos stengėsi nuolat išstumti, nutautinti mus. Nemanau, kad galima to nežinot, nematyt ir kad mums nereikia atsargumo.

Bet už tokias kalbas bemat gausit bjauraus nacionalisto etiketę! Kokie naujausi teoriniai samprotavimai būtent apie nacionalizmą?

Nuo šeštojo dešimtmečio universitetuose imta intensyviai iš naujo svarstyti šią temą. Skiriamos dvi nacionalinės tapatybės rūšys. Pirmoji – imperialistinė, rusiškoji. Ji – nuo laikų, kai atsirado trispalvės nacionalinės vėliavos, kūrėsi didžiosios monolitinės valstybės, kurios buvo imperialistinės, turėjo kolonijas, taigi su nepageidaujamu „prieskoniu“. Yra ir kitoks nacionalizmas – pavergtų, okupuotų etninių tautų išsivadavimo, išlikimo siekis. Tai visiškai teisėtas būdas įvardyti, žadinti prigimtinę nacionalinę sąmonę, savimonę, būtiniausia sąlyga patiems vidujai sustiprėti. Ta prasme daugeliui tautų (ir mums) nacionalizmas nėra praeito amžiaus atgyvena šiame globaliame pasaulyje. Priešingai. Nacionalinė valstybė, kaip ją suprantame, yra kuo įvairiausių (kultūrinių, istorinių, kalbinių) tapatybių, savitumų darnos, harmonijos, plėtojimosi, nacijos gyvastingumo užtikrinimo sąlyga.

„Tauta – nacija – tautinė – nacionalinė“... Sakome „lietuvių tauta“, bet – „nacionalinė filharmonija“, „nacionalinis muziejus“. Iš kur tokia painiava? Kas tai per mazgelis? Ar vis bijoma „tautos“?

Jaunieji ir net viduriniosios kartos mūsų kultūrologai, politologai mėgsta pasišaipyti iš praėjusių laikų tautos herojinimo, idealizavimo. Pirmosios nepriklausomybės dvidešimtmečiu toks žodis tikrai tiko, buvo natūralu, normalu: *tauta*. Bet šiandien, kai tariame šį žodį, tarsi atmetame *naciją*. Paradoksas: tariame „nacionalinė valstybė, nacionaliniai simboliai, nacionalinės premijos, orkestrai“ – viskas normalu, tačiau vengiame sakyti „lietuvių nacija“. Mano požiūriu, tai anachronizmas. Juk turime lietuvių *naciją*, mes ją jau sukūrėme. Savo sukurtoje valstybėje mes, lietuviai, – nacija. Lietuvoje taikiai sugyvena kitos *tautos*, kurių nacionalinės valstybės kitur.

Tauta, turinti valstybę ir gyvenanti joje – nacija?..

Be abejo. Tai politinis terminas, liudijantis tautos tapimą valstybine, sąmoninga. Anglai taria *people* kalbėdami apie tautą, bet, kai kalba apie valstybiškai reikšmingus dalykus, įvardija *nation*. Šitokią skirtį, mano nuomone, turėtume labai jausti ir mes. Esame integravę daug tarptautinių terminų, kurie puikiai „veikia“ ir Lietuvoje. Tarp jų *nacija, nacionalinis*. Mano nuomone, turėtume atvirai tarti *lietuvių nacija*. Psichologiškai tai svarbu, nes kai sakome *nacionalinė valstybė*, bet *lietuvių tauta*, tai reiškia, lyg toje nacionalinėje valstybėje būtume etnoso, tautelės lygmens. Man keista, kad apie tai Lietuvoje nešnekama. Menkai mes akcentuojame politinį, valstybinį savo tautos statusą. Manau, tai blogai. Šiuolaikinio pasaulio šalys (ir mūsų kaimynės) nepaprastai skrupulingai saugo nacionalinį savo identitetą. Dviejų tautų respublikoje nacija laikyta tik lenkai. Žodis turi didžiulę jėgą ir reikšmę.

Bet gal tik tada, kai jis prigijęs žmonių sąmonėje. „Nacija“ mums lyg negyvas, nelabai suprantamas, tarsi dirbtinis, o dar su neigiamos reikšmės atspalviu: „nacis, nacistas“.

Reikia šviesti žmones, aiškinti jiems, supažindinti su sąvokomis. Tautinę tapatybę turime jau tūkstantmečius, o nacionalinę, susietą su valstybės kūrimu, darbu, saugumu, įteisinimu, – vos dešimtmečius. Jei sąmoningai norime išlikti, privalome turėti tuo tikslu sukurtas politines principines nacionalines nuostatas. Saugodami vien tautinius dalykus – kalbą, muziką ir visą tautiškumą – nebeišgyvensime, neišsilaikysime šiame globaliame pasaulyje, kuriame atsineštinės, iš svetur plūstančios tapatybės brutaliai siekia įsitvirtinti. Sovietmečiu buvome socialinės inžinerijos eksperimento, kurio tikslas – sukurti internacionalinę tapatybę, „objektai“. Kuo tai grėsė lietuvių tautai, dar puikiai atsimenam. Dabar, jei savo valstybę kursime tarptautinę (kurioje turi būti daug tapatybių), netrukus joje liksime tik tuo tarptautiniu mažumos vienetu, kuris šimtamilijoninių, milijardinių tapatybių labai lengvai bus, be abejo, užgožtas, išstumtas...

Keista, kad reikia aiškinti, teigti: bent savo valstybėje turime išsaugoti save...

Lietuvoje nuvertintas valstybinio mąstymo šiuo klausimu lygmuo. Jaunimas praranda lietuviškos tapatybės poreikį. Tai baisu, bet taip yra. Gimusieji prieš dvidešimtmetį ir vėliau, nepriklausomybės laikais, augę su interneto pasauliu, nemenka dalimi be lietuvių kalbos, tautiškumo būtinybės dažnai ir nejaučia, nes nuo vaikystės didžiąją laiko dalį praleido tarptautinėje terpėje, kurioje vyrauja anglų kalba. Štai ir slystame iš lietuvių tapatybės. Jei vaikas nepatyrė nė etninės kultūros įta-

kos, liaudies dainų, šokių, papročių, jei jam nesuteiktas lietuviškasis kultūrinis, kalbinis pagrindas, rezultatas gali būti dar liūdnesnis. Be to, šiandien ypač daug keliaujama, tapatybės klausimas darosi tuo opesnis.

Kaip Jūs vertinate mūsų šalies aukščiausiųjų institucijų (tarkim, švietimo, kultūros) politiką, veiklą tapatybės teigimo srity?Ar ten bent galvojama apie tokį dalyką?

Man atrodo, kad ten dirbantys žmonės labai priklauso nuo tarptautinės konjunktūros. Gal jie ir susimąsto, kaip čia bus su mumis, mūsų tapatybe, kiek įmanoma be pavojaus sau beatodairiškai toleruoti užsienio valstybių visokeriopą – kultūrinę, ekonominę intervenciją, protų nutekėjimą, bet jiems visada pateikiamas jau galutinai suformuluotas atsakymas, kad tai absoliučiai neišvengiama, fatališka, „pasaulio atėjimas“ Lietuvai esą duoda naudą ir t.t. Tačiau, pagal kapitalizmo dėsnius, laimi visada turtingesni, apsukresni, gausesni. Tad „savanoriškai“ atsiduriame išnaudojamųjų pozicijoje, už ką kaltinti galime tik save, savo vadovus. Emigravimas, darbo jėgos, protų nutekėjimas iš Lietuvos reiškia ne ką kita, tik mūsų išskydimą, išskaidymą, energijos praradimą. Naudos iš to tikrai neturime. Sugestyvūs valdančiųjų teiginiai, kad taip ir turi būti, savivertės praradimas reiškia nacionalinio identiteto silpninimą, sąlygoja netektis. Ne vieną šimtmetį Lietuvoje taip yra vykę, tik dabar įgavo kitokias formas: liberalias, neprievartines, per savęs menkinimą, nevisavertiškumo įteigimą. Tai nepaprastai pavojinga. Pasiduodantys tokioms sugestijoms, manau, neverti aukščiausių postų. Būtina surasti priešnuodį savęs menkinimui.

Gal tik toks pojūtis: vis atrodo – smunkame…

Žmogų moraliai žlugdo pirmiausia perspektyvos nebuvimas. Šiandien tik kultūra ir sportas – bene vieninteliai mūsų ambasadoriai pasaulyje, kurių dėka net patys pamatome, kokie galime būti reikšmingi tarp kitų tautų, nacijų. Nežiūrint to, kultūrinio temperamento, raiškos, savasties puoselėjimas – kuo mažiausiai finansuojamas.

Bet tai gal ir pačių kultūrologų, mokslininkų „teoriškai pakaustyta“. Ypač tais postmodernistiniais tapatybės apibūdinimais, išvadom esą vienintelis teisingas santykis su tautine tapatybe – blaivi, objektyvi, racionali kritika, tautinė tapatybė – tik reliatyvus, neautentiškas vaizdinys, o lietuviškoji – išvis tik stebuklinėm pasakom ir didvyrių kovomis šiaip taip bekretanti, jau nebelaikoma „absoliučia gėrio ir prasmės kvintesencija“.

Jei apie ką daug šnekama, stengiamasi priklijuoti kuo daugiau būdvardžių – tai pradeda varginti, veikti atstumiančiai… Tikiuosi, kad mūsų kultūros institucijoms pavyks įtvirtinti pozityvią tapatybės sampratą ir pagaliau palikti ją ramybėje, išvaduoti mus nuo per didelės

Daiva Tamošaitytė

abipusės priklausomybės. Ilgiuosi situacijos, kai suprasim, ko mums reikia ir atitinkamai veiksime. Tapatybė – pirmiausia būsena: aš esu! Aš pats! Kas aš pats! Tai visiškai integrali žmogaus buvimo **čia** sąlyga. Tai ne žodis, kuris gali būti vienaip ar kitaip suprantamas, apsvarstomas. Tapatybė niekur nuo mūsų nepabėgs… Antanas Kulakauskas, Egidijus Aleksandravičius, Vytautas Rubavičius, Viktorija Daujotytė, Ingė Lukšaitė… Turime nemažai žmonių, kuriems tie klausimai išties rūpi. Tapatybės tema dabar labai aktuali, svarbi ir tarptautiniu lygmeniu: šaukiamos konferencijos, tautoms karštligiškai rūpi numatyti, užtikrinti savo ateitį. Kalbama apie nacionalinio imuniteto stiprinimą, apsaugą, nes akivaizdus niveliavimasis. Nuolat keičiasi visuomeninio sambūvio modeliai tiek etninės, tautinės kultūros viduje, tiek bendraujant su pasaulinėmis kultūromis. Įvairovės gali būti daug, savitumai tik praturtina žmogaus buvimą, senosios formos išsisemia. Nuolat turime telkti save, kad tauta prisikeltų, sustiprėtų naujam gyvenimui. Per pastaruosius net ir dešimtmečius žmonijos integracijos vyksmas paspartėjo milijonus kartų. Nebegalima, neįmanoma sugyventi senosiomis formomis. Ta prasme turime tarsi „dirbtinai“ sugalvoti tapatybės formulę, kurios dėka kurtume save ir savo aplinką.

Gal todėl tarp tapatybės apibūdinimų esama ir tokio: „Moderniosios tautos įsivaizduoja, išrauda, išgalvoja save dėl pragmatinių kapitalizmo epochos poreikių“?

Absoliučiai. Tai yra istorinė šių dienų būtinybė. Mes turime kurti save, esame sąmoningi, modernūs žmonės, jau ir postmodernūs, ir po postmodernūs, kai po

visuotinio, tarsi neatsakingo išlaisvėjimo, ,,šventų“ vertybių nuvertinimo turėtų ateiti jų ,,išsilyginimo“ laikai. Postmodernistinis poslinkis į pliuralistinės sąmonės įsigalėjimą buvo labai teigiamas. Ypač tiems, kurie smaukti ant vieno ideologinio kurpalio. Visa mūsų pasąmonė, asmeninė, kolektyvinė, buvo ,,išversta“ į išorę, atidengta: agresija, pyktis, ksenofobija, nusikaltimai, prievarta, užgniaužtieji mūsų poreikiai, homofobija – visko ,,turtingi“ esame, turime išmokti su tuo kovoti. Ateina naujas, manau, pusiausvyros periodas žmonijos istorijoje.

Bet mums šį kartą rūpi Lietuva, jos tapatybė. Šnekamės etnokultūrinės įstaigos, Lietuvos liaudies kultūros centro, lyg milžino, palėpėje, vien todėl būtina klausti: kaip mūsų labai sparčiai besikeičiančiais laikais tradicijos, papročiai, tautosaka, visa etninė kultūra siejasi su tapatybe? V. Daujotytės žodžiais, ,,Tautinės tapatybės sunkumas ar lengvumas geriausiai matyti iš mūsų santykio su tradicijomis. Kai jos kelia, veda į priekį, eiti lengva. Kai stabdo, lyg kokią naštą deda ant pečių, sustojame.“ Taigi: kiek paveldo faktorius dar paveikus būtent tapatybės išsaugojimo, kūrimo srityje?

Manau, kad tai puikiai atsinaujinantis faktorius. Tai optimistiška. Neramu tik dėl jaunimo. Dalis žmonių, be abejonės, išsaugos etninę, liaudies kultūrą, juk poreikis ja remtis yra visur ir visada. Lietuvoje vien mūsų Dainų šventės tą patvirtina. Vakarų kultūros šia prasme daugiau praradusios – ir štai jų jaunimas važiuoja į Afriką, kur afrikiečių dainos, šokiai ir visa kultūra tampa jiems tarsi etniniu surogatu, pakaitalu, ką savo praradę. Būtent savosios etninės kultūros puoselėjimu vergai negrai, išplėšti iš gimtųjų kraštų, išsaugojo savo tapatybę ir net turėjo didelę įtaką Vakarams. Tai įrodo, kad žmogui esmiškai reikalinga remtis į savąją lopšinę, dainą, šokį… Jei žmogui nieko nepateikiama iš prigimtųjų etninių vertybių, jis įsijungia radiją, girdi spiričuelą – ją ir turės kaip savą. Tuščios vietos nėra. Turime nebūti kvaili, suprasti tai ir išlaikyti, ką paveldėjome iš protėvių, kitaip toje vietoje bemat atsiras kažkas svetimo. Etninis pagrindas tiesiog privalo išlikti – mūsų pačių. Antra vertus, užsidaryti vien etninėje kultūroje šiuolaikiniam žmogui netinkamas dalykas. Nebegrįšime į balanų gadynę, tačiau žmogus turėtų jausti savos kultūros pamatą, suvokti etninių simbolių reikšmę, domėtis tuo. Tai tiesiog privalu, nes sudaro esmę savos tapatybės, be kurios nesuvoksi nė kitų. Žmogui reikia turėti **save**, kad kitame atpažintų savitą modelį.

Porą kartų buvote užsiminus apie šių dienų jaunimą, kuriam puikios sąlygos nuslysti nuo, sakytum, prigimtinės tapatybės…

Na, nemanykim, kad mūsų vaikai prarasti, net jei neskambina kanklėmis, nešoka ratelių. Turiu devyniolikos metų sūnų. Vakar per televizorių stebėjome buvusio prezidento laidotuves. Grojo karinis orkestras, paskui liaudiškais rūbais pasipuošusiųjų choras sudainavo kelias raudas. Tai suskambo kaip aukščiausios mišios! (Esame puikios kokybės chorinės muzikos kraštas. Liaudies dainos, harmonizuotos, tradicinės, šiuo metu skamba tikrai kaip iškilmingos, sunkiai apibūdinamos psichologinės, dvasinės mūsų tapatybės mišios.) Sūnus netikėtai ištarė: tai gražiausia, kas iki šiol čia skambėjo. Taigi, bemat identifikavo, pajuto: tai buvo – **tai**. Tapatybė nėra tik žodis, sąvoka, ji – vidinio **aš** tikrovė, siela, kuri atpažįsta save – kultūroje, gamtoje. Vydūno teiginys ,,žmogumi būti pačiam sau“, matyt, ir reiškia, kad tu įžvelgi, atrandi savo **aš**. Liaudies dainoje, muzikoje mūsų **aš** yra absoliutus. Taip ir visose tautose, nacijose.

Ar galėtumėte apibūdinti, kokie yra būtent ,,lietuvių tautos atpažinimo, pasak mokslininkų, ,,kodai“? Kaip Jūs juos matote?

Išties egzistuoja tautų, nacijų savitos savybės, lyg kodas. Bet jis nėra visiems amžiams sustingęs, jis keičiasi. Nusistovėjęs štampas, kad lietuvis pavydus, susiraukęs, burba, jam viskas blogai. Na, turime tokių savybių. Bet žmogus yra universali būtybė. Kas sudaro mūsų unikalumą, savybingumą (dažnai apie tai galvoju), kur ta individualioji ašis, kuo mes išsiskiriam?.. Atsakydama lenkčiau į psichologinius klodus, kurie išsiskristalizuoja kalboje, muzikoje, įvairiuose kūrybos žanruose, sugyvenimo būduose – visiškai visur. Bet psichologinis savastingumas reiškiasi būtent individualiomis kultūros lytimis. Tapatybės kodas – kultūriškai paveldėtas, psichologinis, kultūrinis matmuo. Tapatybė, kuri išauga iš etninės kultūros, žymi nacionalinę savastį, kupina įvairovės, porūšių, kultūrinės raiškos būdų. Ji suformuojama, kultūriškai paveldima. Jei tėvai, mokykla neperteiks vaikui savos kultūros kodų, žmogus išaugs – jau kitos kultūros. Amerikoje auginamas lietuvaitis išauga amerikonu. Tai absoliutu.

Tačiau veikia ir genai, ,,kraujas“…

Palietėte temą, kuri nuo XIX a. nacionalizmo teorijų kalėjų akiratyje, bet ji politiškai labai susikompromitavo, nes grindė šovinistinius, fašistinius išvedžiojimus apie tobulas ir prastas rases, tautas, kurias reikia naikinti. Mano požiūriu, genetinės variacijos yra antrinės. Svarbiausia – kultūrinė aplinka, savastis.

O kas – viduje, branduoly, mūsų asmeninių tapatybių bendras matmuo?

Taigi: kas ta vidinė, tikroji tapatybė, jos gylis, širdis, ,,tapatis“, iš kurios gimsta, išsisluoksniuoja visa kita? Minėjote apie kraują, genus. Kreipiate mintį prie individualios tapatybės raiškos, mūsų žmogaus giliausio

turinio. Taip, kultūrinė atmintis yra visuomeninė, tik kodas bendrauti su aplinka, tautos, pasaulio žmonėmis. Tai išorė, išraiška, bendra terpė, kurioje gyveni, bendrauji, kurios dėka vyksta „apykaita“ tarp tavęs ir aplinkos. Tikrasis žmogaus šaltinis – jo siela, dvasinis, psichologinis neapibrėžtas lygmuo. Bet ir vėl – neaiškumai: kiek ten individualaus turinio, kiek bendro. Visa tai gvildendami, turėtume sieti ir su religinėmis tradicijomis. O tai, beje, ir vėl priskirtina antrinėms tapatybės formoms...

Gal tad ir mūsų kodų aiškinimą paprasčiau būtų pradėti nuo antrinių dalykų? Kuo mūsų krikščionybė gal savita, kitokia nei kitų tautų, gal turinti būtent mūsų giliosios tapatybės žymių, ženklų? Ką bent Rūpintojėlis liudija?

Net universalios pasaulinės religijos galutinai neužgožė atskirų šalių etninių klodų, atsispindinčių tautosakoje, papročiuose, žmonių protinio, psichofizinio savitumo ženkluose. Lietuvoje turime susiformavusią labai savitą krikščioniškąją lietuviškąją tradiciją. Lietuviškieji psichologiniai išraiškos būdai, temperamentas nuspalvino visą religinę raišką. Tas lietuviškasis nuolankumas, pesimizmas... Kiekvienose pamaldose: klūpauni ant kelių, teigi – aš kaltas, kaltas, labai kaltas... Tokia psichoterapija. O dar išpažintis ir vėl atgailavimai. Lietuviai labai sureikšmino, išdidino savęs numenkinimo, nusižeminimo šitoje religijoje aspektą. Tai tampa net vyraujančiu elementu ir mūsų temperamento pobūdy. Tai nesveika. Tai jau – lyg ir iš lietuvių savasties: savigaila, saviplaka, nusižeminimas, ašarų pakalnė... Yra ir giedro pietizmo lietuviuose, bet mūsų religingumas labiausiai susijęs, deja, su nuodėmės, nevisavertiškumo, kančios sąvokomis.

Sveikinimų rato laidoje per mūsų radiją ką išgirsi, ko ne, bet „Dievo palaimos“ palinkėjimą – būtinai. O, tarkim „Kalevalos“ žmonės net beviltiškiausiomis aplinkybėmis pasitiki pirmiausia savimi, savo pastangų sėkme, veikla... Kokie šaltiniai, idėjos formavo, nulėmė mūsų tapatybės požymius?

Kurdama, konstruodama nacionalinį identitetą, Indija rėmėsi vadinamuoju arijų mitu. Arijai buvo nepaprastai gyvybingi, veiklos žmonės, kariai. Indiškojo atgimimo vadovai, siekdami perkeisti prispaustos, daugelį metų nelaisvos nacijos sąmonę, rėmėsi tuo mitu. Tą patį, keisčiausia, darė savo šalyse ir Europos tautų protai, formavę nacionalines ypatybes. Ieškojimus grindė bendra indoeuropietiškąja kilme. Tą patį darė ir mūsų tautos žadintojai: mitinių protėvių gyvastingą džiaugsmą, optimizmą, gyvenimą teigiančią kultūrą iškėlę kaip pavyzdį, siekinį priespaudos sąlygomis gniuždomam žmogui. Ne veltui tuo metu suklestėjo ir pagoniškosios praeities religija, kuri atrodė gyvybinga, veržli, teigianti žemiškąjį gyvenimą, darną su gamta, pasauliu, o ne tai, kad dulke buvai, dulke ir virsi... Mūsų krikščioniškasis lygmuo labai iškreiptas ir polonizacijos, keitusios žmonių sąmonę...

Išvardysiu, kaip teoretikai apibūdina tradicinį lietuvį: romūs, valstiečiai, sėslūs, senojo tikėjimo, garsios praeities žmonės. Bet iš tų savybių tarsi nieko nelikę. Kas vietoje jų?

Kaimo, mūsų tapatybės kodų buvusios saugyklos, išnykimas – didelė netektis. Dabar viskas priklausys nuo to, kaip naujieji žemės savininkai (kurie dažnai kitokio, ne žemdirbiškojo „kodo“), kaip jie naudosis žeme. Tapatybė kinta. Ar galėtumėte įsivaizduoti mūsų kaimo tikrovę, buvusią prieš kokį šimtmetį, žmogų, nuo aušros iki sutemų dirbantį ar švenčiantį – lydimą dainų! Ir ne bet kokių dainų, bet išties tobulų, gražių! Poezija kiekviename žingsnyje! Darbo, švenčių dainos... Koks gi sakralus turėjo būti valstiečio kosmosas, kad sukurtų sodo stebuklą, kad visą gyvenimą apipintų kultūrinėmis gyvomis formomis! Dabar žmogaus buvimas išsklaidytas. Pats žmogus integraliai nedalyvauja kultūros kūrime. Geriausiu atveju retkarčiais nueina į bažnyčią, koncertą... Etninė kultūra užtikrino visavertį žmogaus kultūrinį gyvenimą, jo ritmą. Jos dėka galime kalbėti ir apie bendruomenės tapatybę. Stebiuosi ir stebiuosi: kokia šventa buvo sukurta dabar vadinama paprasta valstietiškoji kultūra! O kai egzistavo visas baltiškosios kultūros kosmosas – su vaidilutėm, žiniais, kunigaikščiais, kai ta piramidė nuo apačios iki viršaus gyvavo nepažeista – kaip tai turėjo būti didinga! Kas tą pakeis, atstos? Internetas?..

Jūs savo rašiniuose įvardijate tokį „homo neosovietikus lituanus“. Kokie gi to tipo tapatumo požymiai?

Sovietmetis, jo poveikis įvairiomis plotmėmis dar menkai apmąstytas. Ta genų socialinė inžinerija, sąmoningas bandymas sukurti žmogų be atminties, be istorijos... Pirmyn į šviesią komunistinę ateitį! Ant ištrinamų pamatų rašoma nauja bendratautinė tapatybė, istorija. Mus gelbėjo, kad tai vykdė proletariato diktatūra, vadovavo „proletariato klasė“, o mes praktiškai tokios neturėjome, buvome valstietijos, žemės ūkio šalis. Suvaryti į „kolchozus“ žmonės vis tiek liko valstiečiais, ne nomadiniais darbininkais, prarandančiais senąjį kultūrinį tapatybės kodą. Politiniai agitatoriai, partsekretoriai ugdė tą „sovietiką“. *Neosovietikus lituanus* – sakyčiau, pokariu gimęs žmogus, kuris augo nebe valstietiškos kultūros aplinkoje, išplėštas iš jos ir mestas ant miesto akmenų į glėbį politrukų, įpareigotų formuoti naujos tapatybės, naujo tipo žmogų: pirmiausia – nukirstom šaknim. Dabar tie patys žmonės žengia kapitalizmo link. Tai ir lemia tą „neo“: atmetusį idealizmą (sovietinį), pasinėrusį į gyvenimo praktiką, materialios naudos ieškojimą.

Kaip konkrečiai galima būtų kalbėti apie tų „neosovietikų“ tapatumą, antspaudą dabartinėje mūsų visuomenėje?

Buvę partiniai, jie puikiai integravosi ir į dabartines dirbtines, politines sistemas. Tai tie patys funkcionieriai, kurę naująjį rytojų. Tik dabar jie naudojasi pasaulinėmis kapitalizmo priemonėmis. Bet istorinis kultūrinis jų sąmonės sluoksnis labai skurdus, menkas. Raiškos būdai seni. Jie puikiai įvaldę manipuliavimo mechanizmus: kalbėjimo ir nieko nepasakymo, oro burbulų pūtimo… Jie neperteikia jokio kultūrinio kodo. Tuštuma. Žodžiais kuria netikrą tikrovę ir iš to pelnosi.

Kaip mus dabar keičia Vakarų, europietiškoji įtaka, užplūdusi atgavus nepriklausomybę?

Egzistuoja niekšybės dėsnis: kas bloga, labiausiai vilioja, greičiausiai prilimpa, keičia žmogų, o kad surastume tai, kas gražu – reikia pavargti. Iš Vakarų pirmiausia siūbtelėjo netikros vertybės, net kas nepageidautina, nes išstumia, ką gera turime savo. Iki šiol per dvidešimt metų dar neįsisąmoninome, kad bendro pobūdžio direktyvas iš Vakarų automatiškai taikyti mūsų šalyje neapmąsčius, nepriderinus prie savo sąlygų – žalinga. Tai liudija ir mūsų nacionalinės sąmonės netvirtumą. Todėl sakau: turime brėsti, tvirtėti, nesirgti naujom ligom – juk dar nespėjome atsigauti nuo senųjų. Skaudi tai tema. Baisiausia, kas gali ištikti Europos Sąjungą – unifikacija. Žmonės nori išsaugoti savo tapatumą, savastį. Jei būtų kėsinamasi į tai, kiltų pasipriešinimo judėjimai, gal net aršūs, kraštutiniai. Jokiu būdu neturime paklusti unifikuojančioms nuostatoms.

Ar pačioje Lietuvoje mūsų valdančiųjų rankomis tikrai nenaikinama kultūrinė atmintis, tuo pačiu – tapatumas?

Tai atsispindi pirmiausia per finansavimą, nes visada labiausiai nukenčia bibliotekos, žemesnių grandžių kultūra, aukštasis mokslas.

Nesuvokiama, kad tai pavojinga?

Manau, yra baisiau: seniai suvokiama. Akivaizdus net to suvokimo perimamumas. Visų ateinančių į valdžią partijų veikloje jaučiamas tos politikos fatališkas kryptingumas. Sukurta ir sistema, paglemžianti žmogų kaip sraigtelį, kad jis aukštesnius idealus aukotų asmeninio išlikimo pastangoms, siektų aukštesnių pozicijų visuomenėje, gautų privilegijas… Bijau, kad šios sistemos traukinys jau nebesustabdomai įsivažiavo. Baisu, kai matai, kad Lietuvą valdantieji labai ciniški mūsų ateities atžvilgiu. Jie garsiai, pakiliai pašneka apie valstybę, naciją, o patys sau, atrodo, taip galvoja: po šimto metų vis tiek mūsų nebus, lėkit sau į užsienius, nesustabdysim šio proceso. Visiškas Lietuvos paleidimas! Kaip bičių iš avilio. Jokių pastangų tą procesą sustabdyti. Optimizmo nėra. Neturime stiprių asmenybių, žiniasklaidos, dirbančios vardan identiteto kūrimo. Viskas palikta savieigai, kuria visada pasinaudoja suinteresuotos savanaudės jėgos, formuojančios žmogaus protą sau naudinga linkme.

Ingė Lukšaitė teigė: būtų didžiausias dalykas, kad suvoktume mūsų išlikimo būtinumą ir vertę.

Yra viena viltis: demokratija (kurią išties turime) sąmoningam žmogui vis dėlto palieka galimybę apsispręsti, turėti valios, iniciatyvos, gyvenimiško optimizmo, jėgų įgyvendinti kultūrinius, dvasinius užmojus (dabartinio pragmatiškumo, susiskaldymo laikais, jų, deja, labai stinga). Dabar labai reikšminga būtų įvardyti pavojus mūsų tapatybei, išlikimui, sutelkti visuomenę pozityviam darbui.

Kokius konkrečiai pavojus įvardytumėte?

Pirmiausia – negerovės iš išorės mums pateikiamos kaip gėris. Antra – demokratijos sąlygomis apstu totalitarizmo apraiškų, priverstinio tolerancijos diegimo, kuriam pasipriešinti žmogus nė teisės neturi, net jei jam atrodo, kad diegiami ne visai padorūs dalykai… Taip vieno žmogaus teisės ima prieštarauti kito teisėms, vienų laisvės ginamos kitų laisvės sąskaita. Suprantama, žmogus dėl jo vienokios ar kitokios orientacijos negali būti persekiojamas, išnaudojamas, žeminamas, bet dabar dauguma susiduria su tiesiogine invazija, prievarta iš mažumų pusės, kuri politizuoja savo problemas ir pelnosi. Todėl europietiškos teisės ir laisvės, pasirodo, nėra pamatas ateities žmogaus tapatybei formuoti, jos nepasiteisina, nėra panacėja žmonių bendrumui, tolerancijai, meilei…

Rūpėtų šnekėti konkrečiai būtent apie Lietuvą. Juk mes, tebus ir nesąmonė, vis tiek – vardan Jos… Viename Aido Marčėno eilėraštyje („Mėnulyje nieks negyvena“) tariama taip: „Ak, lietuviai jūs mano lietuviai, kas tėvynę nuo jūsų apgynė…“.

Gal mes patys nelabai mokame ją apsaugoti. Esu girdėjus ir kitaip tariant: mūs nemylinti motina, ta Tėvynė.

Ir aš taip sakau.

Įsivaizduojat! Tėvynė, Motina – mūsų nemyli! Išvaro savo vaikus! Bet gal ta Motina pavargo mus nešioti. Gal mes iš Jos tik reikalaujame, patys nejaučiame pareigos duoti jai, darkome Jos gyvenimą, ardome bendruomeniškumą, teršiam. Taip ir patys tampame našlaičiais savo Tėvynėje… Bet aš manau, kad tokios šnekos – melas. Netikra visa tai. Nei ji nemylinti Motina, nei mes blogi vaikai. Mes Tėvynę tapatiname su valdžia… Esu turėjusi puikių galimybių įsikurti Amerikoje, Vakarų Europoje, tačiau net ir trumpam išvažiavus į svečią šalį – būtinai ištinka kokia alergija… Negaliu ten ištverti, pasiilgstu Lietuvos… Absoliuti mistika! Niekuo racionaliu nepaaiškinsi. Nebent tuo, kad man gyvybiškai svarbus poreikis

– lietuviška kalbinė aplinka. Turiu girdėti lietuvių kalbą. Būtinai. Pusantrų metų esu išgyvenusi Amerikoje. Kai grįžau į Lietuvą ir išgirdau lietuviškai čiauškant vaikus – verkiau… Sakoma, ištinka ,,kultūrinis šokas“ atsidūrus užsieniuose, bet jis mane ištiko ir grįžusią. Nelaikau to sentimentalumu. Paprasčiausiai man, matyt, labai brangūs giliausi tapatybės dalykai: kalba, sava aplinka, kultūra, o dar giliau – pati dvasinė savastis. Dvasinę giminystę, artumą galiu justi ir bet kurios šalies žmogui, bet aš vis tiek noriu grįžti čia, į savąją prigimtinę aplinką, kuri turi didelę prasmę. Man asmeniškai visiškai natūralu: jei gimiau šioje šalyje, privalau, galiu jai teikti ką gera. Tai visai natūralu. Be to: kodėl turėčiau būti tremtinė, svetimoje šalyje! Labai natūralu taip galvoti. Sunku suprasti tuos, kurie taip nemano. Nebent gyvendami Lietuvoje būtų labai nelaimingo likimo. Norėtųsi tikėti, kad labai besistengiantys, sąžiningai dirbantys gali ir čia gyventi, prasigyventi. Deja, žmonės nusivilia ir nusivilia... Tai jau valstybinės svarbos dalykas. Galime daug ką dabar mistifikuoti – nacionalinę tapatybę, dvasios virpesius, bet jei mūsų valdžios žmonės neturės supratimo apie tai, ką šnekame – kentės visa tauta.

Skaitai žmogus, tarkim, Stasio Šalkauskio raštus – negali atsistebėti, atsigėrėti: ,, Tautinių ir kultūrinių lietuvių tautos galimybių išvystymas iki aukščiausio laipsnio… Patriotizmo pakėlimas į sąmoningų dorybių laipsnį… Reikalai įsigyti išmintingą, kritiškai pažangią tautinės savo individualybės meilę… Įdiegimas naujoms kartoms gerai suprastos tautinės didybės pageidavimo… Reikalas jungti individualinę tautinę lytį su visuotiniu turiniu… Lietuvių tautos kėlimas į nacijos rangą...“ Mąstyta apie dorovinį tautos auklėjimą, ,,tautinės individualybės“ savitumą, patriotizmą kaip moralinę dorybę (kuri šiandien įvardyta idiotizmu), apie lietuvių kultūrinį ,,apsiginklavimą“, paskirties kultūrinį įsisąmoninimą… Ar visa tai jau tik seni plepalai, kurių mus valdantiems menkai tereikia?

Mūsų liberalioji valdžia mano, kad žmogus savaime kultūringas, išprusęs. Deja, žmogus tik mokydamasis kultūros tampa kultūringas. Apie istorinę kultūrinę atmintį reikia nuolat kalbėti, kartoti ją. Išgyvename laikus, kai tai absoliučiai būtina. Vaikai ateina lyg iš dangaus, juos reikia išauginti žmonėmis, nes savaime jais nepasidaroma. Kultūros ir auklėjimo prasmė nepervertinama. S. Šalkauskis, Antanas Maceina, Vydūnas geriausiai apibūdino, apibendrino mūsų tautos savybes, mentalitetą, tapatumą, siekius. Kultūrinis mentalitetas, tapatybė klostosi šimtmečiais. Tai sunkaus darbo, mąstymo pasekmė. Kultūrinis perimamumas – būtinas. Per mūsų tautinio atgimimo mąstytojų nevertinimą auklėjant jaunąją kartą labai gerai atsispindi ,,suaugusiųjų“ (atsiprašau) kultūrinio, intelektinio išprusimo spragos.

Mūsų šį nepabaigiamą pokalbį norėčiau baigti Gintaro Beresnevičiaus pastaba, esą lietuvių ideologija visąlaik atrasdavo savyje galių reikiamu momentu pasisukti tradicijos, šaknų, romantizmo link. Tai reiškė ir išlaisvinančios idelogijos, tapatybės sėkmingas paieškas, išsaugojimą, praturtinimą… Ar išsipildys ir šiais laikais tokie skvarbiai mąsčiusio žmogaus žodžiai apie lietuvių, sakytum, istorinę sėkmę?

Realūs pavyzdžiai dar nenuteikia viltingai. Bet istorijos vingiai dažnai netikėti, prognozės ir nepasitvirtina. Galima, žinoma, nusivilti: liaujamės gimdyti, išsivaikštome, talentingiausieji, kaip Beresnevičius, tragiškai miršta… Nesakau, kad mūsų nacijos siela išsikvėpė, jau ir numirs. Bet netikiu, kad tik ideologinėmis, politinėmis formomis galima išspręsti mūsų tapatybės, gyvastingumo problemas. Turime istoriškai, evoliuciškai subręsti, kad pereitume į aukštesnį savo, tautos, nacijos išsivystymo lygį. Tokios ir Šalkauskio, ir Vydūno idėjos: turime išgyventi savo vystymosi fazes, subręsti iš vidaus. Tai neišvengiama. Ar mes ir po tūkstantmečio sudarysime savitą naciją ar kaip kitaip pavadintą darinį tarp kitų – pasakyti neįmanoma. Keistai jausčiausi, jeigu apie mūsų ateitį sakyčiau – ne. Turime pasitikėti savimi, Dievu… Reikėtų šnekėti ir apie giliausiąją, dvasinę, tapatybę, dvasinius žmogaus siekius, ieškoti tapatybės, galinčios išvesti mus į ateitį… Vienaip ar kitaip – įnešime savo indėlį į pasaulio, žmonijos (nebijau tų gražių, plačių žodžių) ateities kūrimą. Bus ir mūsų indėlis. Esame kūrybingi ir būsime tokie. Mes ir mirsime kūrybingi! Iš mūsų to niekas neatims.

Bet – mirsime! Nenoriu.

Ir nacijos, kaip žmonės, – gimsta, auga, klesti, miršta, po jų atsiranda kažkas nauja. Niekas niekur nedingsta. Šnekėjome, kad atmiršta tradicinis kaimas, mūsų tapatumo lopšys, bet žmonės nedingo, jie išsikėlė į miestus, kurie pasidarė lietuviški (buvę lenkiški, žydiški). Taigi jau patys kuriame savos kultūros miestus, kurie ateityje gal ir sudarys mūsų nacionalinį stuburą… Galimos įvairios ateities modifikacijos. Tarp jų – gal netikėtai viltingos.

Looking for the Melting Name

Liudvikas GIEDRAITIS‘ interview with specialist in cultural studies Daiva TAMOŠAITYTĖ is a part of the current topical discussions on Lithuanian identity. TAMOŠAITYTĖ believes that the currently used term “Lithuanian people“ (*lietuvių tauta)* should now be replaced by ,,Lithuanian nation“ (*lietuvių nacija*). The old term is associated with old fashioned notions, such as Lithuanians originate from the countryside, ar self-depricating, self-efacing, sedentary and serene. However, contemporary Lithuanians are also active, communicative, city dwelling, like people of any other European nations. Thus, there are grounded concerns that scpecific Lithuanian national character will dissolve among more numerous and enegertic identities.

1537–1538 metų Žemaitijos miestelėnų įvardijimas

Jūratė ČIRŪNAITĖ

Tyrimo objektas – 1537–1538 metų Žemaitijos miestelėnų vardynas. Tikslai: nustatyti kalendorinių krikštavardžių ir senovinių dvikamienių antroponimų raidą dviejų kartų vardyne, nurodyti populiariausius dviejų kartų vardus; vyrų ir moterų įvardijimus suskirstyti į tipus ir įvardijimo būdus, aprašyti įvardijimo struktūrą, nustatyti, kurios dabartinės lietuvių pavardės gali būti kilusios iš miestelėnų prievardžių. Tyrimo metodai: aprašomasis, istorinis lyginamasis. Pagrindinės išvados: su vardu buvo užrašyti beveik visi vyrai ir tik trečdalis moterų; vyrų įvardijimuose vyravo kalendoriniai krikštavardžiai, moterų įvardijimuose jie sudarė kiek daugiau nei pusę; prieš tai gyvenusios kartos vyrų vardyne kalendorinių krikštavardžių buvo mažiau nei pusė; iš vyrų įvardijimo tipų populiariausias buvo mišrusis, iš moterų – įvardijimas vien šeimos asmenvardžiais; patronimą turėjo trys ketvirtadaliai vyrų įvardijimų, andronimą turėjo keturi penktadaliai moterų įvardijimų; prievardį turėjo apie dešimtadalis vyrų ir per trečdalį moterų įvardijimų; vyrų įvardijimuose vyravo pareigybės, amato prievardžiai, moterų įvardijimuose – šeimyninės padėties ir giminystės prievardžiai; dalis vyriškų prievardžių yra virtę dabartinėmis lietuvių pavardėmis; patronimai dažniausiai buvo sudaromi su slaviškomis patroniminėmis priesagomis, lietuviškas patroniminės priesagas turėjo tik penktadalis patronimų; vyravo dvinariai vyrų ir vienanariai moterų įvardijimai. Vyrų ir moterų įvardijimo standartai labai skyrėsi.

Prasminiai žodžiai: asmenvardis, įvardijimas, prievardis.

ĮVADAS

Lietuvos miestiečių luomo antroponimika tiriama jau keletą dešimtmečių. XVII a. Vilniaus miestiečių vardyną tyrė Zigmas Zinkevičius,[1] Kauno miestiečių vardyną tyrė Zigmantas Kiaupa[2] ir Alma Ragauskaitė.[3]

Žemaitijos antroponimija pradėta tirti nuo XVI a. Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės kariuomenės dokumentuose užrašytų asmenų, kurių dauguma buvo bajorai, vardyno.[4] Šis straipsnis tęsia XVI a. Žemaitijos gyventojų antroponimijos tyrimą luominiu principu. Pasirinktas vienas šaltinis – Andriaus Mackavičiaus „Žemaitijos valsčių surašymas 1537–1538 m.“ Išrinkti dviejų surašymų (1537 m. ir 1538 m.) dešimties miestelių – Veliuonos, Baisogalos, Ariogalos, Užvenčio, Tryškių, Rietavo, Žvingių, Skirsnemunės, Raseinių, Vilkijos – gyventojų (vyrų ir moterų) 365 įvardijimai. Vyrų užrašyta 329 (90,1 proc.), moterų – 36 (9,9 proc.). Miestelyje per vieną surašymą vidutiniškai užrašyta po 22,8 asmenis. Visi įvardijimai metrikuoti: skliaustuose nurodomas šaltinio puslapis. Cituojant kiek supaprastinta originalo rašyba: atsisakyta apostrofų.

TERMINAI IR SĄVOKOS

Asmenvardis (antroponimas). Tai bet koks tikrinis vardas, kokį gali turėti žmogus; t. y. vardas, patronimas (tėvavardis ar tėvo tėvavardis), pavardė, pravardė, *-sk-* tipo antroponimas, kitas asmenvardis.

Andronimas. Tai moters asmenvardis, sudarytas iš sutuoktinio vardo arba antrojo įvardijimo nario, kuris nėra patroniminės arba *-sk-* tipo priesagos vedinys.

Vardas. Tai pirmasis vyriškojo įvardijimo narys, jei jis nėra patroniminės ar *–sk-* tipo priesagos vedinys. Moterų vardas yra individualus moters asmenvardis, nesudarytas iš šeimos narių antroponimų. Tai nebuvo privalomas moteriškojo įvardijimo narys.

Patronimas. Tai vyrų tėvavardis (pirmasis patronimas) arba tėvo tėvavardis (antrasis patronimas). Moteriškasis patronimas – tai moters antroponimas, sudarytas iš jos tėvo vardo.

Prievardis. Tai bendrinis žodis ar žodžių grupė, paaiškinanti asmenvardžius.

Pavardė. Tai paveldimas asmenvardis, kurį nepakitusį tėvas perduoda sūnui. XVI a. Žemaitijos miestelėnai pavardžių dar neturėjo.

Potencialioji pavardė. Tai antrasis vyriškojo įvardijimo narys. XVI a. jis dar nebuvo paveldimas.

Šeimos asmenvardžiai. Tai iš šeimos narių (tėvo arba sutuoktinio) antroponimų sudaryti moterų asmenvardžiai. Labai retais atvejais jie buvo sudaromi iš kitų giminaičių antroponimų.

Įvardijimas. Tai vieną asmenį pavadinantys asmenvardžiai su prievardžiais. Arba tai visų įvardijimų visuma.

Įvardijimo būdas. Tai tam tikra asmenvardžių sankaupa įvardijime.

Įvardijimo tipas. Tai įvardijimų dalis, kurią iš kitų įvardijimų galima išskirti pagal vardo ir potencialiosios pavardės (vyrų) arba vardo ir šeimos asmenvardžių (moterų) santykį.

VYRŲ VARDAI

1537–1538 m. užrašyti vyrai buvo pavadinti 70-čia vardų, kurie buvo pavartoti 327 kartus. Iš šių vardų 37 yra krikštavardžiai (užrašyti 279 kartus, sudaro 85,3 proc. visų vardų pavartojimo atvejų), o 33 – nekrikščioniški vardai (užrašyti 48 kartus, sudaro 14,7 proc. visų vardų pavartojimo atvejų). Iš nekrikščioniškų vardų 13 yra dvikamieniai asmenvardžiai (užrašyti 18 kartų, sudaro 37,5 proc. nekrikščioniškų vardų, 5,5 proc. visų vardų pavartojimo atvejų), o 20 – kiti antroponimai (užrašyti 30 kartų, sudaro 62,5 proc. nekrikščioniškų vardų, 9,2 proc. visų vardų pavartojimo atvejų).

Šiame straipsnyje bandoma nustatyti krikštavardžių ir senovinių dvikamienių asmenvardžių raidos procesus dviejų kartų – dabartinės ir prieš tai gyvenusios – vardyne.

Populiariausi vardai

1. Jonas – 10,4 proc. (34); 2. Povilas (Paulius) – 9,5 proc. (31); 3. Motiejus – 8,3 proc. (27); 4–5. Petras, Jurgis – po 7 proc. (23); 6. Andriejus – 4,3 proc. (14); 7. Mikalojus – 4 proc. (13); 8. Stanislovas – 3,7 proc. (12); 9. Demetrijus – 3,4 proc. (11); 10. Baltramiejus – 3,1 proc. (10); 11. Simeonas/Simonas[5] – 2,8 proc. (9); 12. Jokūbas – 2,1 proc. (7); 13–14. Justinas, Vaitiekus – po 1,8 proc. (6).

Krikštavardžiai

37 krikštavardžiai užrašyti 279 kartus (85,3 proc. visų vardų užrašymo atvejų). Liaudinės krikštavardžių formos,[6] užrašant asmenis, pavartotos dažniau – 54,1 proc. (151) atvejų. Kanoninės formos pavartotos 45,9 proc. (128) atvejų.

Vien kanoninėmis formomis užrašyti 9 vardai: *Bogdanas, Kasparas, Laurynas, Lukas, Martynas, Romanas, Steponas, Ščasnas, Urbonas.* Vien liaudinėmis formomis užrašyta 16 vardų: *Anupras, Bernardas, Dasijus, Demetrijus, Dobeslovas, Grigalius, Hiacintas, Ipatijus, Joakimas, Juozapas, Justinas, Kristoforas, Liudvikas, Mykolas, Simeonas/Simonas, Vaclovas.* Ir kanoninės, ir liaudinės formos buvo pavartotos užrašant 11 vardų: *Andriejus, Baltramiejus, Jokūbas, Jonas, Jurgis, Motiejus, Petras, Povilas (Paulius), Stanislovas, Tomas, Vaitiekus.*

1. Andriejus – 14 (Андре – 1, Андреи – 2, Андрей – 4, Андрус – 3, Андрушелис – 1, Андруши – 1, Андрушко – 2).
2. Anupras – 1 (Ганус[7] – 1).
3. Baltramiejus – 10 (Балттромей – 1, Бертош – 4, Беръто ш – 2, Бортко – 2, Борътко[8] – 1).
4. Bernardas – 2 (Бернат – 2).
5. Bogdanas – 4 (Богдан – 4).
6. Dasijus – 2 (Дашко[9] – 2).
7. Demetrijus – 11 (Миц – 2, Мицко – 4, Мицкус – 1, Митко – 4).
8. Dobeslovas – 2 (Добко – 2).
9. Grigalius – 5 (Григоръ – 1, Кгриц – 1, Кгрицус – 1, Криц – 1, Крик – 1).
10. Hiacintas – 1 (Яцел – 1).
11. Ipatijus – 2 (Пац[10] – 2).
12. Joakimas – 1 (Яким – 1).
13. Jokūbas – 7 (Якшус – 2, Якуб – 4, Якубъ – 1).
14. Jonas – 34 (Енчик – 1, Ян – 28, Янел – 1, Янель – 1, Янели – 1, Яник – 2).
15. Juozapas – 2 (Юшко[11] – 2).
16. Jurgis – 23 (Юрега – 1, Юркгис – 1, Юркел – 1, Юркгел – 5, Юръкгел – 1, Юр – 1, Юри – 7, Юръи – 3, Юркша – 1, Юръкша – 1, Юрша – 1).
17. Justinas – 6 (Юцалюс – 1, Юцус – 5).
18. Kasparas – 1 (Каспор – 1).
19. Kristoforas – 2 (Криштофъ – 2).
20. Laurynas – 4 (Лаврин – 3, Лаврын – 1).
21. Liudvikas – 1 (Люткус – 1).
22. Lukas – 2 (Лукаш – 2).
23. Martynas – 4 (Мартин – 3, Маръ тин – 1).
24. Mikalojus – 13 (Мик – 2, Микел – 2, Микола – 1, Миколаи – 4, Миколай – 1, Микути – 1, Микутис – 1, Мис – 1).
25. Mykolas – 3 (Михайло – 1, Мишко – 2).
26. Motiejus – 26 (Мате – 2, Матеи – 3, Матей – 8, Матеико – 1, Матейко – 1, Матыс – 2, Мац – 3, Мацыс – 2, Мацко – 4, Мачко – 1).
27. Petras – 23 (Педрутис – 1, Петрутис – 1, Петко – 1, Петкус – 1, Петраш – 4, Петр – 7, Петръ – 5, Петрел – 1, Петрик – 1, Петюлис – 1).
28. Povilas (Paulius) – 31 (Павел – 25, Павлик – 2, Пашко – 4).
29. Romanas – 1 (Роман – 1).
30. Simeonas/Simonas – 9 (Семашка – 1, Семашко – 1, Шим – 1, Шимко – 4, Шимъко – 1, Шимкус – 1).
31. Stanislovas – 12 (Стан – 5, Станис – 3, Станислав – 1, Станкели – 1, Станко – 1, Стонис – 1).
32. Steponas – 1 (Степан – 1).
33. Ščasnas – 2 (Щасны – 1, Щасный – 1).
34. Tomas – 3 (Томко – 1, Томаш – 1, Томашъ – 1).
35. Urbonas – 2 (Урбан – 1, Уръбан – 1).
36. Vaclovas – 5 (Венцко[12] – 5).
37. Vaitiekus – 6 (Войчис – 1, Войтех – 1, Воиткели – 1, Воитко – 3).

Dvikamieniai vardai

13 senovinių dvikamienių vardų užrašyta 18 kartų (37,5 proc. nekrikščioniškų vardų, 5,5 proc. visų vardų užrašymo atvejų).

1. Butvilas – 1 (Бутвил – 1).
2. Gedvilas – 1 (Кгедвил – 1).
3. Gedminas – 1 Кгедмин – 1).
4. Giržadas – 1 (Киржод – 1).
5. Jogminas – 2 (Якгмин – 2).
6. Josvilas – 2 (Ясвил – 2).

7. Mantvilas – 2 (Монтвил – 2).
8. Narbutas – 1 (Нарбут – 1).
9. Narvydas – 1 (Нарвид – 1).
10. Narvilas – 1 (Наръвил – 1).
11. Radvilas – 2 (Родвил – 2).
12. Tautginas – 1 (Товдкин – 1).
13. Vaišnoras – 2 (Воишнар – 1, Вошнар – 1).

Lietuviški krikštavardžių elementai

Krikštavardžiai dažniausiai užrašyti suslavinti (233; 83,5 proc.). Krikštavardžių su lietuviškais elementais tėra 46 (16,5 proc. visų krikštavardžių užrašymų, 30,5 proc. užrašymų liaudinėmis formomis). Dažniausiai pasitaiko įrašų su lietuviškomis galūnėmis. Jų yra 24: *Андрус (3), Кгрицус (1), Якшус (2), Юркгис (1), Юцус (5), Люткус (1), Мацыс (2), Матыс (2), Петкус (1), Шимкус (1), Станис (3), Стонис (1), Войчис (1).*

Kiek mažiau (16) yra įrašų su lietuviškomis priesagomis: *Янел (1), Янель (1), Янели (1), Юркел (1), Юркгел (5), Юръкгел (1), Микел (2), Микути (1), Петрел (1), Станкели (1), Воиткели (1).*

Šešiuose įrašuose lietuviška yra ir priesaga, ir galūnė: *Андрушелис, Юцалюс, Микутис, Педрутис, Петрутис, Петюлис* (visų po vieną).

Iš viso su lietuviškomis galūnėmis užrašyta 30 krikštavardžių. Tiek pat galūnės *–us* ir galūnės *–is, -ys* užrašymo atvejų (po 15; 50 proc.).

Su lietuviškomis priesagomis užrašyti 22 krikštavardžiai. Dažniausiai pasitaiko priesaga *–el-* (16; 72,7 proc.). Retesnė yra priesaga *–ut-* (4; 18,2 proc.) ir priesagos *–ul-, -al-* (po 1 užrašymą; 4,5 proc.).

Visi lietuviški dvikamieniai asmenvardžiai buvo užrašyti be galūnių.

ANKSTESNĖS KARTOS VYRŲ VARDAI

Iš tėvavardžių rekonstruota 120 vyrų vardų. Jie pavartoti 237 kartus. Iš jų 30 kalendorinių krikštavardžių (užrašyti 105 kartus, sudaro 44,3 proc. visų rekonstruotų vardų pavartojimo atvejų) ir 80 nekrikščioniškų vardų (užrašyti 132 kartus, sudaro 55,7 proc. visų rekonstruotų vardų pavartojimo atvejų). Iš nekrikščioniškų vardų 27 yra dvikamieniai (užrašyti 43 kartus, sudaro 32,5 proc. nekrikščioniškų vardų, 18,1 proc. visų rekonstruotų vardų pavartojimo atvejų), o 53 – kiti nekrikščioniški vardai (užrašyti 89 kartus, sudaro 67,4 proc. nekrikščioniškų vardų pavartojimo atvejų, 37,6 proc. visų vardų pavartojimo atvejų).

Populiariausi ankstesnės kartos vyrų vardai

14. Jonas – 6,3 proc. (15); 2. Petras – 5,9 proc. (14); 3–4. Andriejus, Stanislovas – po 3,8 proc. (9); 5–6. Jurgis, Martynas – po 3 proc. (7); 7. Baltramiejus – 2,5 proc. (6).

Ankstesnės kartos vyrų krikštavardžiai

Iš tėvavardžių rekonstruota 30 kalendorinių krikštavardžių. Jie pavartoti 105 kartus (44,3 proc. visų rekonstruotų vardų pavartojimo atvejų).

Liaudinės krikštavardžių formos tėvavardžiuose pavartotos dažniau – 53,3 proc. (56). Šiek tiek mažiau pavartota kanoninių krikštavardžių formų – 46,7 proc. (49). Vien kanoninės krikštavardžių formos pavartotos tėvavardžiuose, sudarytuose iš 5 vardų: *Borisas, Dominykas, Martynas, Mykolas, Povilas*. Vien liaudinės krikštavardžių formos pavartotos tėvavardžiuose, sudarytuose iš 19 vardų: *Baltramiejus, Bazilijus, Benediktas, Bernardas, Dasijus, Demetrijus, Dobeslovas, Emilijus, Hiacintas, Juozapas, Justinas, Kristijonas, Mikalojus, Simeonas/Simonas, Stanislovas, Vaitiekus, Valentinas, Zenonas, Ždanas.* Ir kanoninės, ir liaudinės krikštavardžių formos pavartotos tėvavardžiuose, sudarytuose iš 6 vardų*: Andriejus, Jokūbas, Jonas, Jurgis, Motiejus, Petras.*

1. Andriejus – 9 (Андреевич – 6, Анъдреевич – 1, Андрушкович – 2).
2. Baltramiejus – 6 (Борчевич – 1, Борткайтис – 1, Борткович – 3, Бертошевич – 1).
3. Bazilijus – 1 (Васкович – 1).
4. Benediktas – 1 (Бенкович – 1).
5. Bernardas – 2 (Бернатович – 2).
6. Borisas – 1 (Борисович – 1).
7. Dasijus – 2 (Дашкович – 2).
8. Demetrijus – 1 (Мицович – 1).
9. Dominykas – 2 (Доминикайтис – 2).
10. Dobeslovas – 2 (Добкович – 1, Допъкович – 1).
11. Emilijus – 1 (Милюшайтис – 1).
12. Hiacintas – 1 (Яткович – 1).
13. Jokūbas – 3 (Якубайтис – 1, Ячевич – 2).
14. Jonas –15 (Янович – 11, Янкович – 2, Ивашкович – 2).
15. Juozapas – 2 (Юшкевич – 1, Юшкович – 1).
16. Jurgis – 7 (Юревич – 5, Юръевич – 1, Юратис – 1).
17. Justinas – 1 (Юцкович – 1).
18. Kristijonas – 1 (Крищонович – 1).
19. Martynas – 7 (Мартинович – 6, Маръгинович – 1).
20. Mikalojus – 2 (Микутович – 1, Микутайтис – 1).
21. Mykolas – 2 (Михайлович – 2).
22. Motiejus – 3 (Мацович – 1, Мацкович – 2).
23. Petras – 14 (Петкович – 4, Петрович – 9, Петрайтис – 1).
24. Povilas (Paulius) – 1 (Павлович – 1).
25. Simeonas/Simonas – 4 (Симонович – 1, Семашкович – 3).
26. Stanislovas – 9 (Станевич – 3, Станкевич – 1, Станкович – 5).
27. Vaitiekus – 1 (gen. sg. Войтовича – 1).
28. Valentinas – 1 (Валевич – 1).
29. Zenonas – 2 (Занкович – 1, Зенкевич – 1).
30. Ždanas – 1 (Жданкович –1).

Ankstesnės kartos vyrų dvikamieniai vardai

Dvikamienių vardų iš tėvavardžių rekonstruota 27, jie pavartoti 43 kartus (32,5 proc. nekrikščioniškų vardų, 18,1 proc. visų rekonstruotų vardų pavartojimo atvejų).

1. Atautas – 1 (Атовтович – 1).
2. Barvydas – 2 (Барвидайтис – 1, Борвидайтис – 1).
3. Budvilas – 2 (Будвилович – 1, Бу(д)вилович – 1).
4. Daugėla – 2 (Довкгялович – 2).
5. Davainis – 1 (Довойнович – 1).
6. Eigintas – 2 (Еикгинтович – 1, Ейткгинтович – 1).
7. Eirimas – 2 (Еиримович – 1, Ерымович – 1).
8. Gedvydas – 1 (Кгедвидайтис – 1).
9. Girdvilas – 1 (Кирдвилович – 1).
10. Jobartas (?) – 2 (Ебуръто вич – 1, Евортович – 1).
11. Jomantas – 1 (Ямонтович – 1).
12. Jovydas – 2 (Явидович – 2).
13. Kanbutas – 2 (Конбутович – 2).
14. Kantautas – 2 (Контовтович – 2).
15. Liumantas – 1 (Люмонтович – 1).
16. Liurilas – 1 (Люрилович – 1).
17. Manvilas – 1 (Монвилович – 1).
18. Mastvilas – 4 (Мостви лайтис – 2, Моствилович – 2).
19. Narbutas – 2 (Нарбутович – 2).
20. Radvilas – 2 (Радвилович – 1, Родвилович – 1).
21. Rimbaras – 2 (Римбораитис – 1, Римборайтис – 1).
22. Taubutas – 1 (Товбутович – 1).
23. Tvirbutas – 1 (Твирбутайтис – 1).
24. Vaitautas – 2 (Войтовтович – 1, Воитовътович – 1).
25. Virbutas – 1 (Вирбутович – 1).
26. Vizbaras – 1 (Визборович – 1).
27. Vizgaudas – 1 (Визкговдайтис – 1).

DABARTINĖS IR ANKSTESNĖS KARTOS VYRŲ VARDŲ PALYGINIMAS

Palyginus dokumente užrašytų dabartinės ir ankstesnės kartos asmenų vardus matyti, jog ankstesnėje kartoje buvo daugiau nekrikščioniškų vardų (55,7 proc. ankstesnėje kartoje ir 14,7 proc. dabartinėje kartoje) ir ankstesnėje kartoje tarp visų vardų daugiau buvo senovinių dvikamienių antroponimų (43; 18,1 proc. ankstesnėje kartoje ir 18; 5,5 proc. dabartinėje kartoje). O krikštavardžių smarkiai padaugėjo: nuo 105; 44,3 proc. ankstesnėje kartoje iki 279; 85,3 proc. dabartinėje kartoje. Vadinasi, nekrikščioniškasis vardynas XVI a. pirmojoje pusėje sparčiai nyko ir užleido vietą krikščioniškajam. Taip pat mažėjo ir senovinių dvikamienių antroponimų.

Kanoninių ir liaudinių formų santykis dviejų kartų krikštavardžiuose buvo labai panašus. Nežymiai vyravo liaudinės krikštavardžių formos: 53,3 proc. (56) ankstesnėje kartoje ir 54,1 proc. (151) – dabartinėje kartoje. Kiek mažiau buvo kanoninių formų: 46,7 proc. (49) ankstesnėje kartoje ir 45,9 proc. (128) – dabartinėje kartoje.

VYRŲ ĮVARDIJIMO TIPAI

Vyrų įvardijimų yra 329.

Įvardijimas be potencialiųjų pavardžių

Be potencialiųjų pavardžių, vien vardu užrašyti 49 asmenys. Tai 14,9 proc. visų įvardijimų, 96,1 proc. vienanarių įvardijimų, 100 proc. įvardijimų be potencialiųjų pavardžių. Be prievardžių užrašyti 23 įvardijimai. Pavyzdžiui, *Якгмин* (188); *Петюлис* (188); *Бутвил* (188); *Уръбанъ* (188); *Киржод* (204); *Ленкус* (300); *Григоръ* (179); *Жездрыс* (179); *Ясвил* (169). Su prievardžiais užrašyti 26 įvardijimai. Galima spėti, kad prievardis tarsi atstodavo antrąjį asmenvardį (patronimą arba vardą). Užrašytas vienas šaulys: *Ян стрелец* (160). Vieno žmogaus nurodoma tautybė: *Петръ немецъ* (188) „Petras vokietis“. Vienas asmuo yra kalvis: *Станко ковал* (179). Du kartus užrašytas siuvėjas, pavyzdžiui, *Митко кравец* (169). Du kartus užrašytas smuklininkas: *Беръто ш коръчмит* (180). Du kartus užrašytas armijos ar administracijos valdininkas, pavyzdžiui, *Юръи подвоиски* (169). Yra du dreviniņkų užrašymai: *Бертош влаз* (179); *Бертош улаз* (372). Yra penki batsiuvių užrašymai, pavyzdžiui, *Педрутис чоботаръ* (169); *Стан чоботаръ* (118). Dešimt kartų užrašyti vaitai; pavyzdžiui, *Миколай воит* (354); *Петр воит* (130); *Ян воит* (248); *Воит Жадюс* (232); *Воит Жадмис* (48).

Įvardijimas vien potencialiosiomis pavardėmis

Vien potencialiosiomis pavardėmis užrašyti 2 asmenys. Tai 0,6 proc. visų įvardijimų. Potencialiųjų pavardžių abiejuose užrašymuose yra po vieną.

1. Patronimas. 1 užrašymas. Tai 0,3 proc. visų įvardijimų, 2 proc. vienanarių įvardijimų, 50 proc. įvardijimų vien potencialiosiomis pavardėmis. Gen. sg. *Войтовича* (189) „Vaito sūnaus“.

2. Priesagos *–овъ/–евъ*[13] vedinys. 1 užrašymas. Tai 0,3 proc. visų įvardijimų, 2 proc. vienanarių įvardijimų, 50 proc. įvardijimų vien potencialiosiomis pavardėmis. *Темлев* (373) „Temlio sūnus“.

Mišrusis įvardijimas

Mišriuoju įvardijimu užrašyti 278 asmenys. Tai 84,5 proc. visų įvardijimų. Potencialiųjų pavardžių visuose užrašymuose yra po vieną.

1. Vardas + patronimas. 235 užrašymai. Tai 71,4 proc. visų įvardijimų, 84,5 proc. dvinarių įvardijimų, 84,5 proc. mišriųjų įvardijimų. Be prievardžių užrašyti 234 įvardijimai. Pavyzdžiui, *Станис Нарбутович* (344) „Stanys, Narbuto sūnus“; *Римко Толушайтис* (160) „Rimka, Tolušio sūnus“; *Юркгис Неткунос* (220) „Jurgis, Netko sūnus“; *Мик Тистанис* (300) „Mikas, Tisto sūnus“. Su prievardžiais užrašyti du įvardijimai: *Павел Етеикович коръчмит* (180) „Povilas, Jeteikos sūnus, smuklininkas“; *Петръ Павлович, войт ωйрякголский* (220) „Petras, Povilo sūnus, Ariogalos vaitas“.

2. Vardas + asmenvardis, kuris nėra patroniminės arba *–sk-* tipo priesagos vedinys. 42 užrašymai. Tai 12,8 proc. visų

įvardijimų, 15,1 proc. dvinarių įvardijimų, 15,1 proc. mišriųjų įvardijimų. Pavyzdžiui, *Микел Жвирблис* (188); *Ловицус Кшултник* (188); *Юркгел Дуда* (48); *Борзделис Кудекис* (48); *Контейко Шломус* (48); *Янел Рудый* (188); *Бардюс Кгудиликис* (232); *Вошнар Дикстис* (232); *Мицкус Стурундис* (221); *Римкус Локис* (220); *Лютkус Райбис* (220); *Мицко Болнис* (204); *Станис Шукис* (300); *Венцко Лапе* (300).

3. Vardas + moteriškojo asmenvardžio genityvas. 1 užrašymas. Tai 0,3 proc. visų įvardijimų, 0,4 proc. dvinarių įvardijimų, 0,4 proc. mišriųjų įvardijimų. *Лаврин*, *Кшултниковое зят* (188) „Laurynas, Kšultniko žmonos žentas“.

VYRŲ ĮVARDIJIMO STRUKTŪRA

Patronimą (tėvavardį) turėjo 237 įvardijimai (72,0 proc.), asmenvardį, kuris nėra patroniminės arba *–sk-* tipo priesagos vedinys (jo funkcijos įvardijime nežinomos), – 42 įvardijimai (12,8 proc.), asmenvardį iš moteriškojo antroponimo – 1 įvardijimas (0,4 proc.), *–sk–* tipo asmenvardžių nebuvo.

Be asmenvardžių, į įvardijimus įėjo ir asmenvardžius paaiškinančių bendrinių žodžių (prievardžių). Su prievardžiais užrašyti 29 įvardijimai (8,8 proc.). Įvardijime būdavo po vieną prievardį.

Šeimyninės padėties ir giminystės prievardis buvo vienas (3,4 proc. visų prievardžių) – *зят* „žentas“. Tautybės prievardis – taip pat vienas (3,4 proc. visų prievardžių) – *немецъ* „vokietis“. Luomo prievardžių nebuvo užfiksuota. Likusieji 27 (93,1 proc.) – pareigybės, amato prievardžiai. Yra 11 vaitų (*воит*), 5 batsiuviai (*чоботар*), 3 smuklininkai (*корчмит*), po 2 siuvėjus (*кравец*), armijos ar administracijos valdininkus (*подвоиски*), drevininkus (*улаз, влаз*). Užrašyta po vieną šaulį (*стрелец*) ir kalvį (*ковал*).

Kartais pasitaikydavo grupinių prievardžių, pavyzdžiui, *огородники* „daržininkai“, *корчмити* „smuklininkai“, *мещане* „miestiečiai“, *мещане господаръски* „valdovo miestiečiai“. Kartais vietoje prievardžio būdavo užrašomas žmogaus užsiėmimas: *пиво варит* (gamina alų), *пивом шинкует* (alumi prekiauja), *пиво держит* (alų laiko), *от пива и от меду* (už alų ir už medų), *мед и пиво мает* (turi medų ir alų).

Įvardijimo ilgis – 1–2 asmenvardžiai. Vienanarių buvo 51 (15,5 proc.), dvinarių – 278 (84,5 proc.). Vidutinis įvardijimo ilgis – 1,84 asmenvardžio.

Su potencialiąja pavarde užrašyta 280 įvardijimų (85,1 proc.). Daugiausia buvo patroniminių potencialiųjų pavardžių (237; 84,6 proc.). Nepalyginti mažiau buvo potencialiųjų pavardžių iš nepriesaginio asmenvardžio (42; 15 proc.). Viena potencialioji pavardė buvo sudaryta iš moteriškojo asmenvardžio (0,4 proc.).

Su vardu užrašyti 327 (99,4 proc.) vyrų įvardijimai.

ŠIUOLAIKINĖS LIETUVIŲ PAVARDĖS IŠ MIESTELĖNŲ PRIEVARDŽIŲ

Iš pareigybės, amato prievardžių gali būti kilusios kai kurios dabartinės lietuvių pavardės. Iš prievardžio *воит* gali būti kilusios pavardės *Vaitas, Vaitavičius*. Iš prievardžio *чоботар* gali būti kilusios pavardės *Čebatorius, Čebatoriūnas*. Iš prievardžio *корчмит* gali būti kilusi pavardė *Karčmarskas*. Iš prievardžio *кравец* gali būti kilusios pavardės *Kriaučiukas, Kriaučionis*, *Kriaučiūnas*. Iš prievardžio *подвоиски* gali būti kilusios pavardės *Padvaiskas, Padvaiskis*. Iš prievardžio *улаз* gali būti kilusios pavardės *Uloza, Ulozas, Ulozaitis, Ulozevičius*. Iš prievardžio *стрелец* gali būti kilusios pavardės *Strielčius, Strielčiūnas*. Iš prievardžio *ковал* gali būti kilusios pavardės *Kavolius, Kavolis, Kavolynas, Kavoliukas, Kavoliūnas.*

PATRONIMINĖ SISTEMA

Tėvavardžiai dažniausiai buvo sudaromi su slaviškomis patroniminėmis priesagomis (188; 79,3 proc.). Buvo vartojamos ir lietuviškos patroniminės priesagos, bet jų buvo daug mažiau (49; 20,7 proc.).

Beveik visos slaviškos patroniminės priesagos buvo *–овичъ/ –евичъ* (187; 99,5 proc.), pavyzdžiui, *Павлович, Юшкевич*. Tik vieną kartą (asmenvardyje *Темлев)* buvo pavartota priesaga *–овъ/–евъ* (0,5 proc.).

Iš lietuviškų patroniminių priesagų dažniausiai pasitaikydavo priesaga *–aitis*, pavyzdžiui, *Толушайтис* (43; 87,8 proc.), daug retesnės buvo priesagos *–ūnas*, pavyzdžiui, *Неткунос* (4; 8,2 proc.) ir *–onis*, pavyzdžiui, *Тистанис* (2; 4,1 proc.). Lietuviškos patroniminės priesagos užrašytos Veliuonoje, Ariogaloje, Užventyje, Tryškiuose, Rietave, Žvingiuose, Skirsnemunėje. Jų visai nebuvo Baisogaloje, Raseiniuose ir Vilkijoje.

MOTERŲ VARDAI

Su vardais užrašyta 12 moterų (33,3 proc.). Įvardijime būdavo po vieną vardą. 7 (58,3 proc.) vardai buvo kalendoriniai krikštavardžiai. 5 vardai (41,7 proc.) buvo nekrikščioniški arba neatpažįstamai iškreipti raštininkų.

Šeši iš septynių moteriškų kalendorinių krikštavardžių (85,7 proc.) buvo užrašyti liaudinėmis formomis: *Elžbieta, Dorotėja, Liucija, Miloslava, Zofija*. Tik vienas krikštavardis *Jadvyga* (14,3 proc.) užrašytas kanonine forma.

Populiariausi vardai: *Zofija, Doca* – po 16,7 proc. (2).

Kalendoriniai krikštavardžiai

1. Elžbieta – 1 (Алъжбета – 1).
2. Dorotėja – 1 (Дорота – 1).
3. Jadvyga – 1 (Ядвига – 1).
4. Liucija – 1 (Луца – 1).
5. Emilija, Miloslava (?) – 1 (Миля – 1).
6. Zofija – 2 (Захна – 2).

Nekrikščioniški vardai

1. Dabruša – 1 (Дабруша – 1).
2. Doca – 2 (Доца – 1, instr. sg. Доцею – 1).
3. Gendrutė – 1 (Кендрута[14] – 1).
4. Kaca – 1 (Каца – 1).

Moterų įvardijimo tipai
Moterų įvardijimų buvo 36.

Įvardijimas be šeimos asmenvardžių

Be šeimos asmenvardžių, vien vardu buvo užrašytos 5 moterys. Tai 13,9 proc. visų įvardijimų, 20 proc. vienanarių įvardijimų, 100 proc. įvardijimų be šeimos asmenvardžių. 4 įvardijimai prievardžių neturėjo, pavyzdžiui, *Дорота* (354); *Доца* (169); *Кендрута* (188). 1 įvardijimas buvo užrašytas su našlystės prievardžiu: *Луца удова* (203) „našlė Liucija“.

Įvardijimas vien šeimos asmenvardžiais

Vien šeimos asmenvardžiais buvo užrašytos 24 moterys. Tai 66,7 proc. visų įvardijimų.

1. Priesagos *–овая*/*–евая* vedinys. 20 užrašymų. Tai 55,6 proc. visų įvardijimų, 80 proc. vienanarių įvardijimų, 83,3 proc. įvardijimų vien šeimos asmenvardžiais. 8 įvardijimai užrašyti be prievardžių, pavyzdžiui, gen. sg. *Кшултниковое* (188) „Kšultniko žmonos“; *Якубовая* (188); gen. sg. *Щолкановой* (189). 11 įvardijimų užrašyta su našlystės prievardžiu, pavyzdžiui, *Мартиновая вдова* (188) „Martyno našlė“; *Юревая вдова* (221); *Доцева вдова* (119); *Беръната̀новая вдова* (179); *Нацова удова* (373). Vienos moters greičiausiai nurodoma tautybė: *Павловая немкиня* (188) „Povilo žmona vokietė (?)“.
2. Du priesagos *–овая*/*–евая* vediniai. 2 užrašymai. Tai 5,6 proc. visų įvardijimų, 20 proc. dvinarių įvardijimų, 8,3 proc. įvardijimų vien šeimos asmenvardžiais. Ta pati moteris vieną kartą užrašyta be prievardžių – *Якубовая Скерова* (179) „Jokūbo Skero žmona“, kitą kartą – su prievardžiu: *Якубова* (*Скерова*) *удова* (373) „Jokūbo Skero našlė“.
3. Priesagos *–ienė* vedinys + priesagos *–овая*/*–евая* vedinys. 2 užrašymai. Tai 5,6 proc. visų įvardijimų, 20 proc. dvinarių įvardijimų, 8,3 proc. įvardijimų vien šeimos asmenvardžiais. Abu užrašymai – be prievardžių: *Кгаевеня Яновая* (179) „Gaivio Jono žmona“; *Келвеня Янова* (372) „Kelvio Jono žmona“.

Mišrusis įvardijimas

Mišriuoju įvardijimu buvo užrašytos 7 moterys. Tai 19,4 proc. visų įvardijimų.

1. Vardas + priesagos *–овая*/*–евая* vedinys. 2 užrašymai. Tai 5,6 proc. visų įvardijimų, 20 proc. dvinarių įvardijimų, 28,6 proc. mišriųjų įvardijimų. Abu kartus užrašyta ta pati moteris, pavyzdžiui, *Захна Римъковая* (344) „Zachna, Rimkaus žmona“.
2. Vardas + priesagos *–ienė* vedinys. 2 užrašymai. Tai 5,6 proc. visų įvardijimų, 20 proc. dvinarių įvardijimų, 28,6 proc. mišriųjų įvardijimų. Abu įrašai prievardžių neturi: *Каца Вилкеня* (220) „Kaca, Vilko žmona“; *Дабруша Шалтокене* (221) „Dabruša, Šaltoko žmona“.
3. Vardas + priesagos *–овна*/*–евна* vedinys. 1 užrašymas. Tai 2,8 proc. visų įvardijimų, 10 proc. dvinarių įvardijimų, 14,3 proc. mišriųjų įvardijimų. Įvardijimas prievardžių neturi: *Алъжбета Шуръбодевна* (169) „Elžbieta, Šurbodo duktė“.
4. Vardas + priesagos *–iškė* vedinys. 1 užrašymas. Tai 2,8 proc. visų įvardijimų, 10 proc. dvinarių įvardijimų, 14,3 proc. mišriųjų įvardijimų. Moteris užrašyta su našlystės prievardžiu: *Миля Мицувишка удова* (220) „Milia Micuviškė našlė“.
5. Priesagos *–овая*/*–евая* vedinys + vyriškojo patronimo genityvas + vardas. 1 užrašymas. Tai 2,8 proc. visų įvardijimų, 100 proc. trinarių įvardijimų, 14,3 proc. mišriųjų įvardijimų. Moteris užrašyta be prievardžių: *Матеевая Бартошевича Ядвига* (220) „Motiejaus, Bartošo sūnaus, žmona Jadvyga“.

MOTERŲ ĮVARDIJIMO STRUKTŪRA

Moteriškąjį patronimą (priesagos *–овна*/*–евна* vedinį) turėjo 1 įvardijimas (2,8 proc.). Vyriškojo patronimo genityvą (asmenvardį iš sutuoktinio tėvavardžio) turėjo 1 įvardijimas (2,8 proc.). Andronimą (vieną arba du) turėjo 29 įvardijimai (80,6 proc.). Iš 33 andronimų 29 (87,9 proc.) buvo slaviškos priesagos *овая*/*–евая* vediniai, 4 (12,1 proc.) – lietuviškos priesagos *–ienė* vediniai. Priesagos *–iškė* vedinį turėjo 1 įvardijimas (2,8 proc.). Greičiausiai šis antroponimas buvo sudarytas iš sutuoktinio asmenvardžio, nes įvardijime nurodyta moters našlystė.

Be asmenvardžių, į įvardijimus įėjo ir asmenvardžius paaiškinančių bendrinių žodžių (prievardžių). Su prievardžiais užrašyta 14 įvardijimų (38,9 proc.). Įvardijime būdavo po vieną prievardį.

Daugumą prievardžių (13) sudarė šeimyninės padėties ir giminystės prievardžiai (92,9 proc.). Visada tai našlystės prievardžiai (*удова, вдова*).

Vieną kartą užrašytas greičiausiai tautybės prievardis *немкиня* (7,1 proc. prievardžių) „vokietė (?)“.

Luomo ir pareigybės prievardžių iš viso nepasitaikė.

Įvardijimo ilgis – 1–3 asmenvardžiai. Vienanarių buvo 25 (69,4 proc.), dvinarių – 10 (27,8 proc.), trinarių – 1 (2,8 proc.). Vidutinis įvardijimo ilgis – 1,33 asmenvardžio.

Su vardu užrašyta 12 (33,3 proc.) moterų įvardijimų.

Su šeimos asmenvardžiais užrašytas 31 įvardijimas (86,1 proc.). Tik kartą asmenvardis buvo mergautinis (3,2 proc.), 30 įvardijimų moterų šeimos asmenvardžiai buvo sudaryti iš sutuoktinio antroponimų (96,8 proc.).

VYRŲ IR MOTERŲ VARDYNO PALYGINIMAS

Vardas buvo neatskiriama vyriško įvardijimo dalis: su vardais užrašyti beveik visi vyrai (327; 99,4 proc.). O moterų su vardais užrašyta tik trečdalis (12; 33,3 proc.). Svarbiausias moterų asmenvardis buvo andronimas – jį turėjo 80,6 proc. (29) moterų įvardijimų.

Kalendorinių krikštavardžių vartojimas būdingesnis vyrų (279; 85,3 proc.) negu moterų (7; 58,3 proc.) vardams. Vyrai liaudinių krikštavardžių formų (151; 54,1 proc.) turėjo panašiai kaip kanoninių (128; 45,9 proc.), o moterų liaudinės krikštavardžių formos (6; 85,7 proc.) užrašytos nepalyginti dažniau negu kanoninės (1; 14,3 proc.).

Asmenų, kurie užrašyti vien vardu, ir tarp vyrų (49; 14,9 proc.), ir tarp moterų (5; 13,9 proc.) buvo panašiai, jie sudarė nedidelę įvardijimų dalį. Tėvavardis buvo dažnas vyriško įvardijimo narys. Jį turėjo 72 proc. (237) vyriškų įvardijimų. O moterims tėvavardis buvo beveik nebūdingas: su juo užrašyta tik viena moteris (2,8 proc.). Asmenvardžio iš tėvo tėvavardžio neturėjo nei vyrų, nei moterų įvardijimai. Vienos moters įvardijime (2,8 proc.) buvo asmenvardis iš sutuoktinio tėvavardžio. Vieno vyro įvardijime (0,3 proc.) buvo asmenvardis iš uošvės įvardijimo.

Vien potencialiosiomis pavardėmis teužrašyta tik 0,6 proc. (2) vyrų įvardijimų, o moterų vardyne užrašymai vien šeimos asmenvardžiais vyravo – sudarė 66,7 proc. (24) visų įvardijimų. Vyrams būdingiausias mišrusis įvardijimas (278; 84,5 proc.), o moterys taip buvo užrašomos nepalyginti rečiau (7; 19,4 proc.). Potencialiąją pavardę turėjo labai panašus kiekis vyrų įvardijimų (280; 85,1 proc.), o šeimos asmenvardį – moterų įvardijimų (31; 86,1 proc.). Ateityje šie asmenvardžiai virto pavardėmis.

Prievardžių daug dažniau pasitaikė moterų nei vyrų vardyne: prievardį turėjo 38,9 proc. (14) moterų ir tik 8,8 proc. (29) vyrų įvardijimų. Visais atvejais įvardijime būdavo tik po vieną prievardį arba jo nebūdavo iš viso. Pati dažniausia moterų prievardžių leksinė semantinė grupė – šeimyninės padėties ir giminystės prievardžiai: jie sudarė net 92,9 proc. (13) visų prievardžių. O vyrų vardyne šios grupės prievardis pasitaikė tik kartą (3,4 proc.). Vyrams būdingiausi pareigybės, amato leksinės semantinės grupės prievardžiai. Jų buvo 93,1 proc. (27). Moterys šios grupės prievardžių neturėjo iš viso. Tautybės prievardžiai tik po kartą pasitaikė tiek vyrų (3,4 proc.), tiek moterų (7,1 proc.) vardyne. Luomo prievardžiai miestelėnams apskritai nebūdingi.

Vidutinis įvardijimo ilgis didesnis vyrų (1,84) nei moterų (1,33), bet vyrų įvardijimai buvo tik vienanariai ir dvinariai, o moterų – dar ir trinariai. Dažniausiai buvo užrašomi dvinariai vyrų (278; 84,5 proc.) ir vienanariai moterų (25; 69,4 proc.) įvardijimai. Daug retesni buvo vyrų vienanariai (51; 15,5 proc.), o moterų dvinariai (10; 27,8 proc.) įvardijimai. Trinaris moterų įvardijimas užrašytas tik kartą (2,8 proc.).

Vyrų įvardijimo standartai daugeliu atžvilgių labai skyrėsi nuo moterų įvardijimo standartų.

IŠVADOS

1. Su vardu užrašyta dauguma (99,4 proc.) vyrų įvardijimų.
2. Populiariausi vėlesnės kartos vyrų vardai – *Jonas, Povilas, Motiejus, Petras, Jurgis, Andriejus, Mikalojus*.
3. Vėlesnėje vyrų kartoje, palyginti su anksčiau gyvenusia, krikštavardžių dvigubai padaugėjo (nuo 44,3 proc. iki 85,3 proc.). Vadinasi, XVI a. pirmojoje pusėje nekrikščioniškasis vardynas sparčiai traukėsi iš vartosenos ir užleido vietą krikščioniškajam.
4. Liaudinės krikštavardžių formos abiejų kartų vyrų vardyne vartotos kiek dažniau nei kanoninės: vėlesnėje vyrų kartoje jos sudarė 54,1 proc., o ankstesnėje – 53,3 proc. krikštavardžių pavartojimo atvejų.
5. Prieš tai gyvenusios vyrų kartos populiariausi vardai – *Jonas, Petras, Andriejus, Stanislovas, Jurgis, Martynas*.
6. Iš vyrų įvardijimo tipų populiariausias buvo mišrusis (84,5 proc. visų įvardijimų). Nemažai buvo įvardijimų be potencialiųjų pavardžių (14,9 proc.). Įvardijimų vien potencialiosiomis pavardėmis tebuvo 0,6 proc.
7. Patronimą turėjo 72 proc. vyrų įvardijimų. Asmenvardį, kuris nėra patronimas ar *-sk-* tipo antroponimas, turėjo 12 proc. įvardijimų. *-sk-* tipo asmenvardžių nebuvo.
8. Vyrų įvardijimo ilgis buvo 1–2 asmenvardžiai. Vienanarių įvardijimų buvo nedaug – 15,5 proc., vyravo dvinariai įvardijimai – 84,5 proc.. Vidutinis įvardijimo ilgis buvo 1,84 asmenvardžio.
9. Prievardžių turėjo 8,8 proc. vyrų įvardijimų. Įvardijime buvo po vieną prievardį.
10. Vyrų įvardijimuose vyravo pareigybės, amato prievardžiai (93,1 proc.). Šeimyninės padėties ir giminystės bei tautybės prievardžių buvo po 3,4 proc..
11. Dalis vyriškų prievardžių dabar yra virtę pavardėmis.
12. Patronimai dažniausiai buvo sudaromi su slaviškomis patroniminėmis priesagomis (79,3 proc.). Lietuviškų patroniminių priesagų buvo nedaug (20,7 proc.). Iš lietuviškų patroniminių priesagų dažniausia buvo *–aitis* (87,8 proc.). Kitos priesagos pasitaikė retai: *-ūnas* (8,2 proc.), *-onis* (4,1 proc.).
13. Su vardu buvo užrašyta trečdalis (33,3 proc.) moterų.
14. Populiariausi moterų vardai – *Zofija, Doca.*
15. Dauguma moterų vardų (58,3 proc.) buvo kalendoriniai krikštavardžiai. Nekrikščioniškų vardų buvo 41,7 proc.. Liaudinėmis formomis buvo užrašyta daugiau (85,7 proc.) krikštavardžių negu kanoninėmis formomis (14,3 proc.).
16. Iš moterų įvardijimo tipų populiariausias buvo įvardijimas vien šeimos asmenvardžiais (66,7 proc. visų įvardijimų). Mišriuoju įvardijimu buvo užrašyta 19,4 proc., o be šeimos asmenvardžių – 13,9 proc. moterų.

17. Andronimą (vieną arba du) turėjo dauguma (80,6 proc.) moterų įvardijimų. Dauguma (87,9 proc.) andronimų – slaviškos priesagos *–овая/-евая* vediniai. Lietuviškos priesagos *–ienė* vedinių nedaug (12,1 proc.). Moteriškąjį patronimą turėjo tik 2,8 proc. įvardijimų. Vieną kartą buvo užrašytas priesagos *–iškė* vedinys (2,8 proc. įvardijimų).
18. Su prievardžiais buvo užrašyta per trečdalį (38,9 proc.) moterų įvardijimų. Įvardijime būdavo po vieną prievardį.
19. Vyravo šeimyninės padėties ir giminystės moterų prievardžiai (92,9 proc.). Tautybės prievardžių buvo tik 7,1 proc. Luomo ir pareigybės prievardžių neužfiksuota.
20. Moterų įvardijimo ilgis buvo 1–3 asmenvardžiai. Vyravo vienanariai įvardijimai (69,4 proc.), buvo apie trečdalį dvinarių (27,8 proc.), o trinarių – tik 2,8 proc. Vidutinis įvardijimo ilgis buvo 1,33 asmenvardžio.
21. Su šeimos asmenvardžiais buvo užrašyta dauguma (86,1 proc.) moterų. Beveik visais atvejais (96,8 proc.) šeimos asmenvardžiai buvo sudaryti iš sutuoktinio antroponimų, tik 3,2 proc. atvejų šeimos asmenvardis buvo mergautinis (sudarytas iš tėvo antroponimo).
22. Vyrų ir moterų įvardijimo standartai labai skyrėsi.

ŠALTINIS

Mackavičius, Andrius. *Žemaitijos valsčių surašymas 1537–1538 m.* Vilnius: Lietuvos istorijos instituto leidykla, 2003.

NUORODOS:

1. ZINKEVIČIUS, Z. *Lietuvių antroponimika.* Vilnius: Mokslas, 1977.
2. KIAUPA, Z. Kauno vaito XVI a. vidurio knygos prabyla lietuviškai. Iš: *Kultūros sankirtos.* Vilnius: Diemedžio leidykla (Lietuvos istorijos institutas), p. 66–92.
3. RAGAUSKAITĖ, A. *XVI–XVIII a. kauniečių asmenvardžiai*. Vilnius: Lietuvių kalbos instituto leidykla, 2005.
4. ČIRŪNAITĖ, J. Žemaičių įvardijimas Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės kariuomenės dokumentuose. Iš: *Lituanistica,* 2002, 2 (50), p. 49–62.
5. Ne visas *Simeono* ir *Simono* liaudines formas pavyko atskirti, todėl šie vardai pateikiami kartu.
6. Liaudinės formos konkretiems krikštavardžiams priskirtos, remiantis „Lietuvių pavardžių žodynu“: T.1.Vilnius, 1985; T. 2.Vilnius, 1989.
7. *Ганус* gali būti siejamas ir su krikštavardžio *Jonas* forma *Hansas.*
8. Formos *Бортко, Боръткo* gali būti siejamos ir su lietuviškais sandais *bar, bart.*
9. *Дашко* gali būti ir *Danieliaus* liaudinė forma.
10. *Пац* gali būti ir *Povilo* liaudinė forma.
11. *Юшко* gali būti siejamas ir su krikštavardžiais *Eufemijus, Jurgis, Justinas.*
12. Mažybinė forma iš baltarusių *Венчеслав* ar lenkų *Więcesław.*
13. Šiuo atveju priesaga *–овъ/–евъ* yra patroniminė. Kartais su ja galėjo būti sudaromi asmenvardžiai ne iš tėvo, o iš kitų giminaičių antroponimų.
14. Vardas *Кендрута* gali būti siejamas ir su krikštavardžiu *Gertrūda.*

Onomastics of Samogitia's Townspeople (1537–1538)

Jūratė ČIRŪNAITĖ

99,4 % of men is registered with their first names. The most popular men's names are John, Matthew, Peter and George. Christian calendar names are dominant in naming men (85,3%). Non-Christian names make up 14,7%. The previous generation of men had considerably fewer Christian calendar names (44,3%). Non-Christian names dominate among the male members of this generation (55,7%). The mixed type of naming is the most popular type among men (84,5%). A comparatively large number (14,9%) of names have no potential surnames. Naming only with a potential surname makes up only 0,6%. Patronymics are found among 72% of men. Anthroponyms, which are not patronymic, make up 12%. The *-sk-* type of anthroponyms is not found. Men usually have one or two personal names. Mononuclear names are few: they make up 15,5%. Binominal naming dominates (84,5 %). The average length of naming is 1,84 of a personal name. 8,8% of male names have cognomina. Naming usually includes one cognomen. Men mostly have cognomina related to their position or crafts (93,1%). 3,4% of men's cognomina reflect family and kinship relationship. Cognomina related to nationality also make up 3,4%. Part of men's cognomina has become surnames. Patronymics are usually made with Slavic patronymic suffixes (79,3%). Lithuanian patronymic suffixes are few (20,7%). The most frequently used Lithuanian patronymic suffix is *–aitis* (87,8%). Other suffixes are seldom used; they are - *ūnas* (82,%), and -*onis* (4,1%).

The most popular types of naming men are:
first name + patronymic (71,4%);
1. name (14,9%);
2. first name + non-patronymic personal name (12,8%).

33,3% of women is registered with their first names. The majority of women's names are Christian calendar names (58,3%). Non-Christian names make up 41,7% of all women's names. The most popular way to name women is to give only the family name. Mixed naming is given to 19,4% of women, while 13,9% is registered without the family name. 80,6% of women is registered with one or two andronymics. A female patronymic is given to 2,8% of women. 2,8% percent of women are registered with the derivative suffix *–iškė*. Cognomina are given to 38,9% of women. As a rule, naming includes one cognomen. The majority of cognomina reflect the family status and kinship relationships of women (92,9% of women). 7,1% of cognomina refer to the nationality of women. Estate and position cognomina have not been found. The length of women's naming is 1,3 of personal name. Mononuclear names dominate (69,4%); binominal names make up 27,8%, while trinomials are represented only by 2,8%. The average length of naming is 1,33 of personal name. 86,1% of women is registered with family names. In 96,8% of cases the family names are made from the personal name of the spouse. In 3,2% of cases the family name is made from the father's personal name.

The most popular types of naming women are:
andronymic (55,6%);
3. name (13,9%).

Vytauto Didžiojo universitetas, Humanitarinių mokslų fakultetas, Lietuvių kalbos katedra, K. Donelaičio g. 52, LT-44244 Kaunas, el. p. j.cirunaite@hmf.vdu.lt

Gauta 2010-05-09, įteikta spaudai 2010-08-14

„Tad išgerkime už…“ Šiuolaikiniai folkloriniai lietuvių tostai

Gražina SKABEIKYTĖ-KAZLAUSKIENĖ

Straipsnio objektas – šiuolaikiniai folkloriniai lietuvių tostai. Tyrimo šaltiniai – Vytauto Didžiojo universiteto Etnologijos ir folkloristikos katedros rankraštyne saugomi tostų užrašymai. Straipsnyje keliama šiuolaikinių folklorinių tostų žanrinio apibrėžtumo problema. Uždaviniai: nustatyti kriterijus, leidžiančius apibrėžti šio nūdieniame lietuvių folklore klestinčio žanro ribas, supažindinti su vyraujančiais kompoziciniais modeliais, atskleisti pagrindinius struktūrinius elementus, atkreipti dėmesį į intertekstinius ryšius. Tyrimo metodai – analitinis ir interpretacinis.

Reikšminiai žodžiai: tostas, folkloras, žanras, kompozicija, intertekstiniai ryšiai.

Įvadas

Pagal „Tarptautinių žodžių žodyną“, *tostas* [angl. *toast*] – trumpa sveikinamoji (dažnai sąmojinga) kalba per vaišes; raginama išgerti kuria nors proga, skelbiami linkėjimai.[1] Šiuo metu Lietuvoje galima išgirsti sakant dvejopus tostus: individualius ir folklorinius. Pirmieji yra autoriniai, spontaniškai per vaišes ar iš anksto prieš jas konkretaus žmogaus sukurti, gyvuojantys vienetinio teksto pavidalu. Antrieji – anoniminiai kolektyvinės kūrybos, plintantys variantais. Griežtos ribos tarp šių tostų atmainų nėra: kolektyvo poreikius atitinkantys individualūs tostai gali tapti folkloriniais. Per pastaruosius dešimt metų Lietuvoje tostų populiarumas nepaprastai išaugo – tuo galima įsitikinti pavarčius Etnologijos ir folkloristikos katedros rankraštyne saugomus šiuolaikinės tautosakos rinkinius. (Straipsnyje naudojamasi minėto rankraštyno rinkiniais, sudarytais 2001–2009 metais. Pateikiant cituojamo tosto nuorodas, po santrumpos VDU ER einantis pirmasis skaičius žymi rinkinio, o antrasis – jame esančio cituojamo teksto numerį). Užrašymų gausa tostai varžosi su anekdotais ir sveikinimais. Kad šiandieninėje populiariojoje kultūroje tostai yra itin paplitę, rodo ir tostus skelbiančios interneto svetainės. Vienose jų randam pramaišiui dešimt – dvidešimt tostų, kitose, tarkim, www.tostai.lt., – suklasifikuotus kelis šimtus tostų.

Ar gyvavo tostai tradiciniame lietuvių folklore? Taip. Vienas iš tostus kaip folkloristikos objektą pripažinusių autoritetų yra Lietuvių literatūros ir tautosakos instituto mokslininkai, lituanistikos paveldo informacinėje sistemoje „Aruodai“ paskelbę lietuvių tautosakos žanrų klasifikaciją: tostai joje priskirti sakytinei retorinės raiškos tautosakai.[2] Deja, nei tostų apibrėžimo, nei pačių tostų pavyzdžių „Aruoduose“ kol kas nesama.

Mokslinėje lietuvių spaudoje apie tostus rašyta nedaug. Ne folklorinius, o autorinius tostus – retorikos objektą knygoje „Retorika: iškalbos stilistika“ yra analizavusi Regina Koženiauskienė.[3] Tostai, „trumpiausias iš viešųjų kalbų žanras“,[4] minėtoje knygoje priskiriami proginėms pramoginėms kalboms. Apie folklorinius tostus vieną mokslinę publikaciją – „Moteris šiuolaikiniuose folkloriniuose lietuvių tostuose“ – yra paskelbusi šio straipsnio autorė.[5] Analizuojama, kaip šiuolaikiniuose folkloriniuose tostuose aiškinama moters kilmė, seksualumas, kaip traktuojama žmona, pateikiama folklorinių tostų žanro charakteristika, glaustai aptariami tostų ypatumai, susiję su oratoriaus lytimi.

Žanro ribų problemiškumas

Kokius tekstus dera laikyti tostais, neblogai jaučia ir šiuolaikinės tautosakos rinkėjai, ir tostams skirtų interneto svetainių sudarinėtojai. Pastarieji ypač linkę pasinaudoti kitomis kalbomis tostus skelbiančių svetainių patirtimi. Dalis nūdien Lietuvoje paplitusių tostų yra tarptautinės kilmės. Kūrybingi vertėjai, iš svetur pasiskolintus tostus pateikdami lietuviškai, pagal išgales juos modifikuoja. Be to, verčiant tostus iš kitų kalbų į lietuvių, pasirenkami tokie, kurie atitinka mūsų gyvenimo ypatumus, tradicijas, mentalitetą. Natūralu, kad lietuviai vaišindamiesi nesako tostų už karalienę, nors tokie beveik privalomi Didžiojoje Britanijoje, ar tostų už armiją, gana populiarių Rusijoje.

Nepaisant tarptautinio tostų paplitimo, bandant apsibrėžti jų kaip folkloro žanro ribas, atsiranda tam tikrų problemų. Antai, pagal internetinės enciklopedijos *Wikipedia* angliškąją versiją, tostais laikomos net vieno dviejų žodžių formulės, žinomos daugybėje kraštų: *Į sveikatą* (lietuvių k), *Terviseks* (estų k.), *Na zdravie* (čekų k.), *Živjeli* (kroatų k.), *Salud* (ispanų k.), *Ваше здоровье* (rusų k.), ir ilgos prakalbos, pasibaigiančios linkėjimais.[6]

Kas lemia teksto priskyrimą tostų žanrui? Ar gana to, kad jis pateikiamas laikantis nustatytų apeiginių veiksmų, kurie, beje, atskiruose kraštuose taip pat įvairuoja? Ar jiems pakanka gyvuoti variantais plintant iš lūpų į lūpas (ar iš vienos interneto svetainės į kitą)? O teksto struktūra – ar jai netaikomi jokie reikalavimai? Nejau bet koks pasakymas prieš išgeriant įvardytinas tostu? Abejonių kelia dvi su šiuolaikinėmis vaišių tradicijomis susijusių tekstų atmainos.

Pirmoji – į išbaigtą rišlią kalbą neišaugę tarstelėjimai, kurių vienas – *Į sveikatą* – yra seniai įsitvirtinęs vaišinimosi papročiuose, o kiti retkarčiais vartojami kaip žaismingi jo pakaitalai: *Būk* (VDU ER 1217/6), *Oplia* (VDU ER 1217/5) ir pan. Manytume, kad dėl minimalios formos tokius, taip pat ir trumpus pasveikinimus prieš išgeriant pakaktų laikyti tiesiog tradicinėmis gėrimo etiketo formulėmis. Autoriniu tostu oratorius demonstruoja savo iškalbą, o formule virtusiu vienu kitu žodžiu gėrovas parodo ne iškalbą, bet priešingai – jos stygių, tad šie žodžiai nevadintini tostu.

Antroji abejotina atmaina yra prakalbų tekstai, kuriuos į vaišes atsinešama užrašytus sveikinimo atvirutėse, garsiai perskaitomus. Ar jie vadintini tostais? Tostuose būtinai yra tiesiogiai išsakomas ar iš konteksto suprantamas skatinimas išgerti, gėrimo intencijos (už ką geriama) nurodymas. Sveikinimo atviručių tekstuose to nesama. Tad juos, manytume, reikėtų vadinti sveikinimais, nors visai nesunku paversti ir tostais: sveikinimo ceremonijos metu tereikia pridurti kvietimą išgerti, nurodant už ką, ir tai nuskambės kaip tostas.

Kompoziciniai modeliai

Šiuo metu vyraujantis lietuvių tostų kompozicinis modelis yra iš dviejų dalių: pirmoji – pagrindinis tekstas, kurį patogumo dėlei galima pavadinti prakalba, antroji – skatinimo išgerti formulė:

Kartą vienas paukštelis sumanė pakilti taip aukštai į dangų, kiek tik galėjo. Jis troško pamatyti saulę ir pajusti jos karštį. Tačiau vargšas paukštelis neapskaičiavo savo galimybių ir sudegė kaitriuose saulės spinduliuose. Tad išgerkim už tai, kad mūsų norai visada sutaptų su mūsų galimybėmis! (VDU ER 387/69)

Ar žinote, kuo skiriasi pasaka nuo tikrovės? Pasaka – tai, kai išteki už žalčio, o jis – nuostabus karalaitis, o tikrovėje – atvirkščiai. Tai išgerkim už tai, kad tikrovė būtų labiau panaši į pasaką! (VDU ER 1890/57)

Antram kompoziciniam modeliui priskirtini tostai, kuriuose nėra pirmosios dalies, tenkinamasi tik skatinimo formule. Dauguma šitų tostų – vieno sakinio tekstai:

O dabar išgerkime į moterų sveikatą: mums jokio skirtumo, o joms – malonu. (VDU ER 1217/11)

Išgerkime už tai, kad mūsų tėvai turėtų turtingus vaikus, o mūsų vaikai – turtingus tėvus! (VDU ER 1217/11)

Pasitaiko ir kiek labiau išplėtotų šio modelio tostų:

Skelbiu tostą už vyrus! Bet ne už viengungius – jie mūsų niekada neves. Ir ne už išsiskyrusius vyrus – jie buvo blogi vyrai. O pakelkime taures už vedusius vyrus – jie myli savo žmonas ir nepamiršta mūsų! (VDU ER 1891/119)

Išgerkime už priešus. Tegu jie turi prabangų namą, mašiną, vilą ir mobilųjį telefoną, kuriuo kasdien skambintų 01, 02, 03. (VDU ER 1245/57)

Didžiąją šiuolaikinių tostų repertuaro dalį sudaro prozos kūriniai. Tik sveikinimai (jie artimiausi tostams), priešingai, išsiskiria eiliuotų tekstų gausa. Mėgstama panaudoti ir populiarią autorinę kūrybą, tarkim, Janinos Degutytės ar Paulio Širvio eilėraščių posmus. Pridėjus priderintą skatinimo išgerti formulę, sveikinimai gali tapti tostais, bet tokiu atveju paprastai neišlaikoma kalbinės raiškos vienovė – sveikinama eiliuotu žodžiu, o skatinimas išsakomas prozine kalba. Vis dėlto tarp internete siūlomų šiuolaikinių tostų pasitaiko ir tokių, kurie nuo pradžios iki galo išsaugo eiliuotą formą. Vieni jų konstruojami pagal pirmąjį kompozicinį modelį:

Mielas bičiuli, gražiai gyveni.
Štai stalas nukrautas, bokalai pilni!
Žmonelės meilumas, linksmumas svečių!
Išgert už Tave iki dugno kviečiu. (VDU ER 1891/61)

Kiti atitinka antrąjį modelį:
Išgerkime, kolegos.
Kad kietos būtų kaktos
Kad neapleistų jėgos,
Kad verslas puikiai sektųs! (VDU ER 1891/63)

Sudedamųjų dalių įvairavimas

Nepaisant to, kad kompoziciniai tostų modeliai tėra du, pačių tostų įvairovė pakankamai didelė.

Pirmiausia paanalizuosime skatinimo formulę. Ją paprastai sudaro vienas sakinys, skylantis į du segmentus: stabilųjį ir kintantįjį. Pirmasis, stabilusis, segmentas – tai keli mažai varijuojantys sakinio pradžios žodžiai. Šiuo metu yra įsigalėjusios trejopos pradžios: *Pakelkime taurę / taures*; *Išgerkime*; *Siūlau / skelbiu tostą*. Visais trim atvejais prieš stabiliąsias pradžios frazes gali būti dalelytė *tad*: *tad pakelkim taures*; *tad išgerkime*; *tad siūlau tostą* ir pan. Antrasis, kintantysis, formulės segmentas – su pagrindine tosto dalimi, kitaip tariant, su prakalba, susijęs nurodymas, už ką kviečiama išgerti. Prie skatinimo formulės pirmojo segmento jis jungiamas su prielinksniu *už*

ar vartojant kiek ilgesnes šiuo prielinksniu prasidedančias konstrukcijas, pavyzdžiui, *už tai*, *už tuos* ir kt.: *už studentiją* (VDU ER 1272/32), *už tai, kad viskas vyktų laiku* (VDU ER 1264/27), *už tuos, kurie moka rasti išeitį iš bet kokios padėties* (VDU ER 1890/73). Retkarčiais stabilusis ir kintantysis skatinimo formulės segmentai susikeičia vietomis: *Tegul amžiams dingsta pavydas iš mūsų aplinkos! Už tai ir pakelkime taurę!* (VDU ER 1891/ 970). Pasitaiko, tačiau nedažnai, ir elipsiškų formulių, kai praleidžiama stabilioji frazė ir iš karto įvardijama gėrimo intencija: *Už jaunųjų laimę!* (VDU ER 1891/84). Keista, bet palyginti retai skatinimo formulėse skamba *į sveikatą*.

Bandysime atskleisti būdingesnius ryšius tarp tostų pirmosios dalies ir skatinimo formulės. Šių ryšių pobūdis gerokai priklauso nuo to, koks (rimtas ar lengvas) tosto turinys.

Pagal naratyvumo pobūdį pirmoji tosto dalis gali būti dvejopa – siužetinė ar nesiužetinė. Rimto turinio nesiužetiniais pasisakymais teigiamos gana aiškiai suformuluotos bendresnio pobūdžio tiesos. Mintis mėgstama reikšti aforistiškai, kiek metaforizuotai, virš kasdienybės kilstelėta kalba, nevengiant klišėmis tapusių poetizmų, kartais pasitelkiamos sentencijomis tapusios citatos. Ryšys su antrąja dalimi, skatinimu išgerti paprastai tiesioginis, gėrimo intencija suformuluojama pratęsiant pirmoje dalyje išsakytą mintį:

Draugai yra tie, kurie, besilaikydami vienos virvės, bendromis jėgomis kopia į viršukalnę ir patiria artumo jausmą. Siūlau tostą už tas viršūnes, kurias jūsų dėka jau įveikiau, ir tas, kurias jums padedant dar įveiksiu. (VDU ER 417/41)

Žmogaus gyvenimas – it pakrautas laivas: užtektų menkučio vėjelio, ir jis apvirstų. Tad išgerkime už tai, kad mūsų gyvenimo laivą neštų palankus vėjas ir niekada neapvirstume! (VDU ER 387/70)

Onorė de Balzakas pasakė: „Meilė – tai vienintelė iš jausmų, nepripažįstanti nei praeities, nei ateities“. Tad išgerkime už tos, kurie myli dabar! (VDU ER 1891/202)

Lengvesnio turinio tostuose pirmosios dalies kalba paprastesnė, artimesnė šnekamajai, nors metaforų ir joje pasitaiko. Atskirais atvejais pasitelkiama ir aukštoji leksika, bet jos paskirtis – parodijinė. Palyginti su rimtaisiais tostais, vyraujantis pirmos ir antros dalių ryšys čia dažniausiai jau kitoks. Skatinimo formulė sutrikdo – prieš akimirką išsakyta mintis netikėtai lyg apgręžiama priešinga kryptimi ar bent jau pastebimai pasukama į šoną. *Vyras protingesnis už moterį, vyras stipresnis už moterį, vyras kilniaširdiškesnis ir dvasingesnis,* – taip išaukštinus vyrą pirmojoje tosto dalyje, natūralu, laukiama skatinimo už jį ir išgerti, tačiau formulė pasirodo esanti kitokia: *tad išgerkime už tą, kuri jį tokį padaro, – už moterį* (VDU ER 1245/58). Sąmojingumu blyksteli tostai – erotiniai pašmaikštavimai, kuriuose supriešinti tosto dalių mintis padeda kalambūras:

Drabužiai yra moterų ginklai. Tad išgerkime už nusiginklavimą! (VDU ER 375/77)

To paties, minčių supriešinimo, siekiama žaidžiant žodžių pakartojimais, primenančiais tradicinėse formulinėse liaudies dainose būdingą grandininį jungimą. Tostuose šie pakartojimai suveriami taip, kad skatinimu akcentuota paskutinės grandies mintis paneigtų pirmosios grandies, prakalbos pradžios, mintį:

Vynas ir tabakas – mirtis, mirtis – sapnas, sapnas – svajonė, svajonė – sveikata. Tad gerkite ir rūkykite, vaikučiai, į sveikatą! (VDU ER 417/39)

Nesiužetinių pirmųjų tosto dalių gerokai mažiau nei siužetinių. Pastarosiomis laikytini tokie, kuriose pateikiamas bent minimalus veiksmo nusakymas. Suprantama, nedidelės apimties tekstuose siužetui, kuris turėtų visus privalomus komponentus, neretai pristinga erdvės, tad siužeto sąvoka vartojama su išlygomis. Rinkdamiesi pasakojimo formas, šiuolaikiniai tostų kūrėjai orientuojasi į šias: alegorinį pasakojimą, etiologinę sakmę, pasakėčią, parabolę ir anekdotą.

Tostams pritaikyti alegoriniai pasakojimai mažiausiai paplitę. Mat jų personažai (alegorinės figūros) šiandieninės populiariosios kultūros kontekste atrodo perdėm rafinuoti, retoriški. Santykis su skatinimo formulėje nurodoma gėrimo intencija tiesioginis. Visos šiuo metu tyrimui sukauptos lietuviškų tostų alegorijos yra rimto turinio. Pavyzdžiui, pasakojama apie per pasaulį ėjusius tris keliautojus – Sveikatą, Meilę, Turtą. Užklupti nakties, jie pasibeldė į vienus namus ir pasiprašė nakvynės. Bet šeimininkas sutiko priimti tik vieną iš jų. Kol jis su namiškiais ginčijosi, ką geriau įsileisti, keliautojai išnyko sutemose. Skatinama išgerti už tai, kad namuose visada nakvotų Sveikata, Meilė ir Turtas (VDU ER 1891/146).

Pagal etiologinės sakmės pavyzdį sukurtų tostų esama ir rimtų, ir žaismingų. Gana dažnas rytietiškas itin puošnios leksikos tostas apie tai, iš ko Dievas sukūrė moterį. Vardijamos ypatingos medžiagos (rožės šviežumas, medžio lapo lengvumas, persiko žiedo aksominis švelnumas ir pan.) ir baigiama aukštinančiu stiliumi prie pirmosios dalies priderinta formule, kviečiant išgerti *už šį nuostabų kokteilį* (VDU ER 388/60) ar *už šį nuostabų mišinį* (VDU ER 1264/38). Tačiau, kaip ir tradicinėje tautosakoje, greta rimto turinio etiologinių pasakojimų netrūksta ir humoristinių. Bekuriantį sakmių Dievą gali ištikti nesėkmė, taip nutinka ir viename iš tostų: *Sukūrė Dievas dangų ir žemę. Nužvelgė juos ir tarė: „Nuostabu!“ Vėliau Dievas sukūrė vyrą. Apžiūrėjo jį ir tarė: „Gražu!“ Tada sukūrė moterį. Pažvelgė į ją ir tarė: „Tiek to, pasidažys...“* Žaidžiant *pasidažys – nepasidažiusios* priešprieša, tosto mintis apie mo-

terų grožį netikėtai pakreipiama: *Tad išgerkime už moteris, kurios nepasidažiusios yra gražios.* (VDU ER 1217/12)

Tostų pirmąja dalimi dažnai eina ir pasakėčia. Kadangi pasakėčios žanro kanonai reikalauja gale pateikti moralą, tostuose jis neretai sutapdinamas su skatinimo formule. Didaktiškas pasakėčios turinys neblogai dera rimtiesiems tostams, kaip antai:

Du gaidžiai susimušė kieme ir vienas nugalėjo. Jis užskrido ant stogo ir ėmė girtis savo jėga ir vikrumu. Gyrėsi ir garbino save vis garsiau ir garsiau. Staiga atskrido erelis, čiupo gaidį ir jį nusinešė. Tad išgerkim už tai, kad jėga ir kuklumas visada gyventų drauge. (VDU ER 1891/9)

Labai populiarūs yra pasakėčios siužetu pagrįsti humoristiniai tostai, kurių žaismingas moralas–skatinimo formulė lyg oponuoja vaizduojamai situacijai. Variantų įvairove išsiskiria tostai apie ištroškusį asilą. Štai vienas jų:

Ėjo kartą asilas per dykumą. Ėjo ilgai – vieną dieną, antrą, trečią. Siaubingai ištroško. Staiga mato – ant kelio prieš jį statinės stovi: viena pilna vandens, kita – vyno. Klausimas – iš kurios statinės atsigėrė gyvulys? Aišku, kad iš antros? Ne, jis atsigėrė iš vandens statinės. Tad nebūkime asilais ir išgerkime vyno. (VDU ER 383/62)

Mėgstama žaisti gerai žinomų pasakėčių siužetais, perprasminant atskirus jų motyvus. Pavyzdžiui, naujoviškoje pasakėčioje apie sūrį ir varną pastaroji jau žino lapės gudrybes, nereaguoja į jos meilikavimus. Tada lapė keičia taktiką, surinka, kad varnos varnas antai su kregžduteka kažkur nuskrido, varna lepteli „Kur?“, taip ir praranda sūrį. Moralu liepiama patylėti, jei vyras kur nors išskrenda – kitaip sūris iškris iš burnos, o jis nepigus. Skatinimo formule kviečiama išgerti už šeimyniškas ir taupias žmonas (VDU ER 1891/174). Moralas ir formulė šiuo atveju ne vienaprasmiai – vienam suvokėjui tosto pabaiga pasirodys šiek tiek ciniška, kitam ironiška. Semantinis neapibrėžtumas, kada gėrimo intencija išsakoma ne tiesiogiai, o paliekant erdvės individualioms suvokėjo interpretacijoms, nulemia tostų patrauklumą.

Ne mažiau intensyviai šiuolaikiniuose tostuose „eksploatuojama“ artimoji pasakėčios giminaitė – parabolė, nūnai siūloma laikyti atskiru pasakojamosios tautosakos žanru. Dalis paraboliškų siužetų tostuose yra iš tradicinio folkloro. Pavyzdžiui, tosto prakalboje pasakojama apie motinos širdį, kurią sūnus išplėšė iš krūtinės ir kuri, nešama parodyti mylimai mergina, sūnui pargriuvus klausia: *„Sūneli, ar neužsigavai?“* (VDU ER 1891/19). Šis siužetas – iš parabolės „Motinos širdis“.[7] O štai istorija apie karaliaus valdinį, kuris, vieną dieną paprašytas patiekti gardžiausio, kitą dieną karčiausio valgio, abu kartus atneša paruoštą liežuvį, prispirtas paaiškinti, pareiškia: *„Valdove, pasaulyje nieko nėra maloniau už protingus žodžius ir nėra nieko karčiau už kvailus, neprotingus žodžius. Viskas priklauso nuo liežuvio“* (VDU ER 1891/150). Tai iš parabolės „Geriausia ir blogiausia mėsa“.[8] Parabolių siužetų žaismingo traktavimo tostuose reta, vyrauja pagarbus požiūris į išsakomas mintis, skatinimo formulėmis joms dažniausiai pritariama. Pirmajame iš pateiktų tostų skatinama išgerti už mylinčias mamas, o antrajame – kad mokėtume protingai elgtis su savo liežuviu.

Proziniuose tostuose šiuo metu labiausiai „eksploatuojami“ anekdotai. Išmoningi užstalės oratoriai, ko gero, galėtu paversti tostu bet kurį anekdotą. Skatinimo formulės prijungimas išlieka panašus, kaip ir kitais atvejais – ji gali nuskambėti tiesmukai kaip tam tikros minties išsakymas ir kaip ironiškas pasišaipymas.

Vienas gydytojas gyrėsi:

– Nėra žmogaus, kuris manimi skųstųsi!

– Iš tavo rankų dar niekas gyvas neištrūko, tai nėra kam skųstis, – jam atsakė.

Tad išgerkim už gerus gydytojus! (VDU ER 1890/14)

Vis dėlto anekdotinių tostų su ironiškomis pabaigomis – dauguma. Antai kaip pakrypsta anekdotas apie moterį, kuri į grindų plyšį tyčia įkiša 100 litų, kad grindys būtų išardytos, ir ji galėtų išimti ten įriedėjusią 10 centų monetą: pabaigoje skatinama pakelti taures už moterų sumanumą (VDU ER 1890/68). Arba kito anekdoto dialogas, vykstantis už stalo pobūvyje:

– Ar jūs esate mano vyro viršininkas?

– Ne, malonioji ponia.

– Tuomet prašau tuojau pat atitraukti ranką nuo mano kelių, –

reziumuojamas formule: *Siūlau tostą už viršininkus, kuriems paprastai leidžiama tai, kas neleidžiama.* (1890/115)

Tostams būdingas didaktinis kryptingumas. Išgerti kviečiama už tai, ką oratorius laiko vertybe. O anekdotuose santykis su tuo, ką laikome esant teisinga ir dora, yra komplikuotas: ten susiduria visuomenės ydų kritika su reliatyviu požiūriu į vertybes. Tiesiogiai suprantant ironiškąsias anekdotinių tostų formules, susidaro įspūdis, kad oratorius, apibendrindamas anekdoto turinį, griauna tradicinę vertybių skalę. Įžvelgus perkeltinę, priešingą tiesioginei, prasmę, sumojama, kad tradicinės vertybės tebėra pripažįstamos. Suvokiančiojo sąmonėje paprastai fiksuojamos abi – ir tiesioginė, ir ironiškoji perkeltinė tosto formulės prasmė. Šitoks semantinis dvilypumas leidžia į tostą žvelgti kaip į naratyvą, siūlantį žaisti prakalbos turinio interpretacijomis.

Juokaujant galima pažymėti, kad tostai yra savotiškai parazituojantis žanras, labai drąsiai besisavinantis sau tinkamą medžiagą iš kitų kūrybos sričių – tiek iš autorinės literatūrinės, tiek iš folklorinės, ypač iš alegorinių pasakojimų, etiologinių sakmių, pasakėčių, parabolių ir anekdotų.

Konkretūs tekstai ar kanonizuotos diskurso formos, perimtos iš kitų žanrų ir pritaikytos tostų prakalboms, atlieka intertekstinių citatų vaidmenį. Taigi, viena vertus, savo gyvastį tostai palaiko įsikabindami į kitus tekstus, kita vertus, juos aktualizuoja, padeda išsaugoti, sugrąžinti buvusį kultūrinį aktyvumą.

Visą siužetinį pasakojimą apimančios intertekstinės citatos – ne vienintelės tostuose. Netrūksta ir mažesnio masto citatų, nukreipiančių į žinomus kultūrinius šaltinius. Tai žodžio, frazės, sakinio apimties fragmentai, dažnai apeliuojantys į liaudies pasakas, kiek rečiau į Bibliją. Varlės, kuri lovoje virsta moterimi, merginomis mintančio drakono paminėjimas liudija apie intertekstinius tostų ryšius su stebuklinėmis pasakomis, o užuomina, kad moterį kurti Dievas ėmėsi vyrui paprašius, – ir apie Senąjį Testamentą.

Išvados

Nustatant folklorinio tosto žanrines ribas, derėtų atsižvelgti ne tik į apeiginį pateikimą, kolektyvinį kūrybos pobūdį, bet ir į retoriškumo ypatybes, pademonstruotą iškalbingumą, o svarbiausia – teksto struktūrą.

Šiuo metu Lietuvoje vyrauja proziniai dviejų kompozicinių modelių tostai. Pirmoji tostų dalis – pagrindinis tekstas, arba prakalba, antroji – skatinimo išgerti formulė. Prakalbos gali būti siužetinės ir nesiužetinės. Siužetinės šiuo metu populiaresnės. Prakalbų ryšys su skatinimo formulėmis įvairuoja. Vienur kviečiama pritarti prakalboje išsakytoms mintims, kitur linkstama jas traktuoti žaismingai: ironizuoti ar savaip pakreipti. Antrajam kompoziciniam modeliui priskirtini tostai, kuriuose nėra pirmosios dalies, tenkinamasi tik skatinimo formule.

Tostams būdingas didaktinis kryptingumas. Išgerti paprastai kviečiama už tai, ką oratorius laiko vertybe. Rimto turinio tostuose teigiamos gana aiškiai suformuluotos bendro pobūdžio tiesos, humoristiniuose vengiama tiesmuko kalbėjimo, paliekama erdvės tostų turinio interpretacijoms.

Šiuolaikiniai tostai stebina intertekstinių ryšių gausa ir margumu. Šis gyvybingas žanras savinasi sau tinkamą medžiagą iš įvairiausių kultūrinių šaltinių – alegorinių pasakojimų, etiologinių sakmių, pasakėčių, parabolių ir anekdotų.

NUORODOS:

1. *Tarptautinių žodžių žodynas*. Vilnius: Vyriausioji enciklopedijų redakcija, 1985, p. 494.
2. http://www.aruodai.lt/index.php?option=com_content&task=view&id=53&Itemid=38 <2010-01-03>
3. KOŽENIAUSKIENĖ, R. *Retorika: iškalbos stilistika*. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 2001.
4. Ten pat, p. 77.
5. SKABEIKYTĖ-KAZLAUSKIENĖ, G. Moteris šiuolaikiniuose folkloriniuose lietuvių tostuose. Iš: *Lyčių studijos ir tyrimai*, 2009, Nr. 7, p. 92–99.
6. http://en.wikipedia.org.wiki/Toast_(honor) <2010-01-02>
7. Žr. KERBELYTĖ, B. *Lietuvių pasakojamosios tautosakos katalogas*, 2. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2001, p. 105.
8. Ten pat, p. 107.

Straipsnis parengtas vykdant Lietuvos mokslo tarybos remiamą projektą „Tradicijų tęstinumas ir kaita šiuolaikiniame lietuvių folklore: tyrimai ir sisteminimas“.

Contemporary Lithuanian Folkloric Toasts

Gražina SKABEIKYTĖ-KAZLAUSKIENĖ

The paper focuses on contemporary Lithuanian folkloric toasts. It draws on the toast transcript collection of the Department of Ethnology and Folklore at Kaunas Vytautas Magnus University.

According to the *Lithuanian Dictionary of International Words*, toast is a short salutary speech (often witty) pronounced at parties; it suggests raising glasses on some occasion or offers wishes. There is little research of toasts as a separate genre in Lithuania. Thus, we face the problem of genre definition. In the attempt to define the toast genre, Skabeikytė-Kazlauskienė differentiates it from traditional drinking etiquette formulas and salutations. She underlines that toasts differ from other speeches of similar genres in the eloquence of the speaker and textual structure.

According to linguistic expression toasts are either in verse or prose. Currently, prose toasts dominate. They fall into two structural groups. Toasts of thedominant structure consist of two parts: part 1 – the main text or introduction, part 2 – invitation to raise glasses. Toasts of the less popular structure consist of the simple invitation to raise glasses. Structural models are discussed in detail with specific emphasis on the stable and shifting structural elements as well as the trends in adding invitations to raise glasses.

Toasts are often didactic. The speaker tends to invite to raise glasses to what he or she believes of value. Serious toasts proclaim clearly formulated general truths, humorous toasts shun direct statements, leave more room for different interpretations.

In comparison to other genres of contemporary folklore, toasts enjoy many inter-textual relations with other forms of creative folklore, especially the etiological tale, allegoric tale, fable, parable or joke.

Vytauto Didžiojo universitetas, Humanitarinių mokslų fakultetas, Etnologijos ir folkloristikos katedra, el. p. g.kazlauskiene@hmf.vdu.lt

Gauta 2009-12-21, įteikta spaudai 2010-08-14

Etninė kultūra mokyklose: mokytojų patirties tyrimas

Inija TRINKŪNIENĖ

Lietuvai atgavus nepriklausomybę, buvo tikimasi laisvesnio tautinės kultūros gyvavimo. Daugelis Lietuvos mokyklų pradėjo ieškoti galimybių, kaip tautinės kultūros pagrindus įtraukti į mokinių ugdymą ir juos įtvirtinti. Tam buvo tinkamos prielaidos – mokyklos galėjo savo nuožiūra koreguoti ugdymo programas, daugelyje Lietuvos mokyklų buvo įvestos etninės kultūros pamokos įvairioms klasėms. Šio dalyko mokyti ėmėsi mokytojai, kupini entuziazmo ir noro perteikti jaunajai kartai tradicinės kultūros vertybes. Tačiau, nors tradicinių tautos vertybių poreikis didėjo, etninės kultūros mokymas Lietuvos bendrojo lavinimo mokyklose menkėjo ir beveik išnyko. Taigi, nors etninė kultūra pripažįstama kaip kiekvieno Lietuvos piliečio kultūrinis pagrindas, nors tai tinkamai įtvirtinta Lietuvos Respublikos įstatymuose, etninė kultūra Lietuvos bendrojo lavinimo mokyklose užima menką vietą.

Straipsnio objektas – etninės kultūros ugdymo bendrojo lavinimo mokyklose padėties tyrimas. Tyrimo metodas – sociologinis ekspertų tyrimas, naudojantis anketine apklausa ir pusiau standartizuotu interviu.

Prasminiai žodžiai: etninė kultūra, ugdymas, integracija.

Etnokultūrininkų ir švietimo sistemos santykiai turi ilgą istoriją, siekiančią Atgimimo metus. Jau pirmajame Lietuvių etninės kultūros draugijos suvažiavime, įvykusiame 1989 metais, buvo diskutuojama apie etninę kultūrą mokykloje ir jos mokymo formas.[1] Tautinės mokyklos koncepcija taip pat buvo grindžiama etnokultūriniais pagrindais, o kuriama tautinė mokykla nepriklausomybės metais turėjo atlikti etninės kultūros įtvirtinimo darbą. Tačiau to įgyvendinti nepavyko, nes nugalėjo ne tautinės, o liberalios pakraipos mokyklos koncepcija.[2]

2002 m. Etninės kultūros globos tarybos užsakymu atlikus etninės kultūros ugdymo bendrojo lavinimo mokyklose ekspertizę buvo konstatuota: „Nuslūgus tautinio atgimimo bangai, etninės kultūros ugdymo padėtis bendrojo lavinimo įstaigose nuolat blogėjo ir dabar ją galima vertinti kaip kritišką, kadangi nesukurta valstybinė etninės kultūros ugdymo sistema“.[3] Etninio ugdymo sistemos stoka reiškia, kad per nepriklausomybės laikotarpį moksleiviai negavo etninės kultūros pagrindų arba bendrojo kultūrinio išsilavinimo pagrindų. Sykiu jie neteko ir vienijančios grandies, jungiančios juos su šaknimis, su protėvių tradicijomis, nors „etninė kultūra yra svarbiausias visos kultūros vientisumo, savitumo ir stabilumo šaltinis“.[4] Galima sakyti, kad mokykla, švietimo sistema, diskriminuodama etninę kultūrą, nepadėjo pamatų kultūrai, vadinasi, ir tautos stabilumui bei vientisumui tvirtinti. Sykiu nebuvo atliepta ir aktualiems Lietuvos gyventojų kultūriniams poreikiams, ir vis gilėjo etninės kultūros atskirtis. Galbūt abejingo požiūrio į etninę kultūrą priežastis gali paaiškinti Europos Sąjungoje vyraujantys strateginiai siekiai ir juos atliepianti mūsų švietimo politika. Vytautas Rubavičius rašo: *„Eurointegracinių vyksmų lygmenyje vyraujančią denacionalizavimo nuostatą palaiko vis labiau universalizmo bruožų įgaunantis liberalios demokratijos vertybių paveldas, kadangi nei universalizmui, nei liberalios demokratijos sampratai nebūdingas nacionalumo ar tautiškumo aspektas“*.[5]

Mokytoja N. Černevičienė, 2008 m. dalydamasi savo darbo patirtimi, teigia: „Devynerius metus veikia įstatymas, bet manau, kad kaip buvo grėsmė įvairioms lietuvių etninės kultūros formoms ir ypač jos gyvajai tradicijai, taip akivaizdus sunykimo pavojus ir išliko“.[6]

Taigi per dvidešimt nepriklausomybės metų nebuvo sukurta efektyvi etninės kultūros ugdymo sistema, o etninė kultūra nėra tapusi jaunimo savastimi. Tokią padėtį konstatavo Švietimo ir mokslo ministerija, 2009 m. lapkričio 19 d. patvirtinusi Etninės kultūros ugdymo strategiją.[7] Strategija sulaukė nevienareikšmiško įvertinimo. Etninės kultūros globos taryba (ekspertinė institucija prie Lietuvos Respublikos Seimo), reaguodama į strategiją, pastebėjo, kad „pagrindinį strategijos tikslą ir esamos būklės analizės dalyje išvardytas etnokultūrinio ugdymo stiprybes, silpnybes, galimybes bei grėsmes nepakankamai atitinka konkretūs Strategijos uždaviniai, siekiami rezultatai ir įgyvendinimo priemonės“.[8] Tai ir lėmė poreikį išsiaiškinti etninės kultūros ugdymo padėtį Lietuvos bendrojo lavinimo mokyklose. Etninės kultūros globos tarybos užsakymu 2009 m. pabaigoje – 2010 m.

pradžioje atliktas tyrimas, kurio tikslas – ištirti etninės kultūros ugdymo bendrojo lavinimo vidurinėse mokyklose padėtį. Tyrimo metu siekta išsiaiškinti etninės kultūros mokytojų nuomonę apie etninės kultūros mokymo formų prioritetus, metodus, mokyklos bendruomenės ir administracijos įtaką etninės kultūros ugdymui mokykloje, etninės kultūros ir neformalaus ugdymo santykį.

Tyrimo metodu buvo pasirinktas sociologinis ekspertų tyrimas, pasitelkiant anketinę apklausą ir pusiau standartizuotą interviu. Apklausti įvairiose šalies vietose dirbantys etninės kultūros mokytojai, dabar mokantys moksleivius etninės kultūros arba anksčiau turėję etninės kultūros pamokų.

Tyrimo atranka rėmėsi keliais parametrais. Siekta, kad atrinkti etninės kultūros mokytojai atstovautų visiems Lietuvos etnografiniams regionams, būtų dirbę ir su kaimo, ir su miesto įvairių klasių moksleiviais, kad imtis atspindėtų įvairaus amžiaus ir pedagoginės patirties grupes. Anketinės apklausos ir interviu būdu buvo apklausti 25 etninės kultūros mokytojai. Respondentų amžius – nuo 25 iki 69 metų. Darbo etninės kultūros srityje patirtys taip pat skirtingos – nuo kelerių iki dvidešimties metų. Visi apklaustieji turi arba turėjo etninės kultūros pamokų, dauguma (21 mokytojas) – vieną arba kelis vaikų folkloro ansamblius. Apklausti mokytojai buvo dirbę ir su miesto, ir su miestelių ir kaimo moksleiviais iš įvairių Lietuvos regionų (Žemaitijos, Aukštaitijos, Dzūkijos, Mažosios Lietuvos, Suvalkijos), mokė etninės kultūros 1–12 klasių mokinius. Respondentų darbo mokyklose patirtis leidžia juos laikyti (sociologine prasme) etninės kultūros ugdymo bendrojo lavinimo mokyklose ekspertais.

Etninės kultūros mokymo modelių prioritetai

Savo atliktą tyrimą galėtume pavadinti „gerosios praktikos“ tyrimu, kadangi mokyklų, kuriose etninė kultūra būtų perteikiama, yra mažai, o tai lemia ir pedagogų, pateikiančių etninę kultūrą, skaičių. Keliose mokyklose, pasirinkusiose etnokultūrinę pakraipą, etninė kultūra yra perteikiama kaip privalomas dalykas. Švietimo ir mokslo ministerijos duomenimis, 2009 m. etninė kultūra kaip pasirenkamas dalykas buvo perteikiama 71 iš 1415 Lietuvos bendrojo lavinimo mokyklų.[9] Taigi tik kas dvidešimtoje mokykloje moksleiviai turėjo galimybę perimti etninę kultūrą kaip pasirenkamą dalyką. Kitų mokyklų moksleiviai tokios galimybės susipažinti su Lietuvos etnine kultūra neturėjo.

Vienas iš tyrimo uždavinių buvo išsiaiškinti mokytojų požiūrį į 2009 m. Švietimo ir mokslo ministerijos, pedagoginės ir etnokultūrinės bendruomenės aptartus etninės kultūros ugdymo modelius. Ekspertams vertinti pateikėme tris etninės kultūros ugdymo vidurinėje mokykloje modelius, prašydami pasirinkti, jų manymu, tinkamiausią arba pateikti savo etninės kultūros mokymo modelį, įsivaizduojant, kad yra visos kitos reikalingos tam sąlygos – mokytojų rengimas, aprūpinimas vadovėliais, kitomis mokymo priemonėmis, kvalifikacijos kėlimo sistema, taip pat užtikrinamas tinkamas kiekvienos dalies finansavimas. Atsižvelgdami į savo patirtį, mokytojai turėjo įvertinti pateiktų modelių paveikumą ir pagrįsti, kodėl pasirinktas modelis yra jiems priimtiniausias, arba pasiūlyti kitą, jų manymu, tinkamesnį etninės kultūros mokymo modelį:

- Pirmasis modelis – pasirenkama etninės kultūros pamoka 5–12 klasėse (tai atitinka dabartinį Švietimo ir mokslo ministerijos siūlomą etninės kultūros mokymo modelį).
- Antrasis – privaloma etninės kultūros pamoka 5, 9 ir 11 klasėms, pamokas lydi gyvosios etninės kultūros renginiai (šventės, žygiai, vakaronės ir kt.), folkloro ansamblis/klubas/būrelis.
- Trečiasis – privaloma etninės kultūros pamoka 1–12 klasėms, pamoką lydi gyvosios etninės kultūros renginiai (šventės, žygiai, vakaronės ir kt.), folkloro ansamblis/klubas/būrelis.

Pirmojo modelio nepasirinko nė vienas apklaustasis. Svarbiausias argumentas, paaiškinantis Švietimo ir mokslo ministerijos pateiktos strategijos nepagrįstumą, – etninės kultūros pagrindų pradinėse klasėse stoka: *„Nepadėti pagrindai pradinėse klasėse. Mažai tikėtina, kad rinksis šią pamoką“* (M. J., 25 m.).

Antrąjam etninės kultūros ugdymo modeliui, pagal kurį etninė kultūra perteikiama 5, 9 ir 11 klasėms, taip pat buvo išsakyta pastabų: *„Sudėtingas ir mažai efektyvus, nes neužtikrintas ugdymo nuoseklumas“* (S. A., 53 m.).

Daugiausia (80 proc.) mokytojų-ekspertų rinkosi trečiąjį modelį, akcentuodami būtinybę nepertraukiamai perteikti etninę kultūrą visą mokymosi mokykloje laiką ir sieti etninės kultūros perteikimą privalomose pamokose su jos pritaikymu mokyklos gyvenime arba neformaliu ugdymu – šventėmis, vakaronėmis, žygiais ir kitais gyvosios etninės kultūros renginiais. Štai tipiški ekspertų pasisakymai:

Geriausias III modelis. Vaikai nuo pat mažens sudominami, pripratinami prie etnokultūros. Žygiai, šventės, vakaronės padeda palaikyti jų etnokultūrinę dvasią, nuotaiką. Ansamblis – puiki savirealizacija, parodo, jog yra reikalinga ši jų veikla (M. J., 25 m.).

Man priimtinas III modelis. Todėl, kad pagal tokį dirbu ir manau – tai geras modelis. Ne kartą esame įvertinti

už savo darbą padėkomis ir premijomis mokyklos, miesto ir ministerijos. Etninės kultūros privalomas mokymas turi būti nuo pirmos klasės. O II modelis, dėstymas su pertrūkiais yra dirbtinis. Turi būti vientisas mokymas (A. S., 29 m.).

Ekspertų nuomone, trečiasis modelis leidžia įgyvendinti etninės kultūros ugdymo tęstinumo ir perimamumo principą, kuris yra esminis užtikrinant mokomo dalyko efektyvų įsisavinimą. Toliau straipsnyje pateiksime apibendrintą tyrimo medžiagą, atskleidžiančią mokymo formos pasirinkimo argumentacijos ypatumus.

Etninės kultūros integravimas į mokomuosius dalykus

Etninės kultūros valstybinės globos įstatymas įpareigoja užtikrinti etninės kultūros perimamumą ir tęsimą.[10] Kuriant etninės kultūros perteikimo mokyklose galimybių strategiją dažniausiai svarstomi du variantai – etninės kultūros integracija į mokomuosius dalykus arba atskiros etninės kultūros pamokos įvedimas.

Diskusijos apie integracijos arba atskiro mokomojo dalyko prioritetus prasidėjo jau Atgimimo metais, tęsėsi per visus nepriklausomybės metus ir aktualios iki šiol.

Pirmąjame Etninės kultūros draugijos suvažiavime, įvykusiame 1989 m., buvo atlikta anketinė apklausa, kurios metu dalyviai turėjo nurodyti vieną iš, jų manymu, tinkamiausių etninės kultūros mokymo formų.[11] Daugiausia atsakiusiųjų (65 proc.) rinkosi integracinį variantą, manydami, kad etninė kultūra turi persmelkti visus mokomuosius dalykus. Mažiau (30 proc.) manė, kad etninei kultūrai (liaudies dainoms, šokiams, amatams) turėtų būti skirtos atskiros pamokos. O likusieji pasisakė už liaudies meno fakultatyvą arba kitaip – pasirenkamas pamokas.

Praėjus dvidešimčiai metų, 2009 m. mūsų apklausti etnokultūros mokytojai mano, kad etninės kultūros integracija į kitus dalykus iš esmės yra teigiamas dalykas, nes tai praplečia ir pagyvina atskirų dalykų pateikimą, susieja juos su vietos tradicija:

Teigiama. Per darbus vaikai daugiau galėtų susipažinti su tradiciniais amatais: molis, instrumentų gamyba, rūbų, juostų audimas, kalvystė ir t.t. Per muzikos pamokas daugiau dainuoti lietuviškų, kalendorinių dainų. Per choreografijos pamokas daugiau tradicinių šokių, ratelių ir t.t. (S. A., 29 m.).

Sykiu manoma, kad integracija neturėtų būti formali, o turėtų būti atsižvelgiama į mokomųjų dalykų turinį ir į tos integracijos realias galimybes:

Integruoti reikėtų į realiai integruojamus dalykus. Pvz., vieną technologijų pamoką skirti rūbų, instrumentų gamybai, vieną muzikos pamoką folklorui, vieną fizinio pamoką šokiui ir t. t. (L. J., 43 m.).

Vis tik nemaža dalis ekspertų (pusė) mano, kad etninės kultūros integravimas į kitus dėstomus dalykus nėra pakankama sąlyga užtikrinti etninės kultūros ugdymo mokyklose efektyvumą. Dauguma mūsų apklaustų mokytojų (70 proc.) nurodė, kad etninės kultūros integracija į kitus dalykus turi būti tik kaip papildoma ir pagalbinė priemonė privalomam etnokultūros dalykui:

Integracija į kitus dalykus turi būti. Bet tai tik kaip papildoma ir pagalbinė priemonė privalomam etnokultūros dalykui. Etnokultūros specialistas turi konsultuoti ir patarti įvairių dalykų mokytojams, kokia forma į jų dėstomą dalyką geriausia integruoti etninę kultūrą (M. J., 25 m.).

Etninė kultūra – tik atskiras dalykas! Integruoti reikia irgi kiek įmanoma į įvairius dalykus (P. A., 50 m.).

Mokytojai, vadovaudamiesi savo patirtimi, teigia, kad integracija nėra paveiki dėl kelių priežasčių. Viena iš jų – dabartinėse pagrindinių dalykų mokomosiose programose etninė kultūra yra pateikiama epizodiškai – nėra pakankamai išplėtota ir neapima svarbiausių reikalingų temų:

Aišku, kad gerai, kad ji yra, tačiau jos nepakanka. Aš, vykdama į ŠMM posėdį kovo mėn., buvau išrinkusi iš pradinio ugdymo vadovėlių visas etninės k. temas lietuvių k., pasaulio paž. ir kitose mokomosiose programose. Ir radau, kad net ne visos kalendorinės šventės ten minimos, o ką jau kalbėti apie efektyvų ugdymą – išplėtotų temų ugdymą. To tikrai neužtenka (K. G., 57 m.).

Manau, kad integracija 5–12 klasėse yra spontaniška ir fragmentiška, todėl aš ją vertinu neigiamai. Integracija kartu/šalia privalomos pamokos, manau, būtų labai reikalingas ir efektyvus metodas (L. J., 39 m.).

Integruojamasis dalykas dažnai nukenčia dėl jo antraeiliškumo:

Integracija – patrauklus dalykas, bet skirdami dėmesį pagrindiniam dalykui, etnokultūrą kartais paliekame „podukros" vietoje. Etnokultūra, kaip atskiras dalykas, yra žymiai geriau (Š. S., 69 m.).

Kitas dažniausiai minimas integracinio modelio trūkumas – kitų mokomųjų dalykų mokytojai nėra tinkamai paruošti (pedagogus rengiančiose įstaigose nėra etninės kultūros modulio, skirto bendrojo lavinimo disciplinų mokytojams), kad galėtų pakankamai kvalifikuotai pateikti integruojamąją etnokultūrinę medžiagą:

Integracija į kitus dalykus beveik nėra įmanoma, nes tam nėra parengti ir motyvuoti kitų dalykų mokytojai. Yra paveiku tik tada, kai mokytojas yra giliai susipažinęs su etnine kultūra ir asmeniškai tam motyvuotas, bet

tai jau dažniausiai peržengiantys mokymo programas atvejai (S. A., 53 m.).

Manau, kad tai labai sunkus procesas (ir rengiant vadovėlius, ir pedagogus), šiuo metu dar beveik nepradėtas. Šiuo metu kalbėti apie EK integravimą į kitus dalykus reiškia siekti, kad EK ugdymo Lietuvos mokykloje išvis nebūtų (K. G., 44 m.).

Šias mintis patvirtina I. Čepienė. Apžvelgdama integruotą etninės kultūros pagrindų dėstymą dabarties mokykloje ji teigia: „Visuminis etninės kultūros integruotas ugdymas negali būti efektyvus be gerai apgalvotos, planingos ugdymo sistemos, kurią tvirtina ir jos veiklą koordinuoja švietimui vadovaujančios institucijos“.[12] Iš tolesnio dėstymo aiškėja, kad minėta planinga ugdymo sistema per dvidešimt nepriklausomybės metų nebuvo sukurta, nes sistemingai nerengti etninės kultūros mokytojai, o bakalaurinėse Vilniaus pedagoginio universiteto studijose etninė kultūra buvo dėstoma nesistemingai, epizodiškai.

Aptariant ateities mokyklos ir pedagogų rengimo vizijas vis dažniau pasigirsta balsų apie numatomą dar platesnę integraciją, kuomet susilies panašios krypties mokslai, pavyzdžiui, tikslieji mokslai – fizika, chemija, matematika ir pan. Etninė kultūra per visus nepriklausomybės metus neturėjo galimybės būti perteikiama kaip atskiras dalykas. Vis dėlto etninė kultūra savo esme yra integraliausias dalykas, apimantis visas tradicinės gyvensenos dalis. Dvidešimt metų vykęs jos išskaidymas/dezintegracija ir jos atskirų dalių integravimas į kitų dalykų mokomąsias programas nebuvo vaisingas, nes nebuvo parengta mokytojų, kurie gebėtų etninę kultūrą integruojanti į dalykus. Mūsų apklausti ekspertai siūlo ir alternatyvias idėjas – į etninės kultūros pamokas integruoti kitus mokomuosius dalykus.

Ekspertų klausėme: „Kokių mokykloje dėstomų dalykų funkcijas galėtų perimti privalomos etninės kultūros pamokos, jei tokios būtų?“ Dviems trečdaliams apklaustųjų tokia idėja atrodo priimtina, jie pateikia įvairių galimų variantų ir pagrindžia savo pasiūlymus:

Per etninės kultūros pamokas daug dėmesio turi būti skirta liaudies šokiams ir žaidimams, tuo užtikrinant moksleivių fizinį lavinimą, todėl etninės kultūros pamokoms galima naudoti dalį fizinio lavinimo pamokų krūvio (K. A., 31 m.).

Dailės ir darbų (mokoma įvairių tradicinių amatų, rankdarbių, instrumentų gamybos ir pan.), choreografijos (mokoma liaudies šokių), muzikos (mokoma liaudies dainų, grojama liaudies instrumentais), dorinio ugdymo (supažindinama su pačia liaudies kultūra ir kokią vietą žmogaus gyvenime ji užima, kas yra svarbu, kaip žmonių tarpusavio santykiai traktuojami ir pan.), istorijos (Lietuvos istorijos mokymą pakreipiant link etnokultūros) (M. J., 25 m.).

Trečdaliui ekspertų ši idėja neatrodo priimtina, vienas iš motyvų – galimas etninės kultūros ir kitų dėstomų dalykų mokytojų supriešinimas:

Nemanau, kad protinga būtų etnokultūrą įvesti kokios kitos pamokos sąskaita, nes ko jau ko, o konfrontacijos, nesutarimų ir kitų blogybių nereiktų dauginti. O sąsajų, ryšių etnokultūra kaip disciplina turi bemaž su visais dėstomais dalykais (L. J., 39 m.).

Nereikia etninės kultūros vietoj kažko. 1–4 klasėse etninei kultūrai galėtų būti skirtos valandos iš „mokyklos nuožiūra (n)“ skirstomų valandų. Taip, kaip anglų kalbai – dedamas ženkliukas, tokia žvaigždutė, kad galima ugdymo valandas skirti tik užsienio kalbai. O kodėl to nepadaryti ir etninei kultūrai – dėti dvi žvaigždutes ir rašyti „tik etninei kultūrai“. Tuomet pats ugdymo planas motyvuotų mokyklas rinktis etninę kultūrą. Aišku, reikėtų maksimaliai didinti valandas ugdymo plane“ (K. G., 57 m.).

Iš tyrimo matyti, kad integracinis modelis, nežiūrint kai kurių privalumų, trūkumų turi gerokai daugiau: mokytojų nuomone, dėl etninės kultūros pateikimo nesistemiškumo, antraeiliškumo ir mokytojų nekompetencijos integracinis modelis nėra efektyvus etninės kultūros perėmimo ir tęsimo būdas, galėtų būti tik kaip papildoma ir pagalbinė etnokultūrinio ugdymo priemonė. Dauguma ekspertų, apsvarstę galimybes į etninės kultūros pamokas integruoti kitus ugdymo dalykus, pažymėjo, kad į etninės kultūros pamokas sėkmingai galima būtų integruoti muzikos, pilietiškumo ugdymo, šeimos pagrindus, dorinio ugdymo pagrindus, choreografijos, tikybos ir fizinio lavinimo pamokas.

Etninės kultūros mokymo pobūdis: pasirenkamos ar privalomos pamokos?

Svarstant etninės kultūros ugdymo strategiją,[13] etninės kultūros perteikimo pobūdis buvo vienas iš svarbiausių diskusijų objektų. Etninės kultūros globos tarybos ekspertai siūlė įvesti privalomas etninės kultūros pamokas, palaipsniui pereinant nuo pasirenkamų prie privalomų pamokų.[14] Tačiau jų nuomonės nebuvo paisyta, o patvirtintas pasirenkamos etninės kultūros pamokos statusas nuo 5 iki 12 klasių. Taigi pasirenkamos pamokos, kuomet etninė kultūra yra prilyginama bet kuriam kitam laisvai pasirenkamam dalykui, yra liberalios švietimo politikos rezultatas ir neatitinka etninės kultūros, kaip lietuvių kul-

tūros pagrindo, statuso. Todėl, numatydami galimas strategijos tobulinimo perspektyvas, respondentų klausėme: „Kas geriau – privalomos ar pasirenkamos etninės kultūros pamokos? Kodėl?“

Aptardami etninės kultūros privalomų ar pasirenkamų pamokų paveikumą, respondentai vienbalsiai pasisako už privalomas etninės kultūros pamokas. Skiriasi tik motyvacija, kodėl reikalingos privalomos, o ne pasirenkamos pamokos. Pagrįsdami etninės kultūros pamokų reikalingumą ekspertai akcentavo kelis dalykus. Pirmiausia – etninės kultūros dalyko reikšmingumą, pirmaeiliškumą. Etninės kultūros sklaidos svarba tautinio tapatumo raiškai yra įtvirtinta Etninės kultūros valstybinės globos pagrindų įstatymu. Iki šiol to įstatymo reikalavimai nėra pakankamai realizuojami. Mokytojų nuomone, etninės kultūros privalomos pamokos įvedimas įtvirtintų etninės kultūros reikšmę atitinkantį statusą:

Manau, kad privalomos, nes etninė kultūra visai tautai ir kiekvienam žmogui atskirai turi didelę reikšmę. Tačiau keičiantis vertybinėms normoms visuomenėje, iškyla problema, jog tautos istorinis ir kultūrinis savitumas bus nepelnytai pamirštas ar kosmopolitizmo idėjų iškraipytas ir praradęs savo tikrąją prasmę. Todėl reikalingas etninis švietimas nuo pat vaikystės (A. R., 38 m.).

Privalomos. Todėl, kad tai – mūsų šaknys (K. V., 46 m.).

Tai tas pat, kaip klausti – privalomos ar pasirenkamos lietuvių kalbos pamokos geriau? Arba Lietuvos istorijos (J. D., 50 m.).

Privalomos pamokos įvedimas užtikrintų, kad etninė kultūra pasiektų visus moksleivius. Pasirenkamos pamokos to neužtikrina:

Manau, svarbu, kad etninė kultūra pasibelstų į kiekvieno besimokančiojo širdį, nes, perteikiama kompetentingai, ji suteikia daug naujų žinių, meilės savo kraštui, kultūrai, tradicijoms, senovinei muzikai (S. J., 28 m.).

Turėtų būti privalomas. Pasirenkamas dalykas dažnai „numuilinamas“ ir mokyklos vadovybės paskiriamas kitiems dalykams (S. A., 29 m.).

Mokytojai nurodo, kad rinktis pasirenkamą etninės kultūros pamoką nei moksleiviai, nei jų tėvai nėra pakankamai motyvuoti, dažnai jiems yra neaiški tokio pasirinkimo nauda ir svarba, nes etninės kultūros svarba mokyklos bendruomenės nėra pakankamai įvertinama.

Manau, kad etninės kultūros pamokos kaip privalomas dalykas yra geriau. Dažniausiai vaikai renkasi kitus pasirenkamuosius dalykus, būrelius. Etninė kultūra jiems jau iš anksto atrodo kažkokia atgyvena, niekam nereikalingas dalykas, asocijuojasi su kaimietiškumu. Jei tai būtų privaloma pamoka, tuomet būtų daug paprasčiau – telktum dėmesį ne į tai, kaip surinkti vaikus, bent reikiamą jų skaičių, o kaip juos sudominti ir parodyti, kad neigiamas jų nusistatymas etnokultūros atžvilgiu yra visai nereikalingas (J. M., 25 m.).

<u>Būtinai privalomos.</u> Pasirenkamos šiuo momentu – tai nieko. Didžioji dauguma mokinių ir jų tėvų tuo nėra nei motyvuoti, nei suinteresuoti (B. R., 44 m.).

Geriau privalomos. Dažnai mokiniai renkasi kuo mažiau dalykų arba iš anksto būna nusiteikę, kad etninė kultūra – neįdomu ir nuobodu. Tik atėję į pamokas, supranta, kad nagrinėti mūsų senolių gyvenimą, jų papročius, tradicijas yra įdomu (K. G., 55 m.).

Privalomos ir yra PRIVALOMOS, nes dauguma šiuolaikinio jaunimo, turint galvoje ir jaunuosius tėvelius, eina lengviausiais keliais... (V. V., 32 m.).

Tik trys ekspertai iš dvidešimt penkių pažymėjo, kad, jų nuomone, geriau pasirenkamos nei privalomos pamokos, akcentuodami, kad lengviau dirbti su tais vaikais ir vaikų tėvais, kurie yra motyvuoti.

Pasirenkamosios. Prievarta mielas nebūsi. Manau, kad toks dalykas kaip EK neturi būti brukamas žmogui per prievartą, geriau tegu į šias pamokas susirenka mažiau vaikų, bet besidominčių savo kraštu, kultūra bei paveldu (D. D., 38 m.)

Iš tyrimų duomenų matyti, kad etninės kultūros poreikis yra formuojamas dalykas – tose mokyklose, kur etninei kultūrai skiriama pakankamai dėmesio, žymiai palankesnis jaunimo požiūris į etninę kultūrą.[15] Tuo tarpu Švietimo ir mokslo ministerija, vadovaudamasi nuostata, kad etninę kultūrą kaip pasirenkamą dalyką turi rinktis mokyklos bendruomenė, tarsi įtvirtina užburtą ratą: jei apie etninę kultūrą žinoma, kaip matyti iš tyrimų, tai ją mokyklos bendruomenė (tėvai ir moksleiviai) renkasi. Ir atvirkščiai, jei moksleiviai ir tėvai nemato praktinės etninės kultūros naudos (nes nebuvo etninės kultūros pamokų), tai jie nėra suinteresuoti jos perteikimu. Todėl ekspertai pažymi, kad ypač svarbu užtikrinti privalomą etninės kultūros mokymą pradinėse klasėse. Pastovumas ir nuoseklumas pateikiant etninės kultūros dalykus užtikrina teigiamas moksleivių nuostatas etninės kultūros atžvilgiu. Mokytojų klausėme: „Jei rekomenduotumėte dėstyti etninę kultūrą kaip privalomą dalyką visoms Lietuvos mokykloms, tai kokiose klasėse dėstyti, į ką atkreipti dėmesį?“ Beveik visi mokytojai-ekspertai akcentuoja būtinybę pradėti dėstyti etninę kultūrą nuo pirmų klasių:

Dėstyti reikėtų nuo pradinių klasių ir nenutrūkstamai. Maži vaikai mielai dainuoja liaudies dainas ir šoka šokius. Kai vaikai bus įpratę prie etninės kultūros pamokų

nuo pirmų klasių, tai vyresnėse net nekils klausimų, ar tokio dalyko reikia. Manau, kad nė vieni tėvai neprieštarautų etninės kultūros pamokoms (S. A., 29 m.).

Kadangi gyvename Lietuvoje, etninę kultūrą pažangu būtų dėstyti nuo pirmos klasės. Nūdienos šeimos savo vaikams etnokultūrinės patirties nedaug gali duoti. Tai mokykla ir lieka ta vieta, kuri neleidžia sunykti etninėms vertybėms šiandien (Š. S., 69 m.).

Aš manau (net ir esu bendradarbiavusi kuriant EK ugdymo programas, teko dalyvauti kuriant EK ugdymo LR švietimo ir ugdymo įstaigose koncepciją), kad EK privaloma būtinai turi būti pradinėse klasėse (nes tos amžiaus grupės vaikai, moksleiviai žinias, informaciją priima kaip vieną iš pasaulėvoką formuojančių veiksnių). 5–9 ar net iki 10 klasės EK galėtų būti privaloma, kadangi šio amžiaus moksleiviai dar nėra profesiškai orientuoti, dar turi mažesnį pamokų krūvį negu (10) 11–12 klasėje, kai rengiasi valstybiniams egzaminams, o antra, jiems dar labai trūksta EK žinių, pradinėse klasėse įgytų tikrai nepakaks visam gyvenimui. Trečia, nemanau, kad vyresnių klasių moksleiviai būtų linkę rinktis EK pamokas, nes jų daugelyje mokyklų nebuvo, jos nebūtų populiarios (juolab kad tokio valstybinio egzamino šiuo metu visai nėra, o studijuoti etnologiją, etnomuzikologiją ar pan. dalyką ir paskui gauti gerai apmokamą darbą nedaug galimybių) (K. G., 44 m.).

Mokytojai savo nuomonę dėl etnokultūrinio ugdymo pagrindžia remdamiesi savo praktika, pateikdami pavyzdžius, nurodo metodines rekomendacijas, kaip perteikti etninę kultūrą, į ką atkreipti dėmesį pagal amžiaus tarpsnius:

1-oje – 4-oje klasėje – per žaidimą, pasaką, šokį, kalendorinių švenčių šventimą; 5-oje – 8-oje klasėje – gimtosios aplinkos pažinimas, šeimos tradicijų puoselėjimas, kalendorinių švenčių šventimas, baltų genčių, tautos, krašto istorijos pažinimas, gimtosios tarmės puoselėjimas, senieji lietuvių verslai, amatai ir jų mokymas, liaudies muzikos mokymasis (ypač savo krašto, mums labai svarbios sutartinės ir jų giedojimas bei instrumentinis atlikimas), ekspedicijų rengimas, edukacinės pamokos muziejuose; 9-oje – 12-oje klasėje – šeimos tradicijų puoselėjimas (ypač vardynų, krikštynų, vestuvių, laidotuvių), įsiklausymas į senolių išmintį, jos paisymas, gerbimas, baltų tautų pasaulėžiūros ir pasaulėjautos suvokimas (bent jau supažindinimas, aiškinimas, mokymas), darbo papročiai, dainuojamoji ir pasakojamoji tautosaka, jos mokymas, kaimo architektūra ir skulptūra (ypač medinė), kiti tautodailės žanrai ir jų suvokimas, jaunimo moralinės nuostatos, moters ir vyro santykiai tradicinėje kultūroje, ekspedicijų rengimas (P. A., 50 m.).

Vienas iš kontrargumentų, kurį dažniausiai nurodo privalomos etninės kultūros pamokos oponentai – kad privalomas mokymas gali atstumti ugdytinius nuo svarbiausio, jų manymu, dalyko – gimtosios kultūros pažinimo ir meilės jai. Kaip pavyzdys yra pateikiamos tikybos pamokos, kurios, jų nuomone, dėl nekvalifikuoto mokymo daugelį atstūmė nuo krikščionybės. Todėl savo respondentų klausėme: „Yra tokia nuomonė: „Buvo įvestos privalomos tikybos pamokos (greta etikos) ir tai atstūmė moksleivius nuo krikščionybės. Jei būtų įvesta privaloma etninės kultūros pamoka, ar tai atstumtų moksleivius nuo etninės kultūros“. Ką apie tai manote Jūs, kokiais argumentais galėtumėte pritarti/nepritarti tokiai nuomonei?“

Mokytojai aktyviai ir išsamiai atsakinėjo į pateiktą klausimą. Iš etninės kultūros mokytojų patirties analizės matyti, kad privalomas etninės kultūros ugdymas ne atstumia, o, atvirkščiai, pritraukia ugdytinius prie etninės kultūros:

Kaip lietuvių kalbos pamokos neatstumia nuo kalbėjimo gimtąja kalba, taip ir etninė kultūra neatstums nuo savo protėvių palikimo (L. J., 43 m.).

Etnokultūra – ne matematika arba fizika, jos pradmenų mokytis nėra labai sunku. Tai dar vienas argumentas, kuris mūsų mokykloje nuo šios veiklos vaikų neatbaido (R. V., 45 m.).

Mokytojai kritikuoja tikybos dėstymo metodus ir mano, kad būtent metodai, o ne privalomas dalyko dėstymas yra tas lemiamas veiksnys, kuris atstumia ugdytinius:

Per tikybos pamokas vaikai mokomi tik krikščioniškos praktikos ir nieko apie kitas religijas, todėl ir tėvai, ir vaikai mieliau pasirinkdavo etikos pamokas. Tikrai ne visi lietuviai yra uolūs krikščionys. Jei šeimose yra stipri krikščioniška tradicija, tai jokios pamokos nuo to neatstums. Kaip lietuvių kalbos pamokos neatstumia nuo kalbėjimo gimtąja kalba, taip ir etninė kultūra neatstums nuo savo protėvių palikimo. Jei esi lietuvis, tai ji tau nėra svetima. Kuris lietuvis nedainuoja liaudies dainos už stalo? Beveik visos bobutės dainavo... O krikščionybė nėra gili, nepraktikuojama, dėl to ir jos dėstymas atstumia (S. A., 29 m.).

Mano nuomone, tikybos pamokos mokyklose yra visiškas nesusipratimas. Užtektų etikos (filosofinės etikos), į kurią būtų integruota etnokultūra ir etika. Tai daug reikalingesnis, reikšmingesnis ir platesnis mokslas negu tikyba, per kurią (kaip dažnai mokiniai sakydavo) neveikia nieko ar net lošia kortomis po suolu. Tikyba – siauras dalykas, nes nuo pirmos klasės vaikai (tėvai) turi teisę į gilesnį pažinimą, o tikyba yra krikščionių bažnyčios reikalas (S. E., 59 m.).

Ne moksleiviai „atsistūmė“ nuo krikščionybės, bet moksleivių tėvai nuėjo lengviausiu keliu ir dabar dauguma nusisuka nuo krikščioniškų tiesų, nes taip yra lengviau ir patogiau. Argi niekas nepastebėjo, kad įsiliejimas į bažnyčios ir katalikišką, krikščionišką gyvenimą buvo trumpalaikis? Šeimos ir jų nariai, kurie lankė bažnyčią iki Atgimimo, ją tebelanko ir dabar, o jų vaikai nenusisuko nuo krikščionybės. Daugelis gi žmonių buvo tik mados ir norėjimo pasirodyti „geresniais“ aukos. Jie ir nusisuko nuo visko, kas šventa, nes viskas pasirodė leistina ir nebebūtina. Einama lengviausiu keliu. O etninę kultūrą privalome studijuoti, nes tai yra pradžių pradžia. O tikėjimas... noriu – tikiu, noriu – ne... (V. V., 32 m.).

Taip pat mokytojai nurodo, kad labai didelės reikšmės mokomojo dalyko įsavinimui turi mokytojo asmenybė ir jo pasirengimas ir kad tą patį argumentą galima būtų pateikti visų privalomų dalykų dėstymui:

Nepritariu, nes, ar vaikus atstumia, ar kaip tik patraukia ir paskatina domėtis mokomas dalykas, labai priklauso nuo mokytojo, jo sugebėjimų ir mokyklos bendruomenės nuomonės bei palaikymo (M. J., 25 m.).

Negirdėjau tokio vertinimo. Mūsų mokykloje tikybos pamokas renkasi beveik visi mokiniai. Gal tik per 20 mokinių, daugiausia kitataučių, renkasi etiką. Manau, vėlgi tai priklauso nuo tikybos mokytojo, bažnyčios klebono. Juk krikščioniškos ir etninės vertybės persipina tautinėje kultūroje, kiekvienoje kalendorinėje šventėje ir tik reikia jas pozityviai derinti. Kad etninė kultūra mokinių neatstumtų, privalo dirbti šioje srityje labai kūrybingi, dvasingi pedagogai. Etninė kultūra turi būti ne pamoka su vertinimu, bet vertybinių nuostatų bei kompetencijų, būtinų kiekvienam žmogui, ugdymo priemonė. Tą darbą turi dirbti labai dvasingi žmonės (K. G., 57 m.).

Manau, kad labai daug priklauso ir nuo mokytojo. Kartais mokiniai nepasirenka tam tikro dalyko, nes nepatinka mokytojas. Mūsų mokykloje nebuvo taip, kad tikybos pamokos atstumtų mokinius nuo krikščionybės. Tai mūsų mokyklai netinka (K. G., 44 m.).

Iš etninės kultūros mokytojų patirties analizės matyti, kad privalomas etninės kultūros ugdymas ne atstumia, o, atvirkščiai, pritraukia ugdytinius prie etninės kultūros.

Ekspertai vienbalsiai pasisakė už privalomas etninės kultūros pamokas ir nepertraukiamą etninės kultūros dėstymą nuo pradinių klasių. Jų manymu, privalomos pamokos įvedimas:

– įtvirtintų etninės kultūros statusą,
– užtikrintų etninės kultūros perteikimo nuoseklumą ir sistemingumą,
– užtikrintų, kad etnokultūrinis ugdymas pasiektų visus moksleivius,
– formuotų teigiamas moksleivių nuostatas etninės kultūros atžvilgiu.

Etninė kultūra ir mokyklos administracija

Nežiūrint gana palankios etninei kultūrai įstatyminės bazės, vis dėlto etninės kultūros mokymas mokykloje priklauso nuo subjektyvių veiksnių, t.y., mokyklos administracijos požiūrio į etninės kultūros mokymo reikalingumą. Tokios nuomonės laikosi daugelis mūsų respondentų atsakydami į klausimą: *„Koks buvo/yra Jūsų mokyklos administracijos požiūris į etninę kultūrą? Ar turėjo įtakos etninės kultūros dėstymui ir sklaidai mokykloje?“*

Iš tyrimo rezultatų matyti, kad santykiuose su administracija etninės kultūros mokytojų patirtis nevienoda. Didžioji dalis ekspertų pažymėjo, kad daugeliu atvejų administracijos požiūris į etninę kultūrą buvo vienas iš esminių veiksnių, nulėmęs etninės kultūros mokymo ir sklaidos mokykloje sėkmę. Dauguma mūsų apklaustųjų dabar dirba mokyklose, tad, suprantama, jų bendradarbiavimo su mokyklos administracija patirtis yra pozityvi. Tai atsispindi jų pasakojimuose:

Mano mokyklose administracijos požiūris į etninę kultūrą labai geras, mus labai palaiko, kartais net skatina papildomomis valandomis, išskirtinėmis darbo sąlygomis ir panašiai. Bet taip nėra kitose mokyklose. Be mokyklos administracijos teigiamo požiūrio gero rezultato nebus. Didžioji dalis bendruomenės teigiamai žiūri į mūsų veiklą.

Mūsų mokyklos administracija rimtai žiūri į etninės kultūros dėstymą. Etninė kultūra yra privaloma. Kiekviena klasė (5–10) turi vieną savaitinę pamoką vieną pusmetį (K. G., 44 m.).

Mokyklos administracijos požiūris į etninę kultūrą ir buvo, ir yra labai teigiamas. Visada jaučiame administracijos skatinimą, idėjų ir veiklos palaikymą, teigiamą požiūrį į pasirinktos krypties veiklą (Š. S., 69 m.).

Mūsų mokyklos požiūris į etninę kultūrą yra labai teigiamas: direktorė – etnokultūros ugdymo turinio konsultantė. Būtent tas požiūris ir turi lemiamos įtakos etnokultūros dėstymui ir sklaidai (L. J., 39 m.).

Dauguma mūsų apklaustųjų dirba etninės kultūros mokytojais, ir, suprantama, dažniausiai jų santykių su mokyklos administracija patirtis yra teigiama. Tačiau kai kurie yra patyrę ir neigiamą administracijos požiūrį:

Dalies mokyklos administracijos – pakankamai neigiamas. Tai ir turėjo įtakos etninės kultūros kaip dalyko

panaikinimui. Kita dalis pakankamai toleruoja, bet niekuo neprisideda, kad ji būtų plėtojama... (B. R., 44 m.).

Kauno mokyklose, kur dirbau, administracijos požiūris buvo teigiamas, o Rokiškio r. mokyklose administracija nemato šio dalyko pirmenybės ir svarbos. Tai labai liūdna… (S. E., 59 m.).

Etninės kultūros privalomas dėstymas Lietuvos mokyklose – tai senas mano troškimas ir gyvenimo noras, kad tai pagaliau įvyktų. Savajame ... rajone per 22 darbo metus visada dirbau su vaikais šioje srityje, bet padaryti daugiau, ką padariau iki šiol, nepavyko. Labai didelis vietinės valdžios nutolimas nuo paveldėtų dalykų, didžiulis biurokratizmas ir paveldo svarbos nesuvokimas. Jiems reikia liepti iš viršaus tą daryti ir kol nebus Švietimo ir mokslo ministerijos įvestas privalomas etninės kultūros mokymas, tol nieko ir nedarys, nes valdininkams nerūpi nei vaikų mokymas patriotizmo, nei jiems svarbus paveldo išsaugojimas bei perdavimas mūsų vaikams (P. A., 50 m.).

Ekspertų nuomone, nesant privalomo etninės kultūros ugdymo, etninės kultūros kaip mokomojo dalyko atsiradimas mokykloje priklauso nuo administracijos požiūrio. Atsiradus kokių sunkumų (sumažėjus moksleivių), etninės kultūros pamokos buvo naikinamos. Iš mokytojų atsakymų aiškėja bendra tendencija mokyklose mažinti etninės kultūros dėstymo valandas keičiant ugdymo kryptį – iš privalomų pamokų į pasirenkamas; iš pasirenkamų į popamokinę veiklą – būrelius, neformalų ugdymą:

...Mūsų mokykloje sustiprintas anglų kalbos mokymas, įvedus žmogaus saugos dėstymą, etnokultūros pamokoms valandų neliko... (U. L., 47 m.).

Tokią mokytojų patirtį – pastaraisiais metais mažėjantį etninės kultūros mokymą – patvirtina ir objektyvūs duomenys: Kultūros ministerijos pateikta 2004–2009 m. etninės kultūros plėtros valstybinės programos įgyvendinimo rezultatų savivaldybėse analizė.[16] (žr. 1 lent.).

1 lent. 2004–2009 m. etninės kultūros plėtros valstybinės programos įgyvendinimo rezultatų savivaldybėse analizė (lėšos, ansambliai, edukacinės programos ir t.t.)

Duomenų analizė pjūviais	2005 m.	2006 m.	2007 m.	2008 m.	2009 m.
Etninė kultūra kaip pasirenkamasis dalykas (F – fakultatyvai)		F 123	F 92	85	71
Etninės pakraipos būreliai	866	635	657	744	559

Iš lentelėje pateiktų duomenų matome, kad per penkerius metus etninės kultūros kaip pasirenkamo dalyko mokymas sumažėjo beveik keturiasdešimčia procentų, o etninės pakraipos būrelių – trečdaliu (35 proc.).

Negatyvų administracijos požiūrį į etninės kultūros dėstymą dažnai lėmė neišprusimas etninės kultūros srityje, etninės kultūros vaidmens moksleivių ugdyme nežinojimas ir neįvertinimas. Dalis apklaustų mokytojų nurodė, kad administracija buvo nekompetentinga etninės kultūros sklaidos srityje, nesudarė salygų, neaprūpino etninės kultūros kabinetu, instrumentais, nesudarė sąlygų gyvosios etninės kultūros sklaidai:

Administracija buvo nekompetentinga etninės kultūros sklaidos srityje, nesudarė salygų, neaprūpino kabinetu, instrumentais, nesudarė sąlygų gyvosios etninės kultūros sklaidai (V. R.).

Galima sakyti, kad dabartinėje švietimo ir ugdymo sistemoje mokyklos administracija yra lemiamas veiksnys, užtikrinantis (arba trukdantis) etninės kultūros sklaidą mokykloje. Mes apklausėme dirbančius (etninę kultūrą dėstančius, folkloro ansamblius turinčius) mokytojus. Taigi iš jų patirties matyti, kad sėkmę lėmė būtent mokytojų entuziazmas, suderintas su mokyklos administracijos palaikymu (netgi kai kur mokyklos iniciatyva būdavo įvedamos privalomos pamokos). Nesant vadovų palaikymo, nesusiformavus palankiai mokyklos bendruomenei, etninės kultūros mokymas tampa neįmanomas. Todėl, pasak mokytojų, norint išvengti subjektyvių veiksnių etninės kultūros sklaidoje (tokių kaip neigiama administracijos ar mokyklos bendruomenės nuostata, mokytojų pasirengimas ir pan.), privalomų etninės kultūros pamokų įvedimas yra būtinas.

Išvados

1. Etninės kultūros ugdymo padėties bendrojo lavinimo mokyklose tyrimas atskleidė etninės kultūros mokytojų nuostatas etnokultūrinio ugdymo atžvilgiu. Daugumą (80 proc.) apklaustųjų yra įsitikinę, kad etninė kultūra mokykloje turi būti perteikiama nepertraukiamai visose ugdymo pakopose, o mokymas pamokose turi būti siejamas su jos pritaikymu mokyklos gyvenime arba neformaliu ugdymu – šventėmis, vakaronėmis, žygiais ir kitais gyvosios etninės kultūros renginiais.
2. Iš tyrimo matyti, kad integracinis etninės kultūros mokymo modelis, nežiūrint kai kurių privalumų, trūkumų turi gerokai daugiau: mokytojų nuomone, dėl etninės kultūros pateikimo nesistemiškumo, antraeiliškumo ir mokytojų nekompetencijos integracinis modelis nėra

efektyvus etninės kultūros perėmimo ir tęsimo būdas ir galėtų būti tik kaip papildoma ir pagalbinė etnokultūrinio ugdymo priemonė.

3. Ekspertai vienbalsiai pasisakė už privalomas etninės kultūros pamokas ir nepertraukiamą etninės kultūros dėstymą nuo pradinių klasių. Privalomos pamokos įvedimas įtvirtintų etninės kultūros statusą, užtikrintų etninės kultūros perteikimo nuoseklumą ir sistemingumą, prieinamumą ir formuotų teigiamas moksleivių nuostatas etninės kultūros atžvilgiu.
4. Dabartinėje švietimo ir ugdymo sistemoje mokyklos administracija yra lemiamas veiksnys, užtikrinantis (arba trukdantis) etninės kultūros sklaidą mokykloje.

NUORODOS:

1. TRINKŪNIENĖ, I. Ateities beieškant. Iš: *Liaudies kultūra,* 1990, Nr. 4, p.14–15.
2. Pro memoriam Meilei Lukšienei: pokalbis su kun. Arūnu Peškaičiu. Iš: http://www.bernardinai.lt/straipsnis/2009–11–04-pro-memoriam-meilei-luksienei-pokalbis-su-kun-arunu-peskaiciu-ofm/34696
3. KIRDIENĖ, G. Etninės kultūros ugdymo padėtis bendrojo lavinimo įstaigose. Iš: *Liaudies kultūra,* 2004, Nr. 4, p. 83.
4. VYŠNIAUSKAITĖ, A. Kas yra etninė kultūra? Iš: *Liaudies kultūra,* 1997, Nr. 2, p. 2.
5. RUBAVIČIUS, V. Europinis politinis tapatumas: demosas, pilietinės vertybės ir nacionaliniai bruožai. Iš: *Kultūrologija 17, Istorinės realybės ir mitai nacionalinėse kultūrose: dabarties vizija.*Vilnius, 2009, p. 122.
6. ČERNEVIČIENĖ, N. Etninės kultūros tradicijų propagavimas tarp vaikų ir jaunimo. Iš: *Etninė kultūra*, *Etninės kultūros globos tarybos informacinis leidinys*. Vilnius, 2008, Nr. 7, p. 93.
7. Etninės kultūros plėtros švietimo įstaigose strategija. Iš: http://www3.lrs.lt/pls/inter/w5_show?p_r=2967&p_k=1&p_d=93047
8. Etninės kultūros plėtros švietimo įstaigose strategijos vertinimas. Iš: http://193.219.60.233/pls/inter/w5_show?p_r=3359&p_d=94547&p_k=1
9. http://www.smm.lt/svietimo_bukle/docs/statistika/LSM_2009.pdf
10. Etninės kultūros valstybinės globos įstatymas Iš: http://skelbimas.lt/istatymai/etnines_kulturos_valstybines_globos_pagrindu_istatymas.htm
11. TRINKŪNIENĖ, I. Ateities beieškant. Iš: *Liaudies kultūra.* 1990, Nr. 4, p.14–15.
12. ČEPIENĖ, I. *Lietuvių etninė kultūra: raidos įžvalgos.* Vilnius, 2008, p. 297.
13. Etninės kultūros plėtros švietimo įstaigose strategija. Iš: http://www3.lrs.lt/pls/inter/w5_show?p_r=2967&p_k=1&p_d=93047
14. www3.lrs.lt/pls/inter/w5_show?p_r=884&p_d=95537&p_k=1
15. 2002 metais Etninės kultūros globos tarybos užsakymu atlikto etninės kultūros raiškos ir sklaidos tyrimo vidurinėje švietimo grandyje duomenys.
16. 2004–2009 m. etninės kultūros plėtros valstybinės programos įgyvendinimo rezultatų savivaldybėse analizė. Iš: http://www.muza.lt/index.php?1489469361

Ethnic Culture at School: Study in Ethnic Culture Teaching

Inija TRINKŪNIENĖ

After the restoration of independence in Lithuania a stronger emphasis on ethnic culture at schools was expected. Many Lithuanian schools started looking for possibilities to establish basic education in ethnic culture at school level. The preconditions were favourable. Schools had the liberty to participate in creating the curriculum and many Lithuanian schools included compulsory ethnic culture education to students of all levels. The subject was taught by enthusiastic teachers willing to pass on traditional values to the young generation. However, despite the growing need for traditional values, ethnic culture teaching at schools has gradually diminished and nearly died out. Irrespective of the fact that ethnic culture is considered to be the cultural foundation of every Lithuanian citizen and that it is suitably defined by the Lithuanian law, ethnic education in schools at the moment is unsatisfactory.

The Study in Ethnic Culture Teaching revealed teachers' attitudes to ethnic development. The majority (80%) of the respondents believe that ethnic culture should be part of the curriculum continuously throughout the secondary school. The content of ethnic education classes should relate to and be applicable in school life and be part of informal education, namely school festivals, events, school trips and other happenings of live ethnic culture.

The study suggests that integral ethnic culture teaching, despite several advantages, is more abundant in drawbacks. Due to the lack in systematic teaching, low rating of the subject in the curriculum hierarchy and low competence of the teachers, the integral ethnic culture teaching method fails to impart the ethnic culture onto the students and is thus considered an ineffective teaching tool. It is only valid as an additional ethnic culture teaching device.

The experts have unanimously spoken in favour of compulsory classes in ethnic education and uninterrupted ethnic culture teaching to students of all levels of secondary school. The introduction of ethnic culture as a compulsory subject would establish a certain status of the subject in the curriculum, ensure systematic and consistent teaching of the subject and create positive attitudes towards ethnic culture in secondary school students.

According to the current education system in Lithuania, it is the school administration that ensures (or impedes) ethnic culture teaching at school.

Lietuvos socialinių tyrimų centras, Saltoniškių g. 58, Vilnius, LT–08105, el.p. inija@romuva.lt

Gauta 2010-03-15, įteikta spaudai 2010-08-16

Sutartinių vaidmuo mokinių etninio ugdymo procese

Vida PALUBINSKIENĖ, Giedrė DELTUVAITĖ

Tyrimo objektas: sutartinių vaidmuo mokinių etninio ugdymo procese. Tikslas: išanalizuoti sutartinių mokymo situaciją nūdienos bendrojo lavinimo mokykloje; nustatyti sutartinių mokymo svarbą mokinių etnokultūriniam ugdymui, požiūrį į sutartines kaip etninės kultūros ugdymo būdą; įvertinti mokinių supratimo lygį dėl sutartinių mokymo reikalingumo. Metodai: mokslinės metodinės literatūros apžvalga, anketinės apklausos apibendrinimas bei palyginimas. Išvados: giedant/muzikuojant sutartines, mokiniai susipažįsta ne tik su etninės kultūros paveldu, bet išmoksta sudėtingų muzikinių įgūdžių – giedojimo kanonu, sinkopavimo, lavina ritmo pojūtį bei polifoninį mąstymą. Nors muzikos mokytojai domisi sutartinėmis, pamokų metu jos nėra labai populiarios, mokiniai supažindinami su jomis gana formaliai, tik tiek, kiek reikalauja muzikos ugdymo programos.

Prasminiai žodžiai: sutartinės, etninė muzika, mokykla, mokinys, muzikos mokytojas.

Bendrojo lavinimo mokyklos muzikos pamokose dažniausiai praktikuojamas aktyvusis mėgėjiškas muzikos pažinimas, kai „pagrindiniu uždaviniu tampa kūrinio nuotaikos, jo charakterio apibūdinimas bei kuklios pastangos įsisąmoninti išraiškos priemones“.[1] „Valdiški“ pasisakymai apie etninę muziką ir jos reikšmę mokiniams greit įgrįsta, ir jie dažnai neįsisąmonina muzikos tikrosios reikšmės, nors pagrindinė ugdymo kryptis turi būti „ėjimas iš etninės tautos muzikinės kultūros į pasaulinę“,[2] o ne atvirkščiai.

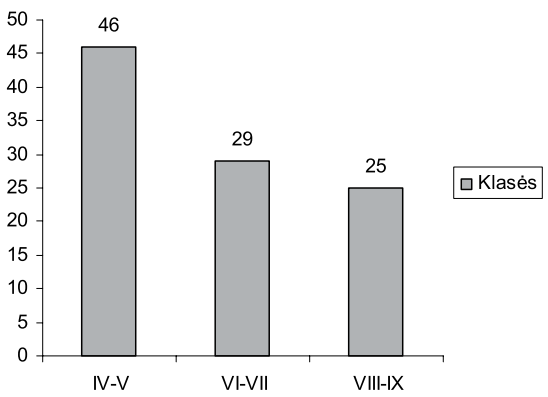
Muzikologė Zita Kelmickaitė tiesioginių Lietuvos radijo laidų pašnekovams buvo pateikus klausimą „Ar mūsų archajinės sutartinės gali nustebinti pasaulį?“.[3] Taip, pasirodo pasaulį nustebinti gali, tačiau suabejota, ar gali nustebinti mus.

Sutartinių mokymas muzikos pamokoje yra aktuali tema. Pagrindinė straipsnio problematika susijusi su ankstyvojo polifoninio muzikavimo tęstinumo ir perdavimo tradicijų aktualizacija.[4] Dabar, kai gyvoji sutartinių atlikimo tradicija Lietuvoje išnykusi, ypač reikalingi tokie muzikos pedagogai (etnomuzikologai, etnoinstrumentologai), kurie puikiai išmanytų ir galėtų perteikti šias unikalias tradicijas: sutartinių repertuaro ypatumus, darbo specifiką, taikomus mokymo būdus, metodiką, kad sutartinės būtų atliekamos kuo taisyklingiau, nenutoltų nuo senosios tradicijos, nebūtų iškreipta jų prasmė.

Etninė muzika nėra tik tam tikro istorinio laikotarpio palikimas. Ji gali atsverti šiuolaikinės kultūros kraštutinumus ir trūkumus – pasyvias meno vartojimo formas, bendravimo skurdumą, asmenybės susiskaldymą. Etninė kultūra padeda formuotis visuminiam ir darniam vaiko pasauliui. Tai modelis, kuris nurodo, kaip palaikyti žmogaus įvairiapusio gyvenimo pusiausvyrą.

Švietimo plėtotės centro ugdymo programoje reikalaujama perteikti mokiniams žinias apie lietuvių liaudies palikimą, kaip, kokiais būdais lietuvių liaudies muzika susijusi su praeities ir dabarties gyvenimu, kasdienybe.[5] Mokinius pratinti prie savo tautos kultūros reikia pradėti nuo mažens.

Tyrimų metodika ir tiriamųjų charakteristika. 2009 m. atliktas empirinis tyrimas pagal specialiai parengtas dvi anketas (parengė V. Palubinskienė, G. Deltuvaitė). Atsižvelgiant į mokslines metodinio pobūdžio rekomendacijas, mokytojams ir mokiniams buvo sudaryti klausimynai „*Sutartinės – etninės kultūros ugdymo būdas bendrojo lavinimo mokykloje*“. Apklausti 155 respondentai: 137 mokiniai (IV–V kl., VI–VII kl., VIII–IX kl.) ir 18 mokytojų iš Vilniaus miesto ir rajono bendrojo lavinimo mokyklų: E. Pliaterytės, Taikos pagrindinių m-lų, Šeškinės, A. Kulviečio, Fabijoniškių vidurinių mokyklų, Gabijos gimnazijos, iš Vilniaus rajono: Pagirių, Riešės, Rudaminos „Ryto“ gimnazijų.

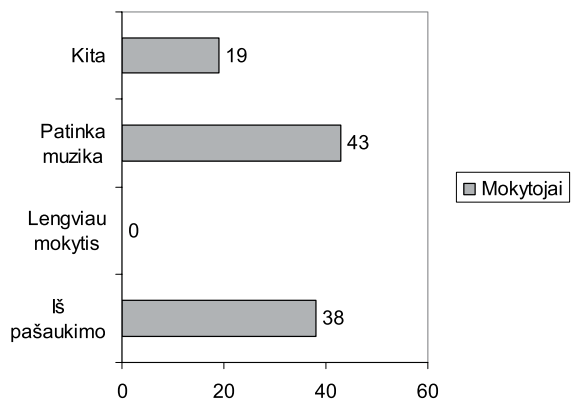
1 pav. Mokinių pasiskirstymas pagal klases (proc.).

Neatsitiktinai pasirinktos įvairios amžiaus grupės: IV–V kl., VI–VII kl., VIII–IX kl., siekiant išanalizuoti sutartinių mokymo situaciją Vilniaus miesto ir Vilniaus rajono bendrojo lavinimo mokyklose. Tarp jaunesniojo amžiaus (IV–V kl., VI–VII kl.) mokinių vyravo daugiau teigiami nei vyresniųjų (VIII–IX kl.) mokinių atsakymai į pateiktus klausimus. Straipsnio eigoje pateiksime keletą komentarų.

Apklausoje taip pat dalyvavo įvairų darbo mokykloje stažą turintys mokytojai: nuo vienerių iki trisdešimt septynerių metų, vidurkis – 14,9 metų. Dauguma (7) – vyresniojo mokytojo pedagoginę kvalifikaciją turintys asmenys.

Tyrimo rezultatai ir jų analizė. Tyrimo duomenys analizuojami taikant aprašomosios statistikos metodus, sudarant atskirų diagnostinių blokų reitingus.

Iš sukauptų duomenų analizės matyti, jog dauguma muzikos mokytojų savo specialybę pasirinko todėl, kad jiems „patinka muzika“ (43 proc.). Jie šį atsakymą komentuoja taip: „tiesiog norėjau studijuoti muzikos dalykus, o ką baigęs dirbsiu – ne taip ir svarbu“. Kiti atsakė – „iš pašaukimo“ (38 proc.), t.y. motyvuotai pasirinko muzikos mokytojo profesiją. Likusioji dalis pažymėjo atsakymą „kitas“ (19 proc.). Tai galėtų būti: gera klausa, grojimas muzikos instrumentu, dainavimo įgūdžiai ir t.t. Nė vienas respondentas nepažymėjo atsakymo, jog muzikos dalykų lengviau mokytis.

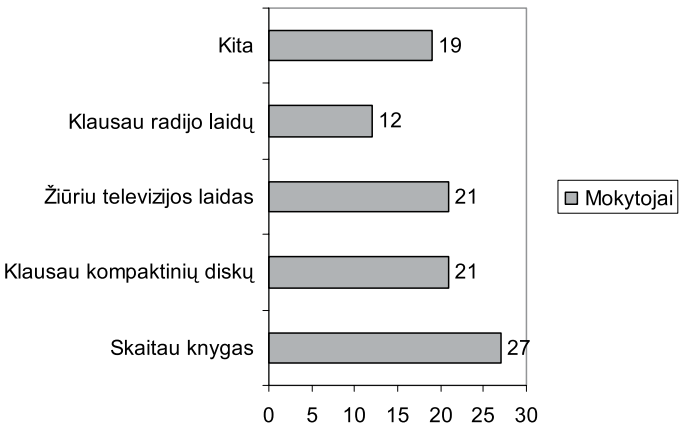

2 pav. Mokytojo profesijos pasirinkimo priežastys (proc.).

2008 metų pradinio ir pagrindinio ugdymo bendrosiose programose daug rašoma apie mokinių meninį ugdymą. Būtina, kad muzikos mokytojas būtų įgijęs reikiamą muzikinę kompetenciją – „išlavintą muzikinę ir vokalinę klausą, gebėtų gerai akompanuoti bent vienu iš muzikos instrumentų, skaitytų natų raštą, išmanytų muzikos istoriją“.[6] Pagrindinis mokytojo tikslas – „puoselėti prigimtinį vaiko muzikalumą, ugdyti kūrybinius ir atlikimo gebėjimus, estetinę nuovoką, plėtoti emocijų ir jausmų sritis, intelektą“.[7]

Iš tyrimų matyti, jog etnine muzika domisi visi (100 proc.) respondentai. Ar tai turėtų reikšti, kad etninė muzika muzikos mokytojams yra svarbi, ar jie taip atsako žinodami, kad taip turėtų būti – klausimas lieka retorinis.

Apie domėjimosi etnine muzika būdus respondentai pateikė gana įvairių atsakymų:

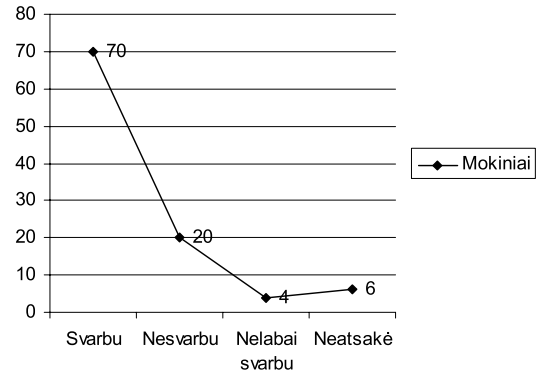

3 pav. Mokytojų domėjimosi etnine muzika būdai (proc.).

Taigi dauguma skaito knygas (27 proc.), žiūri televizijos laidas (21 proc.), klauso kompaktinių diskų (21 proc.), radijo laidų (12 proc.). Tačiau domėtis liaudies menu galima ir kitaip – muzikuojant, užrašant etninę muziką iš pateikėjų. Palyginti su 2004 metais atliktais tyrimais,[8] paaiškėjo, jog etninės muzikos populiarumas mokykloje didėja. Tai galėtų reikšti, jog šioje srityje situacija šiek tiek pagerėjo! Įvairiais būdais įgautos žinios panaudojamos ir ugdymo procese.

Tyrimu atskleista mokinių nuomonė apie etninės muzikos puoselėjimo svarbą. Net 70 proc. mokinių atsakė, jog tai yra „labai svarbu“. Muzikos mokytojai pasakoja mokiniams apie etninio palikimo svarbą ateities kartoms, puoselėjimo būtinumą. Tai padeda vaikams geriau suvokti etninės muzikos reikšmę. Kita dalis respondentų (20 proc.) atsakė „nesvarbu“, 4 proc. „nelabai svarbu“, o 6 proc. neatsakė.

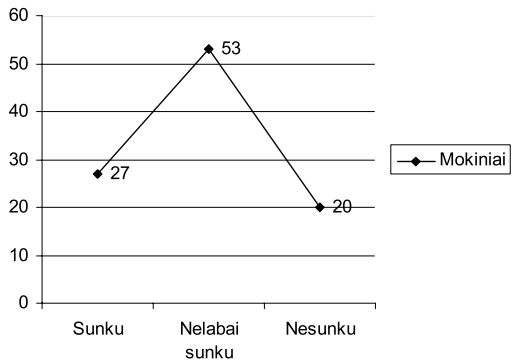
Kai kurie aštuntokai anketoje prie klausimų „Ar svarbu puoselėti lietuvių etninę kultūrą?“ prirašė tokias pastabas: pvz., „nuobodu“, „neįdomu“. Tačiau tokių atsakymų pasitaikė vos keletas.

4 pav. Mokinių nuomonė apie etninės muzikos puoselėjimo svarbą (proc.).

Ne visi mokiniai supranta etninės muzikos puoselėjimo svarbą. Kai kurie net nežino, kas tai yra ir kam to reikia. Galbūt ir mokytojai ne visai gerai atlieka savo darbą aiškindami mokiniams etninės muzikos puoselėjimo, tęsimo, perdavimo bei estetinių nuostatų ugdymo reikalingumą?

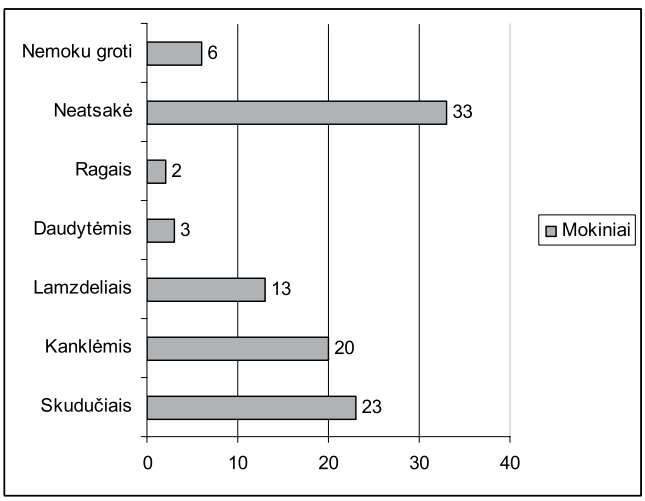
Respondentų atsakymai apie sutartinių giedojimo sudėtingumą tokie: 53 proc. atsakė „nelabai sunku“, 27 proc. „sunku“, 20 proc. „nesunku“.

5 pav. Mokinių požiūris į sutartinių giedojimo sudėtingumą (proc.).

Sutartines giedoti, be abejo, nėra labai lengva. Tam būtina pakankamai gera klausa, kad girdėtum savarankiškas melodijas, jaustum sinkopinį ritmą. Jaunesnėse klasėse vaikai mokomi giedoti lengvesnes sutartines. Tačiau vyresnėse klasėse jie gali nesugebėti atlikti ir tokių, jei nebus pabandę mokytis giedoti jaunesniame amžiuje. Kuo anksčiau mokiniai pradedami mokyti, tuo ateityje jiems bus lengviau išmokti vis sudėtingesnių sutartinių. Anot dr. G. Kirdienės, jau ikimokyklinio amžiaus vaikus galima būtų supažindinti su sutartinių skambesiu (pradedant nuo paprasčiausių) ir net pradėti mokyti jas giedoti ar groti. Ugdymo proceso metu mokytojas atskleidžia vaikams senosios kultūros savitumus, skiepija meilę savo kraštui, jo istorijai, materialinei bei dvasinei kultūrai. Tai labai svarbu, nes Lietuvai tapus Europos Sąjungos nare, atsirado pavojus, kad „senosios vertybės gali nueiti užmarštin, pranykti triukšmingame europietiškos kultūros margumyne“.[9]

Apie mokėjimą groti sutartines etniniu muzikos instrumentu mokiniai atsakė, jog daugiausia muzikuoja skudučiais (23 proc.), kanklėmis (20 proc.) ir lamzdeliais (13 proc.), mažiau daudytėmis (3 proc.) ir ragais (2 proc.). 33 proc. neatsakė, o 6 proc. respondentų atsakė: „jokių nemoku“.

6 pav. Muzikavimas etniniais instrumentais mokykloje (proc.).

Mokytojai ugdymo procese daugiausia naudojasi E.Veličkos muzikos vadovėliais (86,5 proc.)[10]. Tačiau juose pateikiamos instrumentinės sutartinės ne visada rekomenduojamos atlikti tradiciškai, t.y. groti tais instrumentais, kuriais šiaurės rytų Aukštaitijoje sutartinės ir buvo atliekamos.

Pavyzdžiui, IV klasės muzikos vadovėlyje pateiktą skudučių sutartinę „Škic, kate“ [10] E. Velička rekomenduoja groti trimis dūdelėmis arba šešiais skudučiais.

Škic, kate. Instrumentinė sutartinė

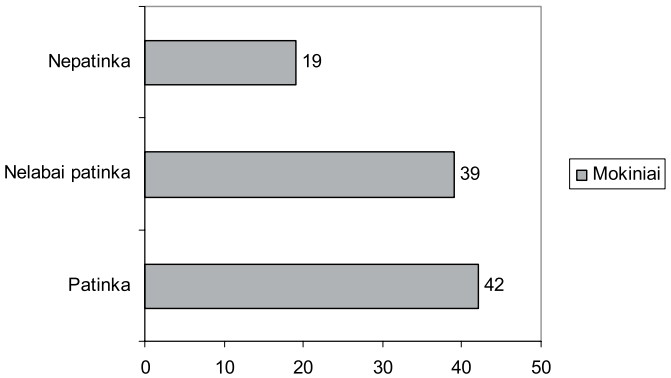

Manytume, laikantis tradicijos šią instrumentinę sutartinę reikėtų pūsti skudučiais.

Beje, IV klasės mokiniai galėtų bandyti pūsti ir lamzdeliais, ne tik dūdelėmis. Nebent mokykla jų neturi! Žinoma, dūdelės žymiai pigiau kainuoja nei lamzdeliai, tačiau jos gaminamos iš plastmasės. Gydytojų nuomone, vaikams sveikiau pūsti medinius instrumentus, t.y. – lamzdelius.

Apibendrinus tyrimo duomenis galima teigti, jog ugdymo procese vis dėlto dažniau mokoma giedamųjų sutartinių.

Mokinių požiūris į sutartines toks: 42 proc. respondentų atsakė „patinka“, 39 proc. – „nelabai patinka“, 19 proc. – „nepatinka“. Į klausimą „Ar patinka giedoti (dainuoti) sutartines?“ pasitaikė ir tokių atsakymų: „Niekada nedainavau ir nedainuosiu“.

7 pav. Mokinių nuomonė apie sutartines (proc.).

Neigiami atsakymai galėtų priklausyti ir nuo paauglystėje iškylančių „visko neigimo“ problemų. Praėjus šiam brendimo laikotarpiui, į etninės kultūros paveldą dažnai pasižiūrima visiškai kitaip. Muzikos pamokose sutartinės nėra labai populiarios, nors nemaža dalis atsakymų liudija priešingai. Panašu, kad muzikos mokytojai norėtų skirti sutartinėms daugiau dėmesio, tačiau dėl nepakankamo pasirengimo ar laiko stokos dažniau renkasi kitas muzikos ugdymo bendrosiose programose numatytas temas. Tai gali būti su etnine muzika ir nesusijusios temos. Be to, muzikos vadovėliuose sutartinių pasirinkimas nėra labai didelis. Šiuolaikiniuose muzikos vadovėliuose apstu medžiagos, susijusios su etninės muzikos integravimu: „integruotas mokymas mokykloje – tai dalyko mokymas(is), paremtas visapusišku asmens galių ugdymu(si) atsižvelgiant į bendruosius ir sociokultūrinius ugdymo tikslus“.[11] Darbui muzikos pamokoje galėtų pasitarnauti papildoma literatūra. Tai M. Baltrėnienės ir R. Apanavičiaus,[12] J. Čiurlionytės,[13] A. Nakienės,[14] S. Paliulio,[15] V. Palubinskienės,[16] D. Račiūnaitės-Vyčinienės,[17] S. Slaviūno,[18] J. Švedo,[19] D. Urbonavičienės,[20] E. Veličkos,[21] R. Žarskienės,[22] kiti moksliniai bei metodiniai darbai.

Nors gyvoji sutartinių atlikimo tradicija yra išnykusi, o „antrinis“ atlikimas, anot dr. G. Kirdienės, jos negali atgaivinti, vis dėlto bendrojo lavinimo mokyklose dirbantys muzikos mokytojai turėtų daugiau dėmesio skirti šiai unikaliai etninės kultūros paveldo daliai.

Išvados:

Muzikos mokytojai domisi sutartinėmis bei pateikia jas pamokų metu. Tačiau sutartinės nėra labai populiarios, supažindinama su jomis formaliai, tik tiek, kiek reikalauja muzikos ugdymo programos.

Giedodami/muzikuodami sutartines, mokiniai susipažįsta ne tik su etninės kultūros paveldu, bet ir išmoksta sudėtingų muzikinių įgūdžių – giedojimo kanonu, sinkopavimo, lavina ritmo pojūtį bei polifoninį mąstymą.

Mokiniai (ypač vyresnių klasių) geba analizuoti, vertinti sutartines, suvokia, kad puoselėdami jas tęsia savo tautos tradicijas, praturtėja ir patys. Muzikos mokytojams reikėtų daugiau naudotis papildoma medžiaga, pasistengti sudominti mokinius sutartinių unikalumu, pateikti įdomesnių, amžiaus tarpsnius atitinkančių sutartinių, nes muzikos vadovėliuose jų nepakanka.

NUORODOS:

1. PILIČIAUSKAS, A. Muzikos pažinimas kaip pedagoginė problema. Iš: *Lietuvos edukologija.* Kaunas: Vytauto Didžiojo universitetas, 1997, p. 236.
2. BALČYTIS, E. Muzikinio ugdymo sistema Lietuvos bendrojo lavinimo mokykloje. Iš: *Lietuvos edukologija*. Kaunas: Vytauto Didžiojo universitetas, 1997, p. 242.
3. KELMICKAITĖ, Z. *Toks gyvenimas*. Tiesioginė Lietuvos radijo laida. Vilnius, 2009-10-21.
4. PALUBINSKIENĖ, V., DELTUVAITĖ, G. Sutartinės – etninės kultūros ugdymo būdas bendrojo lavinimo mokykloje. Iš: *Efektyvaus meninio ugdymo problemos / VI tarptautinė mokslinė konferencija.* Vilniaus pedagoginis universitetas, 2009-11-19.
5. Pradinio ir pagrindinio ugdymo bendrosios programos. Vilnius: ŠMM Švietimo plėtotės centras, 2008, p. 289; //<http://www.pedagogika.lt/index.php?–469374926> [žiūrėta 2010-01-31].
6. Ten pat, p. 287.

7. Ten pat.
8. BALTRĖNIENĖ, M., PALUBINSKIENĖ, V. Etninės muzikos poveikis paauglių tautinei orientacijai. Iš: *Pedagogika,* 2005, T. 76, p. 135–140.
9. VAITKEVIČIENĖ, V. Etninė kultūra mokykloje ir gamtos simbolika. Iš: *Liaudies kultūra*, 2005, Nr.1, p. 78.
10. VELIČKA, E. *Muzika*: vadovėlis IV klasei. Kaunas: Šviesa, 1998, p. 30.
11. KILIUVIENĖ, D. *Integruotasis ugdymas*. Klaipėda: Klaipėdos universiteto leidykla, 2004, p. 8.
12. BALTRĖNIENĖ, M., APANAVIČIUS, R. *Lietuvių liaudies muzikos instrumentai*. Vilnius: Mintis, 1991.
13. ČIURLIONYTĖ, J. *Lietuvių liaudies dainų melodikos bruožai*. Vilnius: Vaga, 1969.
14. NAKIENĖ, A. Senasis lietuvių liaudies melodijų sluoksnis: refreninės dainos ir sutartinės. Iš: *Lietuvos muzikologija*. Vilnius: Lietuvos muzikos akademija, 2001.
15. PALIULIS, S. *Pučiamieji instrumentai*. Vilnius: Valstybinė grožinės literatūros leidykla, 1959.
16. TARNAUSKAITĖ-PALUBINSKIENĖ, V. *Kanklės lietuvių etninėje kultūroje. Mokslinė monografija.* Vilnius: Vilniaus pedagoginio universiteto leidykla, 2009; PALUBINSKIENĖ, V. *Tradicinis kankliavimas: istorija, metodika, repertuaras*. Mokslinis metodinis leidinys. Vilnius: Vilniaus pedagoginio universiteto leidykla, 2001.
17. RAČIŪNAITĖ-VYČINIENĖ, D. *Kokių giedosim, kokių sutarysim?* Vilnius: Lietuvos muzikos ir teatro akademija, 2004; *Sutartinių atlikimo tradicijos*. Vilnius: Kronta, 2000.
18. SLAVIŪNAS, Z. *Liaudies dainos, liaudies muzika ir muzikos instrumentai, papročiai, literatūra ir folkloras*. Vilnius: Vilniaus pedagoginio universiteto leidykla, 2007; *Sutartinės: daugiabalsės lietuvių liaudies dainos* / Sudarė ir paruošė Z.Slaviūnas. T. 1. Vilnius: Valstybinė grožinės literatūros leidykla, 1958, p. 789; *Sutartinės: daugiabalsės lietuvių liaudies dainos* / Sudarė ir paruošė Z.Slaviūnas. T. 2. Vilnius: Valstybinė grožinės literatūros leidykla, 1958, p. 756; *Sutartinės: daugiabalsės lietuvių liaudies dainos* / Sudarė ir paruošė Z.Slaviūnas. T. 3. Vilnius: Valstybinė grožinės literatūros leidykla, 1959, p. 773.
19. Skudučiuok! Pamokymai ir natos mažam (skautiškam) skudučių komplektui / Parengė J. Švedas. Kaunas, 1936.
20. URBONAVIČIENĖ, D. *Lietuvių apeiginė etnochoreografija*. Vilnius: Lietuvos muzikos akademija, 2000.
21. VELIČKA, E. *Mačiau mačiau kukutį. Gražiausios vaikų dainos*. Vilnius: Kronta, 2005.
22. ŠIMONYTĖ-ŽARSKIENĖ, R. *Skudučiavimas šiaurės rytų Europoje*. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2003; ŽARSKIENĖ, R. *Skudučiai ir jų giminaičiai. Lyginamieji tyrimai.* Vilnius: „Visuomenės“ žurnalo redakcija, 1993.

The role of sutartinės songs in the process of ethnic education of schoolchildren

Vida PALUBINSKIENĖ, Giedrė DELTUVAITĖ

The article deals with the analysis of teaching the polyphonic sutartinės in the secondary school, the reasons of choosing the profession of a teacher, and the ways of interest into the ethnic culture. As opinion about teaching the ethnic music expressed by schoolchildren, and their views towards the complexity of singing sutartinės and playing them with Lithuanian ethnic instruments has been presented in the article.

It has been obvious nowdays that the ethnic music has not been accepted just as a heritage from a sertain historical time. It serves people as an actual need in compensation of sertain extremes and shortcomings of a contemporary culture, its passive forms of comprehension and usage of arts, lack of communication, and division of a personality.

An empirical research was carried out in 2009 when 155 respondents – 137 schoolchildren and 18 teachers from Vilnius and Vilnius district secondary schools – were interviewed.

Having analyzed the data it was revealed that the teachers of music were interested into sutartinės and presented them during their lessons. Nevertheless sutartinės have not been so popular and they have been introduced only in a more formal way as under the requirements of State programmes of musical education.

Having disclosed the pupil's point of view into the complexity of singing sutartinės and the meaning of them, it became clear that schoolchildren acquire more and complex capabilities of singing in canon style using syncopes, learning a better feeling of the rhythm, and polyphonic thinking while getting acquired with the heritage of the ethnic culture.

The schoolchildren have been able to analyze (especially the ones from the upper classes) and evaluate sutartinės as a need of learning the ethnic culture, and they realize that they are getting richer while accepting it into their world-outlook thus making their own national traditions to continue. Nevertheless the teachers of music should use more additional material in teaching sutartinės and try to insire to increase the interest of schoolchildren into the unique heritage of sutartinės with providing more examples of sutartinės that should correspond to the age of pupils for the reason that there has been a lack of enough suitable examples of sutartinės in the corse books.

Vilniaus pedagoginis universitetas, Muzikos katedra, Studentų 39, Vilnius, el.p. muzika@vpu.lt, wtarnauskaite@yahoo.com

Gauta 2010-02-24, įteikta spaudai 2010-08-16

Lietuviškoji nešyklių tradicija

Audronė DARAŠKEVIČIENĖ

Lietuvoje populiarėja nešyklės – įvairiausios priemonės, skirtos nešioti kūdikiams: vaikjuostės, vaikmaišiai, slingai, *mei tai* ir kt. Mamos dalijasi patirtimi, ieško informacijos internete, mokosi pačios pasisiūti nešykles arba jas perka. Nešyklės plinta kartu su vaikų nešiojimo filosofija, kurios šalininkai teigia, kad kūdikiui yra būtinas fizinis kontaktas su jį globojančiu žmogumi, o pirmaisiais gyvenimo metais dažniau ir ilgiau nešiojami kūdikiai auga ramesni, labiau pasitikintys savimi ir savarankiškesni. Kūdikių nešiojimas medžiaginėse nešyklėse suteikia jiems reikalingą kontaktą su tėvais, o šiems palieka laisvas rankas kitiems darbams.[1] Kita vertus, šiuolaikinėms mamoms su nešykle lengviau įveikti didelius atstumus, įlipti ir išlipti iš visuomeninio transporto, užsukti į parduotuvę. Daugelis šiandien Lietuvoje populiarių nešyklių į Vakarų Europą atkeliavo iš kitų kraštų – tai tradicinės Azijos bei Afrikos tautų vaikų nešiojimo priemonės arba nežymiai modifikuoti jų variantai. O kaip nešiodavo vaikus Lietuvos kaime? Straipsnyje apžvelgsiu negausius etnografinius duomenis apie vaikų nešiojimo priemones XIX a.–XX a. pr. Lietuvoje. Žinių apie tai pateikia vaikų auginimą tradicinėje lietuvių kultūroje tyrinėję etnologai – Angelė Vyšniauskaitė, Marija Kuzminienė, Rasa Paukštytė. „Liaudies kultūros“ žurnale apie tai yra pasakojusi Emilija Brajinskienė[2]. Rengiant publikaciją, su šia puikia 79 metų pateikėja iš Šeduvos kalbėjomės dar kartą ir pavyko užrašyti naujos iki šiol neskelbtos informacijos rūpima tema. Lietuvių kūdikių nešiojimo tradicijos ypatumams aptarti pasitelksiu ir užsienio kultūros antropologų tyrinėjimus. Platesnę lyginamąją perspektyvą suteikia 1971 m. Pitsburgo universiteto antropologų Herberto Barry'o III ir Leonoros M. Paxson tyrimas bei sudaryta lentelė, kurioje sutelkta informacija apie kūdikių priežiūrą net 186 tradicinėse bendruomenėse[3]. Šiai temai aktualios ir kitų kultūros antropologų – Fredo Rothbaumo, Richardo A. Shwederio ir jo kolegų, H. Barry'o III ir jo kolegų, Ruth Benedict tarpkultūrinės šeimos ir vaikų auginimo tradicijų studijos.

Nešyklė – skara

„Lietuviškos vaikų nešiojimo tradicijos rekonstrukciją mes pradėjome nuo Balio Buračo nuotraukos“, – vaikų nešiojimo idėjas propaguojančioje interneto svetainėje www.geramama.lt rašo Rima.[4] Šioje nuotraukoje matome moterį, vaiką prisirišusią (ar prisisupusią) prie savęs skara. Fotografijų, kaip mama kūdikį įsisupdavo į skarą, pateikiama ir Laimės Kiškūnės bei Rimos Pociūtės knygoje „Gimdymas ir gimimas“[5] bei etnologės Ingos Nėnienės, tyrinėjančios tradicines lietuviškas skaras, publikacijoje „Raguvos valsčiaus moterų užsupalai“[6]. I. Nėnienės teigimu, Lietuvoje vaikams nešioti buvo naudojamos didžiosios (apie 150x150 cm) vilnonės skaros, kurias atšiauriu oru iškilmingesnėmis progomis moterys nešiodavo dar XX a. pradžioje. Jos apsaugodavo nuo šalčio, sniego, vėjo, lietaus, dulkių. Etnologės tyrimai atskleidė, kad kai kuriose Lietuvos vietose, ypač Dzūkijoje, moterys, eidamos į svečius ar į bažnyčią, tokiomis skaromis prie savęs prisirišdavo ir vaiką: skarą perlenkdavo pusiau, apsigaubdavo abu arba vieną petį, vaiką priglausdavo prie krūtinės, vienu skaros kampu jį apvyniodavo, o kitą kampą užkišdavo už vaiko arba už sijono juosmens.[7] Kaip skara prie savęs „užsukti“ vaikelį, L. Kiškūnaitei rodė pribuvėja Paulina: „(...) Skaras tokias turėjom, pas mus buvo labai madoj...“[8] B. Buračo fotografijoje vaikas yra įsuptas į vieną skaros kampą, o skara dukart apsupta aplink moters liemenį ir surišta už nugaros (deja, mes nematome, kokiu būdu užsupimas ten sutvirtintas. Gali būti, kad skara ne surišta, o pritvirtinta, užkišant už liemens). I. Nėnienės duomenimis, Utenos rajone Tauragnų miestelyje buvęs toks kūdikio prisirišimo būdas: „trikampiškai sulenktos skaros vienu kampu uždengiamas dešinys petys, kitas kampas pakišamas po kaire pažastimi, priekyje surišamas mazgas, tada į sudarytą sterblę įkišamas vaikelis“.[9] O Kernavės apylinkėse skarą sulenkdavo trikampiu, kampus šone surišdavo ir į vidų įkišdavo vaiką.[10] Tiek Tauragnuose, tiek Kernavėje tokį vaikų nešiojimą prisiminė vos po keletą pateikėjų. Dauguma šių kraštų, taip pat Seredžiaus,[11] Raguvos[12] apylinkių pateikėjų etnologei tvirtino, kad vaikus skaromis pasirišdavo tik čigonės, o lietuvės vaikelį nešdavosi glėbyje, pridengusios ar apvyniojusios skaros kampais. Atrodytų, kad taip siekta ne palengvinti vaiko nešimą, o apsaugoti jį nuo šalčio, tad skara atlikdavusi viršutinių rūbų funkciją. Tačiau pažvelgus į nuotrauką, kurioje pateikėja iš Seredžiaus rodo, kaip vaikelis būdavo priglobiamas, akivaizdu, jog taip susupus, ne tik vaikeliui šilčiau, bet ir mamai lengviau jį nešti.

Taigi skaras galima pavadinti lietuviškosiomis nešyklėmis, kurios ne tik palengvino vaiko nešimą, bet ir apsaugodavo jį nuo šalčio, lietaus, šlapdribos, vėjo, t.y., puikiai

Nešyklės Lietuvoje. 2010 m. Vytauto Daraškevičiaus nuotraukos.

tiko lietuviškam klimatui. XX a. pirmaisiais dešimtmečiais, išėjus iš mados tradicinėms skaroms, išnyko ir šis kūdikių nešimo būdas.

E. Brajinskienė pokalbyje su straipsnio autore prisimena kūdikių nešimui naudotas skraistes.

Pasak pateikėjos, vaikus nešiodavo skraistėse, kurios buvo tokio pat didumo kaip šiltosios skaros, tik drobinės. Sulenkta į trikampį skraistė buvo permetama per kairį petį, ant dešinio šono surišamas mazgas, o priekyje susidarydavo sterblė paguldyti vaikeliui – šis girdi mamos širdies plakimą, todėl guli patenkintas ir ramus. (Visas pokalbis skelbiamas publikacijos pabaigoje).

Nešyklės – „karzinka“ ir nešiojamas lopšys

Straipsnyje „Vaiks šeimo“ E. Brajinskienė prisimena, kad kūdikius į laukus moterys atsinešdavo ir įsidėjusios į didesnę „karzinką“. Tai dar viena lietuviška tradicinė nešyklė. „Karzinkų“ namuose būdavo visokių – dešroms, sūriams laikyti. Tad padarydavo „karzinką“ ir vaikams nešti. „Karzinką“ atsinešusios pakabindavo ant kokios šakos; vėjas ją supdavo, o motina dirbdama nutoldavo tiek, kad išgirstų kūdikio verksmą. Esant reikalui, kūdikis su „karzinka“ buvo perkeliamas ant kito medžio šakos. Pasak pateikėjos, „karzinka“ buvusi kiaušinio formos, su rankena, didesnė už krepšį, bet mažesnė už lopšį. Joje vaiką palikti buvo saugu: „pastatai kur nors pavėsy po krūmu, užmeti vystyklą, kad saulė nespigintų, ir ramu“. Tai, pasak pateikėjos, buvęs prašmatnus daiktas, „karzinkas“ turėję ne visi. [13]

Etnologas Libertas Klimka mini, kad kūdikius nešdavosi į laukus ir drobiniuose maišeliuose, kuriuos taip pat pakabindavo po medžiu arba po trikoju. Jie būdavę negilūs, lengvi.[14] Pasak M. Kuzminienės, toks lopšelis buvo daromas drobiniu audiniu apsiuvant lankelį. Ji mini ir pintus lopšius, kurie, kaip ir „karzinkos“, buvo pritaikyti ir nešimui, ir vaikui gulėti dieną.

Šios tradicinės lietuviškos nešyklės smarkiai skiriasi nuo šiuolaikinių tiek išvaizda, tiek paskirtimi. Tradicinės gyvensenos moteriai labiau rūpėjo, kaip dirbant laukuose kūdikį saugiai paguldyti, nei patogus jo pernešimas. Kartais dar nevaikštančius vaikus į laukus atsinešdavo tiesiog pagalvėje ir padėdavo ant žemės. Arba didesni vaikai kūdikį iš namų atnešdavo tik pamaitinti; o pamaitintą vėl parnešdavo namo.[15] Tad vaiko pernešimas nekėlė didesnių rūpesčių.

Lietuviškosios nešyklės pasauliniame kontekste

Iš H. Barry’o ir L. Paxson išvadų matyti, kad skirtinguose pasaulio kraštuose vyrauja (arba vyravo – lentelėje pateikti ir iki šių dienų neišlikusių tradicinių kultūrų duomenys) skirtingi vaikų nešiojimo būdai ir priemonės.[16] Pasak tyrinėtojų, Europoje, Šiaurės Afrikoje bei Artimuosiuose Rytuose kūdikių nešimui naudoti drabužiai ar gūnios. Didžiajai Afrikos daliai, Azijai ir Okeanijai būdingos specialiai kūdikio nešiojimui pritaikytos medžiaginės nešyklės, leidžiančios kūdikiui visiškai priglusti prie globėjo. O kai kurių Amerikos indėnų ir Šiaurės tautelių arealui, taip pat albanams ir lapiams būdingos tvirtą rėmą turinčios

nešyklės. Lentelėje neskelbiami duomenys apie lietuvius, Europai joje atstovauja albanai, romanų tautos, baskai, airiai, lapiai, rusai ir armėnai.

Lietuvių kūdikių nešiojimo būdai – skaros bei skraistės priklauso pirmajam arealui. Šiame areale kūdikiai nešioti ir krepšiuose, tad čia dera ir lietuviškosios „karzinkos“.

Kūdikio nešimo būdai ir priemonės tėra aisbergo viršūnė; nes esama kur kas daugiau kiekvienam arealui būdingų kūdikio priežiūros ypatybių. Skirtinguose arealuose egzistuoja ištisi papročių kompleksai, kurių kiekvieną sudaro vienas kitą palaikantys tikėjimai, praktikos, vertybės etc.[17] Įdomu tai, kad kiekvienas nešyklių tipas siejamas su skirtingu kūdikio kūno suvaržymu: nešyklių–gūnių arealas sutampa su arealu, kuriame kūdikio kūno judesiai griežtai varžomi jį suvystant; o nuolatiniam kūdikio nešiojimui pritaikytų nešyklių arealas sutampa su nevystomų kūdikių arealu. Indėnų ir šiaurės tautelių areale kūdikių judesiai varžomi ne tik vystyklais, bet ir kieto rėmo nešyklėmis.[18]

Verta paminėti, kad XIX a. – XX a. pr. Lietuvoje kūdikiai buvo standžiai vystomi. Pasak E. Brajinskienės, tam naudota speciali juosta – „valina“. Tai ilga (apie 2 m), dviguba juosta, viename gale platesnė, kitame siauresnė, su raiščiukais. Iš vienos pusės rožinė, iš kitos – melsva (gimus berniukui, vynioja melsvąja puse į viršų, mergaitei – rožine). Juostą pradėdavo vynioti nuo krūtinytės, baigdavo ties kojytėm ir ten surišdavo. Stipresnis vaikas iš „valinos“ išsispardydavo nesulaukęs ir 3–4 mėnesių. Tokio amžiaus kūdikį paprastai vystydavo jau tik iki pusės, o nakčiai suvystydavo visą. Taip suvyniotas vaikas buvo dedamas ir į lietuviškąją nešyklę – skarą.[19]

Tvirtas lietuvių vaikų vystymas iki šiol aiškintas įvairiai: kad vaikas užaugtų tiesus ir naktį ramiai miegotų, E. Brajinskienės žodžiais, standus kūdikio suvystymas sumažindavo riziką jį sužeisti, netyčia išmetus (pasak pateikėjos, kai vaikas vaiką augino, būdavo visokių atsitikimų). R. Benedict teigimu, fizinis kūdikio judesių suvaržymas vystyklais ženkliai įtakoja ir asmenybės formavimąsi[20], tad galime daryti prielaidą, jog tvirtas vaiko vystymas kaip ir kiti kūdikio auginimo niuansai, siejosi su tam tikrų jo savybių, aktualių konkrečiai bendruomenei, formavimu. Galbūt kūdikis ilgai ir tvirtai vystytas siekiant išauginti paklusnų, santūrų, kuklų, drovų, kantrų, į suaugusiųjų pokalbius nesikišantį vaiką. Būtent tokios vaiko savybės tradicinėje lietuvių kultūroje buvo išskiriamos kaip gražus, tėvams gėdos nedarantis elgesys.[21]

Tradicinę pedagogiką tyrinėjanti Irena Stonkuvienė, apžvelgdama dorinio vaikų auklėjimo lietuvių valstiečių šeimoje XX a. pirmojoje pusėje tradicijas, pastebi, kad iš vaiko buvo tikimasi ir reikalaujama pagarbos suaugusiesiems ir besąlygiško paklusnumo: „Nebuvo priimta abejoti tėvų nurodymų teisingumu – „pasakė – šventa“, o bandantiems priešgyniauti būdavo primenama – „žinok, snargliau, iš ko duoną valgai“.[22] Ribos tarp vaikų ir suaugusiųjų akcentavimą autorė iliustruoja tokiais pavyzdžiais: vaiko pareiga buvo pabučiuoti suaugusiesiems ranką, iki XX a. pradžios gyvavo tradicija vaikams paduoti valgyti ne prie bendro šeimos stalo, o prie krosnies, drauge su suaugusiaisiais vaikus sodinti buvo nemandagu. Geru vaiku buvo laikomas tas, kuris nedaug kalba, „nelenda į akis“, nesikiša „su savo dvylekiu“ į suaugusiųjų kalbą ir klauso, ką jie sako. Beveik visi autorės apklausti respondentai pastebėjo, kad, atėjus svečiui, vaikai buvo vejami lauk. Vaikai išeidavo ir nevaryti, nes drovėdavosi svetimų žmonių.

Arealo, kuriam pagal nešyklių tipą priklausytų tradicinė lietuvių kultūra, papročių kompleksui būdinga kūdikiui dėmesį rodyti tik kartkartėmis: daugiau nei pusę laiko kūdikis yra paliekamas vienas, naktį jis miega ne vienoje lovoje su tėvais, o atskirai, kūdikio poreikiai dažniausiai tenkinami

Dzūkė skraistėje nešioja kūdikį: 1935 m. Balio Buračo nuotrauka.
(Iš: BURAČAS, B. *Vaikai*. Vilnius, 2006, p. 17.)

Azerbaidžanas. 1972 m. Vytauto Daraškevičiaus nuotrauka.

tik tada, kai jis pradeda reikalauti. Nėra akcentuojamas ir kūdikio lietimas – kontaktas „oda prie odos“.

Norint geriau suprasti šių nuostatų unikalumą, verta susipažinti su papročiais, būdingais kitiems arealams. Afrikos ir Azijos areale, kur naudojamos specialios nešyklės, leidžiančios kūdikiui priglusti prie globėjo, akcentuojama nuolatinio kontakto su kūdikiu svarba. Pavyzdžiui, tradicinėje japonų kultūroje globojantis asmuo beveik nė minutei nepalieka kūdikio vieno. Jis būna pririštas prie mamos ar vyresnio brolio/sesers nugaros, tad nuolat yra prisiglaudęs prie savo globotojo. Japonų kultūroje dažnas vaiko lytėjimas, nuolatinis jo glaudimas suvokiamas kaip būtinas vaiko fiziniam ir emociniam vystymuisi. Japonės motinos reaguoja į savo vaikų norus dar nespėjus jiems jų išreikšti. Šioje kultūroje vaikai su tėvais miega vienoje lovoje.[23] Ši vaiko priežiūros metodika grindžiama ir metafiziniu aiškinimu: mažas vaikas yra pats Dievas, kuriam reikalinga labai rūpestinga priežiūra.[24] Atkreiptinas dėmesys ir į tai, jog tradicinėje japonų kultūroje labiau akcentuojamas tėvų–vaikų, o ne vyro–žmonos ryšys.

Tuo tarpu trečiojo tipo nešykles naudojančios kultūros kūdikio ir globėjo kontaktu „oda prie odos“ rūpinasi mažiausiai. Kūdikis yra „įpakuotas“ į kietą rėmą turinčią nešyklę, kuri gali būti pastatoma ant žemės ar kur nors pakabinama. Joje kūdikis praleidžia didžiąją dienos dalį.

Lietuvių tradicinėje kultūroje manyta, kad kūdikiui tinkamiausia vieta yra lopšys, kur jis daugiausia laiko ir praleisdavo. Etnografinę medžiagą apie vaikų auginimą lietuvių valstiečių šeimoje rinkęs A. Gricius teigia, kad žmonės vaikus supdavo, nes tikėjo, jog vaikus supti įsakė pats Dievas. Tai matyti iš etnografinių aprašų: vaiko supimas esąs būtinas, nuo paties Dievo „priliktas“: „Kai Betliejuje gimė šv. kūdikėlis Jėzus, šv. Juozapas padaręs lopšelį ir šv. kūdikėlį supęs“.[25] Taip pat tikėta, kad lopšyje kūdikis geriausiai apsaugotas nuo žmonių blogomis akimis ir laumių, kurios tik ir tyko ne vietoje paliktą vaiką apkeisti. Blogų akių galia, laumių ir kitų mitinių būtybių veikimas buvo suvokiamas kaip nekvestionuojama ir pavojinga realybė. Tikėjimą, kad vaikas gali būti nužiūrėtas, liudija daugybė priemonių, kaip vaiką apsaugoti nuo blogų akių. „Lig pusės metų kūdikį labai dabojama ir sergima nuo apžiūrėjimo ir nudyvijimo. Todėl jį laikoma vis patamsyje paguldytą, akytes skarele pridengus ir lopšį marška apsupus“.[26] Taigi kūdikio buvimas lopšyje buvo siejamas ir su jo apsauga. Iš tradicinės kultūros paveldėtas ir įsitikinimas, kad kūdikio fizinei ir emocinei sveikatai labiausiai reikalinga ramybė, o kur rasi ramesnę vietą nei lopšys. Prie lopšio pritaisydavo virvės ąsą ar ilgesnę virvę – vingę, kad įvairius darbus dirbanti motina galėtų jį supti koja. Kad lopšys suptųsi lengvai ir inertiškai, jis buvo kabinamas ant už balkio užkištos lanksčios karties. Taip jis judėjo ir aukštyn–žemyn. Lopšio stengdavosi į šonus nesupti; tikėta, kad supimas į šonus vaikui kenkia – jis gali ilgai nekalbėti.[27] Naktį kūdikis taip pat praleisdavo lopšyje, kuris buvo kabinamas prie motinos lovos, kad, norint jį pasupti, nereikėtų keltis.

Vaikų auginimą tradiciniame kaime aprašęs Albinas Kriauza teigia, kad gulėdamas lopšyje kūdikis daugiausia miega, nes „veik be paliovos jį supa: „Vaikas kiek suknažėjo, jau kas prie lopšio ir supa“. Vaikas iki 3–4 metų taip priprasdavęs prie lopšio, kad jam su lopšiu būdavę sunku išsiskirti.[28] Kad lopšyje būtų šilčiau, ypač dūminėse trobose, jį apsupdavo skara arba drobine paklode. Vasarą, kad kūdikėliui gulėti būtų vėsiau, kartais buvo naudojamas drobinis lopšys. Kad vaiko akytės būtų sveikos, prie lopšelio kabindavo iš kiaušinio lukšto padarytą paukštelį su popieriniais sparnais ar bumbulą iš spalvotų siūlų.[29]

Nors vyravo įsitikinimas, kad lopšyje kūdikiui labai gera, sveika ir saugu, krinta į akis tai, jog lopšys ne tik išlaisvindavo mamos rankas darbams, bet ir atskyrė kūdikį nuo jos bei kitų jį globojančių asmenų. Gyventa sėsliai, mama visąlaik buvo netoli lopšio, tad, matyt, manyta, kad kūdikiui to turi pakakti. Tiesa, E. Brajinskienės teigimu, kūdikis lopšyje nebuvo paliekamas ilgam laikui. Jį lopšely reikėjo dažnai vartyti, kad galvutė būtų gražios formos, reikėjo ir panešioti: motinos rankos – geriausi vaistai kūdikiui.[30] Žinoma daug

žaidimų, kurių tikslas liesti, masažuoti, glostyti kūdikį ir tokiu būdu jį lavinti. Vis dėlto kontaktas „oda prie odos“ tradicinei lietuvių kultūrai nebuvo būdingas. Kitaip nei afrikietiškajai–azijietiškajai, kur kūdikiai nuolat nešiojami su savimi ir pastoviai liečiami, būtent taip siekiant užtikrinti jų fizinę ir emocinę sveikatą.

Lietuviškoji tradicija artima Europos, Šiaurės Afrikos, Artimųjų Rytų arealui ir pagal reakciją į kūdikio ženklus. Lietuvių tradicinėje kultūroje rekomenduojama neleisti kūdikiui įsiverkti, bet reaguoti į kiekvieną kūdikio sunarnėjimą taip pat nebūtina. Na, nebent pasūpuoti.[31] Tradicinėje lietuvių kultūroje distanciją tarp kūdikio ir mamos padėjo išlaikyti ne tik lopšys. Pradedantis sėdėti vaikas buvo sodinamas į stovynę, o pradedantis vaikščioti – į bėgūną. Tiek su lopšiu, tiek su stovyne ar bėgūnu vaikas nesiskirdavo kelis mėnesius.[32]

Norint geriau suvokti ano meto papročius, svarbu atkreipti dėmesį ir į tuometinį gyvenimo būdą. Šiandien palankiai vertinamos mamos, kurios, vaikeliui gimus, neužsidaro namuose, dalyvauja viešajame gyvenime, giriamos šeimos, su vos gimusiais kūdikiais keliaujančios po tolimas užsienio šalis, kovojama už tai, kad vaiką auginanti mama neatsidurtų visuomenės paribyje, su kuriuo tapatinamas pasitraukimas iš profesinio ar kitokio viešojo gyvenimo. Lietuvių tradicinėje kultūroje gyvenimas nebuvo suskirstytas į privačiąją ir viešąją sferas. Namų erdvėje vyko visas šeimos gyvenimas: čia buvo ir dirbama, ir valgoma, ir mokomasi. Šeimos buvo didelės, tad bendravimo poreikis taip pat buvo patenkinamas šeimos viduje. Reikalų ir progų išeiti už namų erdvės ribų tiek vyrams, tiek moterims buvo mažai. Vaiką pagimdžiusi moteris niekur iš savo įprastos šeimyninės erdvės nepasitraukdavo. Tad ypatingų priemonių vaikams nešioti ir neprireikdavo.

Tačiau ne vien uždara gyvenamoji erdvė lėmė vaikų (ir kūdikių) priežiūros ypatumus. Dar 8-ajame XX a. dešimtmetyje vyravo nuostata, jog mažą vaiką be reikalo vestis į viešumą nemandagu.[33] Galima prielaida, kad lietuviams (ir visam arealui) buvo būdingas specifinis vaiko suvokimas, akcentuojamas jo nevisavertiškumas suaugusiojo atžvilgiu. Toks požiūris iš esmės skiriasi nuo japoniškojo, kur vaikas suvokiamas kaip Dievo inkarnacija (galbūt tai susiję ir su tikėjimu reinkarnacija). Japonams vaikas – tai atgimęs protėvis, lietuviškajame variante – jis tik molis, kurį reikia minkyti, kad šis įgautų reikiamus bruožus.

Tokios prielaidos kyla bandant atsakyti į klausimą, kodėl atskiruose arealuose susiformavo tokie skirtingi kūdikio priežiūros tipai. JAV antropologas F. Rothbaumas teigia, kad skirtingų visuomenių vaikų nešiojimo tradicijų bei motinos jautrumo vaiko poreikiams skirtumus reikia sieti su tuo lokalių tradicijų sluoksniu, kurį kultūros antropologai vadina

Vaikai nešyklėse Kinijoje. 2007 m. Vytauto Daraškevičiaus nuotraukos.

„kultūros pagrindu“ ir kuris formuoja žmogaus vystymosi kryptis visą gyvenimą.[34] Jo teigimu, japoniškasis vaiko auginimo modelis siejasi su šioje kultūroje akcentuojamu bendruomeniškumu, savęs kaip priklausomo nuo kitų suvokimu. Tuo tarpu daug europietiškojo arealo bruožų perėmusi šiandieninė JAV vaikų priežiūros tradicija ugdo į individualizmą orientuotus žmones. Tad galima prielaida, jog būtent tokia orientacija yra tradicinės europietiškos kūdikių priežiūros nuostatų priežastis, o kartu ir jos tikslas. Vis dėlto tarpkultūriniai skirtumai yra atskiras, išsamių tyrimų reikalaujantis klausimas, kuris, be abejonės, padėtų daugiau sužinoti ne tik apie kitus, bet ir apie save.

Vaikai nešyklėse Kinijoje. 2007 m. Vytauto Daraškevičiaus nuotraukos.

Išvados

1. Tradicinėje lietuvių kultūroje nešyklių būta. Vėsesniu oru kaip nešyklės galėjo būti naudojamos didžiosios vilnonės skaros. Einant dirbti į laukus, vaikas dažnai buvo nešamas drobinėje skraistėje, drobiniame lopšyje arba „karzinkoje“.
2. Tradicinės lietuviškos vaikų nešimo priemonės ne tik palengvindavo kūdikio pernešimą iš vienos vietos į kitą, bet ir saugojo jį. Skaromis gaubtasi nuo vėjo, šalčio, lietaus, dulkių, o „karzinka“ galėjo būti saugiu prieglobsčiu, mamai dirbant laukų darbus.
3. Nuolatinis vaiko nešiojimas, siekiant jo nuolatinio artumo su motina, tradicinei lietuvių kultūrai nebūdingas. Laikytasi nuostatos, kad kūdikiui tinkamiausia, saugiausia vieta yra lopšys, kur jis praleisdavo beveik visą laiką. Liaudiški tokių nuostatų aiškinimai: kūdikį lopšelyje supti įsakė Dievas, ten jis apsaugotas nuo blogų akių ir mitinių būtybių, jam reikalinga ramybė.
4. Lietuviškoji tradicinė nešyklių ir kūdikių priežiūros sistema atitinka savojo arealo, apimančio Europą, Artimuosius Rytus, Šiaurės Afriką, bruožus: vietoj nešyklių čia naudotas drabužis ar gūnia; ji pasitelkiama ne nuolatiniam kūdikio nešiojimui, o tik pernešimui iš vienos vietos į kitą; kūdikio judesiai suvaržomi jį stangriai suvystant; kūdikiui rodytas ribotas dėmesys, didesnę laiko dalį jis buvo paliekamas vienas; kontaktas su kūdikiu jį liečiant, glostant neakcentuotas kaip ypatinga vertybė.
5. Galima prielaida, kad tokia kūdikio priežiūros kultūra susiformavo siekiant išugdyti tam tikras asmens savybes – paklusnų, santūrų, kuklų, drovų, kantrų, į suaugusiųjų pokalbius nesikišantį vaiką. Lyginant skirtingus pasaulio arealus išryškėja, kad Europos–Artimųjų Rytų–Šiaurės Afrikos arealo kūdikių priežiūros tradicijos formavo individualistiškai orientuotą žmogų.

Iš Audronės Daraškevičienės pokalbio su Emilija Brajinskiene (78 m.). Pateikėja kalbinta telefonu 2009 m. vasarą.

Paklausta, ar senovėje moterys naudojo kažką panašaus į šiuolaikines vaikų nešiojimo priemones, pateikėja atsakė:

– Taip. Vaikus nešiodavo skraistėse. Anksčiau vežimėlių gi nebuvo. Kaip paneši? Skraistės buvo tokio pat didumo kaip šiltosios skaros, tik drobinės. Trikampiškai perlenkia, per kairį petį užsimeta, ant dešinio šono susiriša mazgą, prieky pasidaro tokia sterblė vaikeliui atsigulti. Vaikas girdi mamos širdies plakimą ir labai patenkintas, ramus guli.

– Ar būtinai per kairį petį reikėjo skarą persimesti ir ant dešinio šono susirišti mazgą?

– Ne, nebūtinai. Kaip kam patogiau. Juk būna ir kairiarankių, ir dešiniarankių. Jei patogiau, kad kairė ranka laisva

būtų, galima per dešinį petį persimesti. Bet jei vaikas prie kairės pusės prisiglaudęs, jis geriau mamos širdies mušimą girdi, ir tada jam ramiau.

– Kur eidavo su tom skraistėm vaikus pasirišusios?

– Į laukus dirbti: daržų ravėti, šieno grėbti. Labai patogu. Vėliau, kai jau buvo ir vežimėliai, jie tik miestelio gatvėmis važinėti tiko. O per lauką kaip tu su vežimėliu nusitarabanysi?

– O tų vilnonių didelių skarų vaikui prisirišti nenaudojo?

– Ne. Vasarą gi karšta, skraistė lengvutė, o vilnonė skara sunki, didelė. O be to, jei storąją suriši mazgu, koks mazgas bus! Gali ir atsirišti, gali vaiką pamesti. Ne, su storosiomis nenešiojo vaikų. O jei koks lietus, tai kur tą vaiką neši? Nieks blogu oru vaikų niekur nenešiojo. Jei šalta, išneši – susirgs.

– Kokio amžiaus vaikelius nešdavosi?

– Mėnesio vaikelio nesinešdavo. Motina pasilikdavo namie. Jei labai mažutis, o motina neįvesdinta į bažnyčią, niekur jiems dar negalima. Sakydavo, kad iki įvesdinimo į bažnyčią, mama dar viena koja grabe. O kokių dvejų metų vaiko, kuris pats paeina, jau ir nebepaneši. Į laukus tokius su račiukais veždavosi. Jie paskui su tais račiukais labai žaisti mėgdavo.

– O į bažnyčią ar šiaip į miestelį su skraiste eidavo?

– Ne. Į bažnyčią – jokiu būdu. Tokių mažų niekas į bažnyčią nesinešdavo. Kol berniukas be kelnyčių, tol jo niekur nesivesdavo. O kelnytes tik kokių 5 metų pasiūdavo. Tik į laukus prie darbų kūdikius nešdavosi. Kai visi į bažnyčią eidavo, tai vienas kas namie pasilikdavo su mažaisiais vaikais. Paprastai iki metų mama pasilikdavo, nes iki tol maitindavo. O kol maitini – ne viską valgyti gali. Ir šiaip kas nors sunervuos, tai paskui tas vaikas nusirėks. Kai jau vaikas šiek tiek didesnis, tai galėjo ir kokia teta su juo pasilikti. Neseniai važiavau į kelionę, tai ten tėvai visai mažą vaikelį vežėsi. Man taip navatna buvo. Bet nei jis verkė, nei ką. Mūsų laikais niekas taip nedarė. Ir apskritai niekas niekur nesitrankė. Tik į bažnyčią ir į turgų. Į laidotuves tikrai mažų niekas nesivedė, į vestuves – taip pat. Kur tu juos ten dėsi? Maišysis po kojom. Mano tėvai abu mėgdavo į vestuves eiti, tai paprašydavo, kad ciocytė su mumis pabūtų.

– Tai galėjo paimti bet kokią medžiagą ir iš jos tam kartui pasidaryti skraistę?

– Ne. Skraistė buvo naudojama tik tam pačiam reikalui. Bet kokio skuduro negali paimti – juk aplink vaiką turi būti švara. Kai nusitepė, išskalbė ir vėl naudojo vaikeliui nešti, o jau nosies į tokį daiktą nevalė. Skraistė buvo lyg ir koks darbinis rūbas.

– Tai pasirišusios vaikelį su skraiste visą dieną laukuose ir dirbdavo?

– Ne. Dirbdamos vaiko nesinešiojo. Koks ten darbas, jeigu vaikas maskatuojas? Tik atsinešimui. Nuėjusios į laukus, vaikelį paguldydavo kur pavėsy arba parišdavo su skraiste ant šakos medy.

– Ar tokias skraistes naudojo tik pavienės moterys, ar visos?

– Visos, katrom reikėdavo vaikelį neštis, tos ir naudojo, eidamos dirbti.

– O namie vaiko su skraiste pasirišusios nesinešiodavo?

– Ne, namie jokių prisirišimų. Namie tik lopšely. Bet, žinoma, dažnai vartydavo, kad galvytė gražios formos būtų.

Tradiciniai vaikų nešiojimo būdai Tanzanijoje (Afrika).
Gediminos Šalkauskaitės-Statulevičienės nuotraukos.

Tradiciniai vaikų nešiojimo būdai Tanzanijoje (Afrika). Gediminos Šalkauskaitės-Statulevičienės nuotrauka.

– Kada ir kodėl skraistės išnyko?

– Mano atsiminime jos dar buvo. Kaip atsirado vežimėliai, jų nebenešiojo. Paskui jau sakydavo, kad tik čigonės vaikus pasirišusios vaikšto. O pirmiau nesakydavo, kad tik čigonės.

– Tai tos lietuviškos skraistės buvo tokios pat kaip čigoniškos?

– Čigonės su margom vaikščiojo: juodom, raudonom – kitoniškom. Mūsų buvo drobinės, lino spalvos. O pasirišdavo tokiu pat būdu ir lietuvės, ir čigonės: per kairį petį permeta, ant dešinio šono susiriša.

– Ar Jūs pati naudojot skraistę?

– Ne, aš jau nenaudojau, nes jau vežimėliai buvo. Vežimėliai buvo labai įdomus daiktas, niekur nematytas. Atsimenu, pas mus pirmieji Abromaičiai įsigijo. Bet kaime Smetonos laikais jų dar nebuvo. Atsirado tik kai rusai atėjo. Mieste gal ir anksčiau buvo...

LITERATŪRA:

1. Kodėl reikia nešioti savo vaiką?, Iš: www.kenga.lt
2. Vaiks šeimo (2). Iš: *Liaudies kultūra,* 1997, Nr. 4, p. 64.
3. BARRY III, H., PAXSON, L. M. Infancy and Early childhood: Cross–Cultural Codes 2. Iš: *Ethnology,* Vol. X, Nr. 4, 1971, p. 474–481.
4. Senosios lietuvių vaikų nešiojimo tradicijos. Iš: www.geramama.lt/node/239
5. KIŠKŪNĖ, L., POCIŪTĖ R. *Gimdymas ir gimimas,* 2005.
6. NĖNIENĖ, I. Raguvos valsčiaus moterų užsupalai. Iš: *Raguva.* 2001, p. 690.
7. Ten pat, p. 689.
8. KIŠKŪNĖ, L., POCIŪTĖ R. *Gimdymas ir gimimas,* 2005, p. 112.
9. NĖNIENĖ, I. Didžiosios skaros lokalinėje bendruomenėje. Iš: *Tauragnai.* 2005, p. 910.
10. NĖNIENĖ, I. Skaros ir skarelės lietuvių moterų gyvenime (XX a.). Iš: *Musninskai. Kernavė. Čiobiškis.* 2005, p. 939.
11. NĖNIENĖ I. Seredžiaus krašto moterų drobulės ir skepetos. Iš: *Seredžius*. 2003, p. *822*–837.
12. NĖNIENĖ, I. Raguvos valsčiaus moterų užsupalai. Iš: *Raguva.* 2001, p. 685–699.
13. Vaiks šeimo (2). Iš: *Liaudies kultūra,* 1997, Nr. 4, p. 64.
14. KLIMKA, L. Kaip senovėje vaikučius augindavo: apie liaudies pedagogiką. Iš: *Lietuvos švyturys*, 2008 birželio 6 d., p. 38–40.
15. KUZMINIENĖ, M. Vaikų auginimas ir auklėjimas XIX a. pabaigoje – XX a. pradžioje. Iš: *Upytė,* 1986, p. 86–94.
16. BARRY III, H., PAXSON, L. M., p. 474–481.
17. SHWEDER, R. A., GOODNOW J. J., HATANO G., LeVINE R. A., MARKUS, H. R., MILLER, P. J. The Cultural Psychology of Development: One Mind, Many Mentalities. Iš: *Handbook of child psychology: sixth edition,* Vol. 1: Theoretical Models of Human Development, 2006, p. 725.
18. BARRY III, H., PAXSON, L. M., p. 478.
19. Vaiks šeimo. Iš: *Liaudies kultūra*. 1997, Nr. 3, p. 66–70.
20. BARRY III, H., PAXSON, L. M., p. 486.
21. STONKUVIENĖ, I. Dorinis vaikų auklėjimas lietuvių valstiečių šeimoje XX a. pirmoje pusėje. Iš: *Acta paedagogica vilnensia,* 2000, p. 71–91.
22. Ten pat, p. 79.
23. HEWLETT, S. B., LAMB, M. E. Integrating evolution, culture and developmental psychology: explaning caregiver–infant proximity and responsiveness in centras Africa and the USA. Iš: *Between Culture and Biology: Perspectives on Ontogenetic Development,* 2002. p. 261.; BARRY III, H. PAXSON, L. M., p. 478.
24. LEBRA, T. S. *Japanesse Paterns of Behavior*. 1976, p.144.
25. GRICIUS, A. Vaikų auklėjimas senovėje. Iš: *Gimtasai kraštas,* Nr. 30, 1942, p. 100.
26. BALYS, J. *Raštai*, T. 5, 2004, p. 41.
27. Vaiks šeimo., p. 70.
28. KRIAUZA, A. Vaikai ir jų auginimas Kupiškio apylinkėje. Iš: *Gimtasai kraštas,* 1943, Nr. 31, p. 229; GRICIUS, A., p. 100.
29. Vaiks šeimo. p. 70.
30. Ten pat, p. 65.
31. Ten pat, p. 65.
32. KUZMINIENĖ, M., p. 86–94
33. Iš pokalbio su bijutiškiete (Molėtų raj.) Aldona Pranckėniene.
34. HEWLETT, S. B., LAMB, M. E., p. 261.

Lithuanian Baby Carrier Tradition

Audronė DARAŠKEVIČIENĖ

The article focuses on traditional Lithuanian baby carriers and child care aspects related to them. The article sums up previously published ethnographical data and information recorded by Audronė Daraškevičienė. Drawing on research in cultural anthropology she concludes that Lithuanian child care practices correspond to those of European, North African and Middle Eastern countries and are very different from child care practices that are more popular with contemporary mothers, but are traditionally characteristic of Asian populations.

XVI a. Jono Lasickio (Jan Łasicki, Joannes Lasicius) knygelė „Apie žemaičių, kitų sarmatų bei netikrų krikščionių dievus“ (*De diis samagitarum caeterorumque sarmatarum et falsorum christianorum*) yra vienas iš įdomiausių bei reikšmingiausių lietuvių religijos ir mitologijos šaltinių. O vienas iš reikšmingiausių, nuodugniausių šio šaltinio tyrimų yra Valterio Jaskevičiaus (Walter C. Jaskiewicz) „Jono Lasickio žemaičių dievai: lietuvių mitologijos studija“ (*A Study in Lithuanian Mythology: Juan Łasicki's Samogitian Gods*). 1952 m. paskelbtasis studijos variantas – tai daktaro disertacijos, parašytos Pensilvanijos universiteto Slavų ir baltų studijų fakultete, vadovaujant prof. Antanui Saliui, santrauka. Dėl nesuprantamų priežasčių ši studija (kuria Lasickio dievybes aiškindamas ištisai rėmėsi Juozas Jurginis, naudojosi Norbertas Vėlius ir kiti) nepateko į lietuvių mitologijos tyrimų chrestomatiją – į trečiąjį jos tomą, skirtą XX a. antrajai pusei. Darbas, nepaprastai reikšmingas lietuvių mitologijos tyrimams, taip ir liko neverstas, Lietuvoje neskelbtas ir šiaip jau itin sunkiai prieinamas. Siekiant šią spragą užkišti, ir imtasi jį išversti ir paskelbti „Liaudies kultūroje“. Šiame žurnalo numeryje skelbiama didesnioji studijos dalis, apimanti aiškinamas dievybes nuo A iki K. Likusioji dalis ketinama paskelbti netrukus.

Jono Lasickio žemaičių dievai: lietuvių mitologijos studija

Valteris JASKEVIČIUS

Ištisus du šimtus metų senosios lietuvių religijos tyrimai buvo įstrigę ties trumpute (aštuoniolikos puslapių) lenko Jono Lasickio lotyniškai parašyta knygele *De Diis Samagitarum*.[1] Parašytas apie 1580 m., laiku, kai reformatų padėtis Lenkijoje ėmė svyruoti, per dedikaciją siekiant užsitikrinti papildomą globą, – tai vienintelis iš ankstyvųjų darbų, skirtas kone vien pagoniškosioms lietuvių dievybėms. Iš pirmo žvilgsnio atrodo, kad autorius dalyką išmano. Krikščionybė į Lietuvą atėjo palyginti vėlai (penkioliktame amžiuje), tad pagrįsta būtų manyti pagonybės liekanas tebegyvavus. Pasak paties autoriaus, medžiagą jis gavo iš tokio Jokūbo Laskausko, *Jakub Laskowski*, daugelį metų praleidusio Žemaitijoje karališkuoju revizoriumi. Tyrinėtojus dvejoti vertė akivaizdžiai poleminis darbo pobūdis. Lasickio tikslas buvo ne aprašyti faktus, bet užsipulti Romos katalikų bei rusų stačiatikių religijas, apkaltinant jas kilus iš pagonybės. Jo lietuviškųjų dievų sąrašą tęsia katalikų bei stačiatikių šventieji globėjai, turintys senuosius dievus atitinkančių požymių. Toks darbo tikslas nebūtinai turėjo kirstis su istorine tiesa, tačiau pateiktas žinias reikia patikrinti tiek iš vidaus, tiek iš išorės.

Lasickio pateiktoms žinioms patvirtinti arba paneigti iš išorės trūksta duomenų. Lasickio gyvenimas ir raštai, tarp jų išlikę laiškai,[2] rodo jo dėmesį Lietuvai tebuvus palaikį. Didžiąją savo gyvenimo dalį jis praleido keliaudamas ir mokydamas už Lenkijos ir Lietuvos ribų, kurioje XVI a. aukštuomenė irgi kalbėjo lenkiškai. Per savo trumpus apsilankymus Lenkijoje ir paskutiniuosius gyvenimo metus Vilniuje jis neturėjo galimybės išmokti „nekultūringos, kaimietiškos“ lietuvių kalbos. Vadinasi, jis pats negalėjo patikrinti Laskausko jam suteiktų žinių. Kai kurios Lasickio užrašytų lietuviškų posakių tarminės ypatybės rodytų, jog vieną kitą žodį galėjo pataisyti žmogus, mokantis Rytų Lietuvos tarmę, kuria kalbėta Vilniuje.[3] Kita vertus, patys dievybių vardai yra grynai žemaitiški (Vakarų Lietuvos tarmės) ir Vilniuje nebuvo žinomi. Visa tai rodo Lasickio žinias buvus užrašytas tiksliai taip, kaip jas jam perteikė Laskauskas.

Laskauskas daugelį metų praleido šalyje, apie kurią pasakojo. Tai kalba jo naudai. Deja, daugiau apie Laskausko gyvenimą žinoma labai mažai. Lasickis mini Laskauską gimus Lenkijoje, Kališe, kilmingoje šeimoje (*fuit Jacobus Lascovius, Polonus nobilis, tractus Calissiensis, ex quo haec percepi*). Kadangi lietuvių kalba už Lietuvos ribų buvo nežinoma, jaunystėje Laskauskas jos pramokti negalėjo. Du išlikę inventoriai[4] apie Laskauską nesako jį mokiusis lietuviškai ir jo ilgo buvimo Žemaitijoje metu.

Lietuviškų vardų klaidos bei iškraipymai šiuose inventoriuose rodo jį neišmanius net pagrindinių lietuvių kalbos lyčių. Vadinasi, Laskauskas irgi bus surinkęs savo informaciją iš kitų.

Vienintelė teigiama inventorių užuomina – vietovardžiai, rodantys vietoves, kuriose Laskauskas dirbo. Tai išorinė gairė, nurodanti, kur derėtų ieškoti daugiau duomenų. Minėti inventoriai bei kiti susiję XVI a. dokumentai rodo Laskauską įvairiu laiku buvus Plateliuose, Josvainių, Ariogalos, Gargždų ties Kretinga apylinkėse, taip pat Karšuvos bei Tauragės apylinkių kaimynystėje. Žemaitijoje jis buvo jau 1534 m. ir čia bene be perstojo dirbo nuo 1551 ligi 1563 m. Niekur inventoriuose jis nekalba apie religines praktikas, taigi remiantis šiais šaltiniais negalima spręsti, ar jo interesai siekė bent kiek toliau nei jam paskirtas darbas.

Bet kokių kitų išorinių liudijimų galima ieškoti tik ankstesniuose arba tolaikiuose šaltiniuose. Stryjkovskis, Mažvydas bei kiti[5] mini keletą vardų, sietinų su tomis pat ar panašiomis dievybėmis. Vienas jų, *Zemiennik*, akivaizdžiai buvo nusirašytas iš Gvanjinio arba Stryjkovskio, nors dauguma Lasickio–Laskausko dievybių šiaip jau daugiau niekur neminimos. Vadinasi, vidiniai argumentai įvertinant Lasickio darbą tampa lemiamu kriterijumi. Tačiau, remiantis vien vidiniais argumentais, protestai prieš Lasickio dievybes pasigirdo jau XIX a. iš Simono Stanevičiaus bei Mykolo Akelaičio (le. *Akielewicz*). Vis dėlto romantinis nacionalizmas, pirmiausia Teodoro Narbuto, gerokai nustelbė šią ankstyvą Lasickio kritiką.

Rimti tyrimai šioje srityje prasidėjo su Vilhelmo Manharto 1868 metais atliktu *De diis samagitarum* leidimu.[6] Ankstesnis J. Benderio bandymas[7] buvo pernelyg bendras, kad jį būtų galima pavadinti Lasickio darbo analize. Paties Manharto pastabos ir vėlesni A. Byleinšteino priedai ir buvo pirmieji iš nedaugelio Lasickiui skirtų tyrinėjimų. Neilgai trukus (1870 m.) pasirodė Mežinskio tyrimas,[8] o dar kiek vėliau (1896 m.) – T. R. fon Grynbergerio.[9] Paskutinį tyrinėjimą 1926 m. paskelbė Aleksandras Briukneris.[10] Monumentalusis Vilhelmo Manharto *Letto-Preussische Götterlehre* (Riga, 1936) apėmė ligi 1936 metų išsakytas pastabas. Vis dėlto šie tyrimai, riboti dėl nepakankamų žinių ir netgi išankstinio nusistatymo, lieka nepatenkinami. Per juos į pavyzdinius cituojamus darbus apie lietuvių mitologiją pateko daugybė nesusipratimų, reikalaute reikalaujančių naujo Lasickio knygelės tyrimo. Kai kuriais atvejais čia prieinamos išvados patvirtina ankstesniąsias. Vietos stoka verčia būsimame dėstyme pabrėžti skirtumus, detaliai neaptariant ankstesnių kritikų klaidų.

Paprastumo dėlei pasirinkta Lasickio dievybių kratinį išrikiuoti abėcėlės tvarka. Dėl to Lasickio dievybės savo konteksto nepraranda, nes jo knygelėje žemaičių dievai pasirodo be jokios savitos tvarkos ar hierarchijos. Vienintelė išimtis – tai skirtumas tarp *Auxtheias Vissagistis* ir daugybės žemės dievų, *permultos Zemopacios*, kurie tad bus nagrinėjami eilės tvarka.

Aitwaros, lietuvių literatūrinės kalbos *áitvaras,-o*, yra visai ne inkubas, kuris „gyvena už tvorų“, kaip kad jį aiškina Lasickis. Tikroji etimologija, pasiūlyta Būgos, remiantis E. Lidenu, *áitvarą* kildina iš **aiti-* ‘svirnas, klėtis’ ir **varas* ‘sergėtojas, prižiūrėtojas’.[11] Panašios šaknys aptinkamos suomių žodyje *aitta* ‘svirnas, klėtis’, slavų *jā́tā* ‘tvartas, svirnas, ūkinis statinys’ ir ide. **woro-s* ‘sargas’, kaip kad gr. *θυραϝωρός* „durų sargas“, *οἰκουρός* „namų prižiūrėtojas“ ir kt. Lytis *áitivaras*, geriau išlaikiusi pirminį pavidalą, iki šiol aptinkama rytų Lietuvoje, antai Saloje, Rokiškio r. Aitvaro kaip namų demono, goblino ar skrajojančios dvasios vaizdinys visoje lietuviškai kalbančiųjų teritorijoje tebežinomas ir šiandien.

Pirmasis šią dvasią, regis, bus paminėjęs Mažvydas. Ji pasirodo jo „Katekizme“ (1547 m.) dviem lytimis: *Eithuaros* ir *Aithwars*.[12] Volfenbiutelio postilėje (1563–1573 m.) pavartotas daugiskaitos galininkas *Eitwarius* bei vardininkas *Eitwarei*.[13] Bretkūno (1536–1602 m.) *Aitwaras* irgi paminėtas kaip pagonybės liekana.[14] Vėlesnieji aitvaro paminėjimai remiasi kuriuo nors iš išvardytųjų šaltinių arba Lasickiu.

Aitvaro etimologija ir reikšmė smarkiai skiriasi nuo Lasickio paaiškinimo. Šis atsirado dėl Laskausko girdėtosios lyties *aitvoras*. Ši lytis, paminėta ir Kleino „Leksikone“, iki šiol vartojama Nemakščių (Raseinių r.) apylinkėse (Balčikonis I, 38). Žemaitiškai ištartas balsis *a*, iš tikrųjų net labiau *o* nei *a* (kartais žymimas *å̄*), lengvai galėjo pastūmėti prie minties, jog *aitvoras* yra sudarytas iš tarmiškos prielinksnio *už* lyties *až* ir daiktavardžio *tvora,-os* kaip **až-tvoros* vietoj *už tvoros*. Tai akivaizdžiai pramanyta etimologija, nes liaudies tradicijoje aitvaras gyvena veikiau palėpėje prie kamino. Būgos aiškinimas savo ruožtu neatsižvelgia į Giunterto sąsają su sanskrito *ēta-* ‘švytintis, žėruojantis’ (Būga, *Žodynas*, p. 26), paremtą aitvaro kaip tam tikro žėruojančio, švytinčio, spindinčio pailgo pagaikščio samprata liaudyje. Nieku būdu nepriimtina onomatopėjinė Dovydaičio etimologija. Jis žodį kildina iš *tvérti* ‘čiupti, griebti, stverti’ – esą *ái tvẽria (manè)!*[15]

Žodis *áitvaras* skirtingose lietuvių kalbos tarmėse tariamas įvairiai: 1) dzūkai (pietų Lietuva) *áičvaras* < *aici-varas* < *áiti-varas* (Balčikonis I, 27); 2) vidurio bei rytų aukštaičiai *áičvaras* su būdingai afrikanizuotu *t* prieš palatalinį arba priešakinį balsį, t.y. *aič-* < *ait-*, *aiti-* (Būga, *Žodynas*, p. 20; Balčikonis I, 27); 3) rytų aukštaičiai *áiti-varas* su trimis variantais: *óiti-varas* (Palėvenė, Panevėžio r.), *aici-varas* (Valkininkai, Trakų r.) ir *aiči-varas* (Dysna, Švenčionių r.) (Būga, *Žodynas*, p. 26; Balčikonis I, 36); 4) *áiti-vieras* < dzūkų *aici-vieras* su lenkų įtakos požymiais (Būga, *Žodynas*, p. 27); 5) tarm. *aitoras* < *aitvoras* (Balčikonis I, 36); 6) *áit-varas*, literatūrinės lietuvių kalbos tartis, senesniuose raštuose rašoma ir *aitwars* (Būga, *Žodynas*, p. 27; Balčikonis I, 38); 7) *áit-voras*, žemaitiškasis variantas, aptinkamas Nemakščiuose, Raseinių r., ir užrašytas Lasickio; 8) *atvaras*, tarmiška lytis, pažymėta Brodovskio „Žodyne“

(Balčikonis I, 364); 9) *éič-varas* ir jo deminutyvas *eičiùkas*, atitinkamai vakarų Aukštaitijoje ir Dzūkijoje (Balčikonis I, 759); 10) *éit-varas*, vakarų Aukštaitijoje (Balčikonis I, 804); 11) **eit-varis*, vienaskaitos vardininko lytis, atstatyta iš daugiskaitos galininko *Eitwarius* bei daugiskaitos vardininko *Eitwarei*, aptinkamų „Volfenbiutelio postilėje“ (Balčikonis I, 804). Iš *áitvaro* pasidaryti naujadarai yra: *aičvarynė* ‘aičvarų vieta, prakeikta vieta’ (Balčikonis I, 27); *áitvarininkas* ‘kas elgiasi kaip aitvaras’ (Balčikonis I, 36); *áitvarininkas* ‘išdykėlis’, *aitvarìnis,-ė*, *áitvariškas,-a* ‘toks kaip aitvaro’, *aitvariū̃kštis* ‘išdykėlis’ (Balčikonis I, 38).

Liaudies tradicija seniai pamiršo aitvaro kilmę, nors jis tebegyvuoja sakmėse. Net šešioliktajame amžiuje aitvaras buvo laikomas savotišku pagonybės palaiku. Lasickio aiškinimas, iš kurio matyti, jog tikroji *aitvaro* etimologija jau buvo nebežinoma, liudija seną šio lietuvių žodžio kilmę.

Alabathis, lie. **ala batis*, **alio batis* – dievybė, kurios šauktasi šukuojant linus, – žinomas tik iš Lasickio. Etimologiškai žodyje *Alabathis* galima išskirti priegiesmį *ala* (Balčikonis I, 74), ištiktuką *alió* arba veiksmažodžio *alė́ti* ‘rėkauti, lalėti, sakyti ala-la-la’ (Balčikonis I, 79) vns. III a. es. l. lytį *ãla* ir *batis* < ru. *батя* meiliai ‘tėvas, gerbiamasis’, kaip kad šauksmininko linksnyje *ai Bati, Bati, Batuži mano!* aptinkame L. Rėzos „Dainose“ (Königsberg, 1825, p. 80). Mežinskį (p. 180) ir Briuknerį (*Götternamen*, p. 184) šis panašumas atvedė prie minties, jog tai nesuprastas pasakymo **ãla bãtis* šauksmininkas **alió bãti*, bet gali būti ir pats pasakymas **ãla bãtis* ‘tėvas rėkauja, lala’. Pastaroji lytis net labiau tinka, nes turi vardininko linksnį, nors vardo *Alabathis* kilmės vis dėlto nepaaiškina.

Aptartina ir kita galimybė. Lenkų *ł* dvigarsiuose yra linkusi sumišti su *u*. Tokiu atveju pirmasis dėmuo galėtų būti dalelytė lie. *avà* ‘štai, aure, va, ana’ (Balčikonis I, 421), kuri atvestų prie rekonstrukcijos **avà bãtis!* – paprasčiausio teiginio, o visai ne dievybės. Jei tai iš tikrųjų priegiesmis, per klaidą palaikytas dievybės vardu, tuomet panašus atvejis būtų Strijkovskio paminėtas kitas sudievintas priegiesmis *Dzidzis Lado* (Mannhardt, *Götterlehre*, p. 340).

Algis, dievų pasiuntinys arba šauklys, – irgi vien tik Lasickio paminėtas vardas. Vienintelį patenkinamą paaiškinimą pateikė Manhartas (*Götterlehre*, 375): **algỹs* < **algti* ‘pavadinti, pašaukti’. Iteratyvinę šio veiksmažodžio lytį *algóti* ‘vadinti, šaukti’ mini Širvydas, Daukša bei kiti (žr. Būga, *Žodynas*, p. 45; Balčikonis I, 80). Briuknerio (*Götternamen*, p 174) kildinimo iš *alginti* ‘šaukti piemenis’ arba *algavóti*, *apalgavóti* ‘rūpintis, prižiūrėti’ (Juška, žr. Balčikonis I, 79) irgi negalima visai atmesti, o štai rekonstrukcija **algỹs* < *algà,-os* atrodo pritempta. Kamienas *alg-* įprastas asmenvardžiuose bei vietovardžiuose, plg. *Algi-mantas*; upėvardžius *Alg-upys*, *Alga*. Galūnė *-is* / *-ys*, nors lietuvių kalboje labai produktyvi, prie pateikto sprendimo nieko neprideda. Šiaip ar taip, **algys* < **algti*, *algóti* gana gerai atitinka ‘pasiuntinio, šauklio’ reikšmę.

Dūriniai su *al-* irgi gali perteikti pirminį dvigarsį *au-*, rašomą įvairiai: *ał*, *oł*, *av*, plg. *Gałduzys* vietoj *Gaudužis*, *Lałme* vietoj *Laumė* ir t.t. (žr. *Акты*, XIV, 107; XXV, 54). Tokiu atveju *Algis* galėtų būti klaidingai užrašytas **augis* arba **augỹs*. Šaukėnuose, Šiaulių r., vartojamas *aũgis* (Balčikonis I, 379), tos pat šaknies gali būti ir asmenvardžiai *Aug-as*, *Aug-aitis*. Pastaraisiais laikais *Algis* vartojamas kaip vardų *Algimantas* arba *Algirdas* trumpinys. Antikos mitologijoje dievų pasintiniu buvo laikomas Merkurijus. Galbūt tai Laskauską paskatino manyti, jog panašų dievą turėję ir lietuviai. Galų gale tikroji vardo kilmė tebelieka neaiški.

Apidome, pasak Lasickio, esanti buveinės pakeitimo dievybė. Su šia dievybe buvo susijęs tikėjimas, esą gimęs aklas arba luošas kokio gyvulio jauniklis užtraukia namams nelaimę. Taip nutikus, žemaičiai nedelsdami keliasi gyventi kitur. „Volfenbiutelio postilė“, Lasickiui buvusi nežinoma, patvirtina tikėjimą tokia dievybe ar dvasia, pasmerkdama ją kaip velnišką: *czertas yra Apidėmė* (Gaigalait, *MLLG*, V, 150). Vienintelis Briukneris pamėgino apčiuopti šio tikėjimo prigimtį, žodį pasiūlęs kildinti iš *apijdėmė* ‘laukas prie namų arba tarp dviejų sodybų, kuriame lietuvis glaudžiasi, kai namuose jam pasidaro nebepakeliama’ (*Götternamen*, p. 179). Tai žingsnis teisinga kryptimi, bet tik vienas žingsnis.

Žodis *apýdėmė* įvairiomis lytimis, išskyrus „Volfenbiutelio postilėje“ minėtąją, reiškia ganyklą arba lauką (žr. Balčikonis I, 150: *ãpdėmė*, 161: *apidėmė*, *apìdėmė*, *apìdėmės*, *apýdėmis*) su viena vietine reikšme ‘kapai, kapinės’, paliudyta Dieveniškėse, Vilniaus r. (Balčikonis I, 161). Panagrinėjus žodžio *apýdėmė* vartojimą XVI ir XVII a., išaiškėja jo reikšmė ‘sena apleista sodyba su buvusiais gyvenamaisiais ir ūkiniais pastatais’. Ji aprašoma įvairiai: kaip aptverta (*w ogrodzeniu plotem*),[16] be jokių statinių (*żadnego budynku, gołe siedlisko*: Jablonskis, *Žodžiai*, p. 300); kitąsyk naudojama apyniams auginti (*z sadeczkiem chmielowym*: ten pat) arba šienaujama (*z senožatkami*),[17] tačiau būtinai kitados apgyventa (*domom sedel*, *domom meškal*: Jablonskis, *Žodžiai*, p. 300) šeimų, kurių nurodomos pavardės (*Rudaite*, t.y. *Rudáitis*, *Kgedeikis*, t.y. *Gedeikis*: Jablonskis, *Žodžiai*, atitinkamai p. 300 ir p. 2) ir pagal kurias ji toliau tebevadinama (*Rimdeikiškja*,[18] *Janeliškja*: Jablonskis, *Žodžiai*, p. 300), arba nusakoma pagal savo vietą (*po sadu*, t.y. *po sodu*; *pomixka vita*, t.y. *po Mikšto vieta*: Спрогис, p. 13). Kitur šaltiniai kalba tik apie tuščius apleistus laukus (žr. įvairius inventorius: *Акты* ir Jablonskis, *Archyvas*). Taigi pirmoji *apýdėmės* reikšmė yra tik apleista sodybvietė, kuri galėjo būti apleista dėl nelaimės, tariamai užtrauktos gimusio luošo jauniklio. Tai galėjo sukelti įsitikinimą vietą esant apniktą piktos dvasios, o ilgainiui ir pati ta pikta

dvasia imta vadinti pagal vietą, kurią apniko. Tai paaiškina ir apydėmės dvasios pavadinimo moteriškąją giminę (lie. *apydėmės dvasia*). Jei žmonės būtų turėję omeny kokį vyrišką dievaitį, būtų lauktina vyr. g. lytis **apydėmis*,[19] neaptinkama nei šaltiniuose, nei gyvojoje kalboje. Pastaraisiais laikais *apýdėmė* bevartojama retai.

Žodį *apýdėmė* sudaro priešdėlis *ap-*, *api-*, *apy-* ir *-dėmė* < ide. **domo-s* / *demo-s* 'namas, namai'.[20] Lasickio užrašytoji lytis *apidome* yra tarmiška. Ten, kur tokios lytys aptinkamos, nekirčiuoti *ė* ir *e* dažnai nėra aiškiai skiriami. Balsis taip redukuojamas, kad primena *o* arba žemaičių *a*. Laskauskas, kaip ir kiti, užrašė *o*, *opi-doma* (*Акты* XXV, 68–69), deminutyvas *Apidomela*, *ope-domi* (Jablonskis, *Žodžiai*, p. 337). Panašu, kad šie žodžiai remiasi lytimi *-damė* (plg. J. Otrembskio užrašytą deminutyvą *apidamáitė*[21]). Šiuolaikinis šių žodžių atitikmuo yra *apýnamė* 'vieta apie namus' (Balčikonis I, 123).

Iš šio tyrimo matyti, kad žemaičiai tikėjo tokias apleistas sodybvietes esant apniktas piktos dvasios ir kad Laskausko laikais šis tikėjimas jau buvo beišnykstąs. Joks iš žodį paminėjusių inventorių nesako vietą esant apniktą.

Aspelenie, 'kampo' dievybė ar dvasia, tėra sudaiktavardėjęs būdvardis *ùžpelenė (vieta)*, žymintis namo vietą už, šalia arba po ugniakuru ar krosnimi. Panašu, jog namų augintinis žaltys įsirengdavo savo jaukų lizdą būtent tarp ugniakuro ir galinės sienos, kad galėtų lengvai išlįsti laukan. Žodis neturi jokios religinės reikšmės. *Aspelenie* tėra *až(ù)pelenė*, sudaryta iš prielinksnio *ùž* tarmiškų lyčių *àž*, *ažù* (Balčikonis I, 432–433) ir daiktavardžio *pẽlenas* 'židinys, ugniakuras', *pelẽnė* 'pelenų duobė, vieta, kur byra ar suberiami pelenai'. Skardusis priebalsis *z* prieš *p* virsta dusliuoju ir Lasickio rašomas kaip *s*, kaip kad vietovardis *Užpelkė* parašytas *Ušpelki* (Jablonskis, *Žodžiai*, p. 160, 260, 318). Šis kampas žemaitiškai iki šiol vadinamas *ùžpelenė* arba *ùžpelenis*, žymint vietą, o ne dievybę.

Atlaibos, kažkoks globėjas, liko nepaaiškintas net pačių žemaičių. Apydėmės sudievinimas verčia įtarti ir šį žodį tereiškus tam tikrą vietą, kurią Laskauskas pakylėjo į dievybes. Tad lytis *atlaibos* – tai klaidingai užrašytas žodžio *atláidà* / *ãtlaida* 'pievos sklypas prie dirvos, ypač netoli namų; aukštesnė vieta pievoje; žardiena' (Balčikonis I, 318) vienaskaitos kilmininkas arba daugiskaitos vardininkas.

Audros, daiktavardžio *áudra* kilmininkas, su jį palydinčiu *deo* tik įvardija audros dievą. Kiti tos pat dievybės vardai yra *Wejopatis*, lie. *Vėjapatis*, **Vėjopatis* 'vėjų viešpatis' ir *Bangputỹs* 'bangų pūtėjas' (M. Pretorijus, žr. Mannhardt, *Götterlehre*, p. 541, 545–546). Jis yra *áudros diẽvas* tik todėl, kad per audrą bangos būna ypač aukštos ir pavojingos.

Ausca – visai ne nusileidžiančios ar patekančios saulės deivė, o tik gamtos reiškinio pavadinimas. Tai gali būti klaidingai parašytas daiktavardis *aušra* arba veiksmažodžio *aũšti* vns. III asmuo *aũšta*. Daiktavardis gali įgauti ir lytį *aušà*, o veiksmažodis būti ištariamas su įterptu *-r-* arba be jo: *aũšta* (*aũštra*), *aũšo* (*aũštro*) (Balčikonis I, 418). Liaudies dainose bei tradicijoje žinoma *Aušrìnė*, bet aušra ar saulėleidis tebuvo paros laikai.

Austheia, veikiausiai **austėja* < *áustyti*, *áusto*, *áustė* 'duris darinėti, varstyti', – tai poetiškai pavadinta bitė 'avilio durininkė, įleidžianti arba neįleidžianti į avilį'. Toks aiškinimas sutinka su Lasickio šiai tariamai deivei priskirta funkcija. Tiesa, vienintelė vieta, kur užrašyta tokia *áustyti* reikšmė, yra Bartninkai, Vilkaviškio r. (Balčikonis I, 413) – gal kiek per toli į pietus nuo Laskausko lankytų sričių. Mažiau tikėtina rekonstrukcija būtų **austoja* < *áusti*, *áudžia*, *áudė* 'greit lakioti, skraidyti; šen ir ten bėgioti' (Balčikonis I, 411–412; 3-ioji reikšmė) arba 'nuolat varstyti, darinėti (duris)'. Abiem atvejais tai tik vaizdingas bitės pavadinimas. Su *õšti* 'šniokšti, ūžti (apie medžius, vandenį)' žodis negali būti susijęs, nes tam be jokios būtinybės tektų prileisti rimtą spaudos klaidą. Šiaip ar taip, daugiau tokia bičių deivė šiuo vaizdingu vardu nepaliudyta.

Auxtheias Vissagistis, visagalis ir aukščiausias Lasickio dievas, aiškiai rodo šešioliktajame amžiuje gyvavusią maišatį. Krikščioniškos sąvokos būdingai maišėsi su pagonybės liekanomis. *Auxtheias* – tai būdvardis **aukštėjas*, Bretkūno „Biblijoje" (1579–1590 m.) rašytas *aukštiejas*, vėliau, Telegos „Knygoje nabažnystės" (1653 m.), vartotas kaip daiktavardis (Balčikonis I, 398). O su klaida atspausdintas *Vissagistis* yra tas pat, kas Daukšos vartoti dūriniai *wissagalįsis* bei *Wissogalįsis*,[22] t.y. *visagalįsis*, sudarytas iš *visa-* ir dalyvio *galįs* su įvardžiuotine galūne *-is*, reikšme 'visagalis'. Dėl žemaitiškojo *a* tai galėjo būti ir *visogalįsis*, sudarytas su būdvardžio *vìsas* vienaskaitos kilmininku *vìso*. Pats terminas yra tikslus lenkiškojo *wszechmogący* 'visagalis' vertinys. Fridrichas Kuršaitis[23] pamini lytį *visgalįs*, t.y. be jungiamojo balsio. Žemaičių tarmėse dažnai išmetami jungiamieji balsiai, pavyzdžiui: *visnorà* 'visko norintis'. Taigi galima sakyti, kad spaustuvininkas surinko *vissagistis* vietoj **visgalissis*. Žodžio galą *-ssis* aptinkame ir Pretorijaus užrašymuose *baltassis*, *dykassis*. Tokia rekonstrukcija yra paprasčiausia iš visų pasiūlytųjų.

Taigi Lasickio paminėtas vardas turi būti skaitomas **Aukštėjas Visagalįsis*. Šia lytimi tai yra tikslus grynai krikščioniško termino *summus omnipotens* vertimas, atmetantis bet kokias šios dievybės sąsajas su Perkūnu. Laskauskui paklausus, koks yra aukščiausias ir galingiausias žemaičių dievas, kažkas, matyt, paprasčiausiai išvertė jam jo paties žodžius.

Babilos, antrasis Lasickio bičių dievas, jo prilygintas rusų dievybei *Zosim*, pasižymi panašumu su Stryjkovskio

Bubilos. Abi šios onomatopėjinės lytys išvestos iš panašių šaknų: **babilas* – iš šaknies *bab-*, kaip kad žodžiuose *bàb-aliuoti* ‘niekus kalbėti, bambėti, veblėti’, *bab-aras* ‘plepys, barškalius’ ir t.t (Balčikonis I, 441–442), o **bubilas* – iš šaknies *bub-*, kaip kad žodyje *bub-énti* ‘nesmarkiai belsti, dundenti, bildenti; būgnyti; marmėti, daug šnekėti, niurzgėti, bambenti’ (Balčikonis I, 908). Lietuvių priesaga *-ila-* yra labai sena ir iki šiol produktyvi, todėl aptikti ją Lasickio dievavardyje nenuostabu. Tiek **babilas*, tiek **bubilas* šiuo atveju tėra bitę įvardijantys garsažodžiai.

Tariamas rusiškasis babilo atitikmuo *Zosim* tik parodo Laskausko aplaidumą. Slavai neturi tokio bičių dievo, tačiau esama stačiatikių šventojo Zosimo, globojančio bites. Šis Zosimas (miręs 1478 m.) Soloveco salose įkūrė vienuolyną ir įdiegė ten bitininkystę. Jo sėkmė greitai tapo plačiai žinoma, ir po mirties į jį imta kreiptis pagalbos šiame reikale.[24]

Bentis, „keliavimo, kelionių dievas“, yra tos pat šaknies kaip būdvardis *beñdras*, daiktavardis *beñdras* ‘bičiulis, draugas’ ir *bañdžius* ‘draugas, bičiulis’ (Balčikonis I, 524). Priesaga *-ra-* yra labai sena, bet nelabai produktyvi.[25] Analogiškai sudaryti yra *lendìs* ‘griovelis krumpliuotame vole’, *lindžius*, *landžius* ‘kas visur lenda, landžioja; pataikūnas; slapukas’ < *lį̃sti* (Skardžius, *Daryba*, p. 52, 77, 209). Esama ir daugiau šio tariamo „kelio dievo“ vardų. Stryjkovskis jį vadina *Kelu Diewos* (t.y. *kelių dievas*) (Mannhardt, *Joh. Lasicii*, p. 29), Pretorijus – *Kellukis* (t.y. **keliukis*) ‘keliukas’ (Mannhardt, *Götterlehre*, p. 545). Manhartas (*Götterlehre*, p. 613) cituoja Brodovskio paminėtą mot. g. vardą *Čiužė*, kurį galima suprasti reiškiant ‘tą, kuri(s) velka kojas, čiuožia; tingi’, o P. Ruigys[26] pateikia *Gužė* < *gūžinė́ti* / *gužinė́ti* ‘lauminėti, gužutę gaudyti (žaidimas užrištomis akimis); vaikščioti susitraukus’. Tokios lytys verčia įtarti autorius ieškojus atitikmenų Merkurijui ar Hermiui, klasikiniams keliautojų dievams. Vardų gausa rodo, kad lietuvių pagoniškuose tikėjimuose tokios dievybės nebuvo.

Bezlea yra ne dievybė, o tik dūrinys iš jungtuko arba dalelytės *be* ‘bei, ir; tai; nes, beg, begu’ (Balčikonis I, 572) ir daiktavardžio *žlėjà* ‘temimo ir aušimo laikas, apytamsa; vakaro prieblanda, prietema; aušimo metas, apyaušris’.[27] Laskauskas apie tokius jungtukus kaip *be*, akivaizdu, nieko nežinojo. Jis galėjo išgirsti kokį visai paprastą posakį, kaip kad **Auš(r)a be žlėja* ‘aušra ir žlėja’, **Brėkšta be žlėja* ‘stoja žlėja, prietema’, **...(kokia) be žlėja!* ‘…kokia beg žlėja, kas per prietema!’, kuris neišmanėliui skamba kaip vienas žodis. Tokia vakaro deivė nepaliudyta. O jei ir būtų, tai ji veikiau vadintųsi *Vakarinė*, kaip kad *Aušrinė (žvaigždė)*.

Birzulis, apibūdintas kaip vienas iš žmonių pagalbininkų, yra ne kas kita kaip ežero ties Varniais pavadinimas *Bìržulis*. Iš *beržo* padarytų lietuviškų vardų yra nemažai, tačiau tokio pavidalo šis yra vienintelis. Jo ryšys su žodžiu *beržas*, matyt, remiasi tuo, kad aplink ežerą augo daug beržų. Lietuvių dainos beržą mini dažnai. Kitasyk netgi manoma jį galint atskleisti žmogaus likimą. Ežerai liaudies tradicijoje irgi gerbti kaip žmogui palankūs. Taip galima paaiškinti, kodėl Laskauskas Biržuliui nepriskyrė daugiau jokių apibrėžtų funkcijų.

Breksta ‘sutemų deivė’ yra trečioji iš trijulės, paskirtos globoti dieną ir naktį. Tai gali būti tik *brėkštà* ‘laikas prieš aušrą’ arba es. l. III a. vns. *brė́kšta* < *brė́kšti*, *brė́kšta*, *brė́ško* ‘aušti, švisti’ (aukštaičių reikšmė, paliudyta Kuršaičio, Juškos ir Alytaus r.) arba ‘temti’ (žemaičių, paliudyta Daukanto, Valančiaus, Sragio bei Mažeikių r.; abi reikšmės aptinkamos Klaipėdos r., žr. Balčikonis I, 842). Kadangi aukščiau minėtoji *žlėjà* negali būti veiksmažodis, tai galima manyti, kad visi trys Lasickio čia pavartoti žodžiai yra daiktavardžiai. Taigi *aušrà*, *žlėjà* ir *brėkštà* žymi tris atitinkamus paros laikus, o ne dievybes.

Budintaia tėra lietuvių literatūrinės kalbos mot. g. daiktavardžio *bùdintoja* ‘kas budina iš miego’ < *bùdinti*, *bùdina*, *bùdino* ‘žadinti, kelti iš miego’ žemaitiškoji lytis. Gali būti turima omeny valstiečių šeimynos močiutė, kurios pareiga, pasak Mežinskio (p. 179), buvo iš ryto žmones budinti. Tačiau Laskauskas tiesiogiai su valstiečių buitimi turėjo nedaug bendro. Logiškiau tad būtų tarti, kad *bùdintoja* – tai paukštės poetiškas pavadinimas. J. Elisonas užrašė vieną tokį kreipimąsi į volungę: *Tõj liepẽlėj volungẽlė* / *Jaunų̃ marčių̃ bùdįtoja*.[28] Čia *bùdįtoja* tėra *bùdintoja* variantas, priklausantis nuo dažnu atveju sukeičiamų priesagų *-inti* bei *-yti* (tarm. *-įti*) (Skardžius, *Daryba*, p. 545–546). Pretorijus, neatpažinęs lyties, pakeitė vardą į rytprūsių *Budintoys*, t.y. *budintojis* (Mannhardt, *Götterlehre*, p. 545).

Datanus, gėrybių davėjas, – lietuvių kalboje nežinoma lytis. Ji gali būti atsiradusi tik iš **dot-onas* arba **duot-onas* ‘davėjas, teikėjas’. Balses *a* galima būtų paaiškinti žemaičių tarme, priesagą *-onas* prijungus prie šaknies, aptinkamos daiktavardyje *dovanà* bei veiksmažodyje *dúoti*, *dúoda*, *dãvė*. Galūnė *-us* paaiškinama tik lotynų kalbos įtaka, nes tai tikrai ne lietuviškojo *u-* kamieno žodis. Galų gale, ir visas žodis gali remtis panašumu tarp lietuvių *dúoti* ir lotynų iteratyvo *dato*, *datāre* ‘davinėti’. Tai ne kokia tikra pagoniška dievybė, o veikiau krikščionių Dievo lenkiško epiteto *dawca* ‘davėjas’ vertinys. Balčikonis (II, 636), kaip vieną iš retesnių krikščioniškos leksikos pavyzdžių, pamini daiktavardį *duotojas* ‘davėjas’, kuris irgi yra lenkų *dawca* vertinys.

Derfintos, sutaikintojas, yra klaidingai užrašytas **derrintos*. Garsas *f* lietuvių kalbai išvis svetimas. Lytyje **derrintos* nesunkiai įžvelgiamas šiuolaikinės žemaičių tarmės *derintuos*, XVI a. tartas kaip **derintå̃s*, – literatūrinės lietuvių kalbos *dẽrintojas* ‘(su)taikytojas’. Tos pat

šaknies žodžiai yra *dẽrinti* ‘daryti taiką, taikyti’ ir *derė́ti* ‘tartis, sutartį daryti, lygti’. Žemaičiuose derintojas – ne dievybė, o nešališkas pašalaitis, kuris kokiame nors reikale sutaiko priešingas šalis, tiek ką nors perkant ar parduodant, tiek derant nuotaką.

Devoitis, garbinamas pajūryje, netoli Tauragės, – tai visai ne polonizuotas lietuvių *dieváitis*. Tai būtų paviršutiniškas, regimas sprendimas, kuris nieko nepaaiškintų, nors ir pats Laskauskas galėjo kalbamą vardą sumaišyti su žodžiu *dieváitis*. Iš tikrųjų Laskausko *Devoitis* – tai pajūrio ežeras *Dìvītis*, šiuolaikinėje kalboje *Dyvýtis*, arba to pat vardo kalva. Pasak tradicijos, iš pagonybės laikų ežero dugne gulįs nuskendęs auksinis aukuras. Pasak tos pat tradicijos, ežero vardas atsiradęs iš to, kad žmonės, pamatę šion vieton oru ateinant ežerą, su nuostaba sušukę: *Čià yrà kõ dỹvytis!* Šis pavyzdys tik parodo, kaip gali suklaidinti liaudies etimologija. Vardas *Dyvytis* vargiai gali būti kilęs iš slavizmo, paremto baltarusių *дзівіться*,[29] ir išties gali būti senas lietuviškas vietovardis. Mykolas Biržiška[30] ežerą vadina *Dievytis*, vadinasi, lytyje *Dyvytis* galima matyti Raseinių žemaičiams (dūnininkams) būdingai ištartą dvigarsį *ie*. O tai tik patvirtina Laskauską lankiusis būtent šiose vietose.

Dugnai – deivės, prižiūrinčios supiltus miltus, vardas – gali būti rekonstruojamas kaip žem. **dugn-oje* = lie. **dugn-oja* ‘esanti dugne’, sudarytas kaip ir upėvardis *Luk-ója*, raisto pavadinimas *Plýn-oja* / *Plyn-ója* Tauragės apylinkėse. Vis dėlto panašiau į tiesą būtų tiesiog dgs. *dugnaĩ* < *dùgnas*. Žodis *dugnaĩ* galėjo būti vartojamas ta pat reikšme kaip dabar *pãdugnės* ‘kas ant dugno nusistoja, nuosėdos’ arba *pãmielės* ‘mielės; alaus ar vyno nuosėdos, padugnės’. 1601 metų jėzuitų ataskaitose paminėtos kaip tik vyriškosios giminės lytys *Dugnaij* < *dugnaĩ* su lotynų k. vns. kilm. galūne *-j*, *pagireij* < **pagiriai* ‘giros padugnės, šviesaus alaus nuosėdos’ su lotynų *-j*. Geriausiu atveju *Dugnai* – tai dar vienas, greta Raugų žemėpačio, rūgimo, raugo dievybės vardas.

Dwargonth, dar vienas „žmonių pagalbininkas“, tėra klaidingai parašytas vietovardis *Tvarkantė*. XVI a. juo trissyk skirtingais variantais pavadinta Raseinių apskrities upė *Tverkonta*, *Tverkonča* bei *Tverkonca* (Спрогис, p. 307) ir vienąsyk gyvenvietė *Tverkoncy*. Kitos rekonstrukcijos, kaip kad Pretorijaus spekuliatyvus *Dvargautis* / *Dvargantis* (žr. Mannhardt, *Götterlehre*, p. 521, 545), atrodo pernelyg pritemptos.

Eraiczin ir *Kurwaiczin* yra ėriukų dievai globėjai. Pirmoji lytis per klaidą atsirado iš daugiskaitos kilmininko *ėráičių* – iš daiktavardžio *éras* ‘avių jauniklis, ėriukas’ deminutyvo *ėráitis*. Klaidingo galūnės užrašymo priežastis neaiški. O pats *ėráičių (dičvas)* tėra atsakant išverstas klausimas „Ar yra koks ėriukų dievas?“

Ezagulis su *Vielona*, Lasickio supratimu, yra pagoniškieji lietuvių mirusiųjų dievai. Griežtai kalbant, *Ezagulis* galėtų būti **ežiagulỹs* ‘gulintis ežioje’, kaip kad *žemgulỹs* yra ‘gulintis ant žemės’, tačiau toks aiškinimas kelia sunkumų. Patikimesnė rekonstrukcija būtų *ežiagalis* arba *ežiagalỹs* ‘ežios, lysvės galas’, plg. *ẽžgalis* (Balčikonis II, 846), galėjęs įgauti antrinę reikšmę ‘riboženklis tarp laukų’. Tokios krūsnys, žyminčios laukų bei valdų ribas, paprastai apie šešių pėdų ilgio, keturių pėdų aukščio ir trijų pėdų pločio, Lietuvoje sutinkamos iki šiol. Laskausko paties dažnai matytos, Karšuvos bei Kretingos inventoriuose jos jo minimos lenkišku žodžiu *narožnik* < *na rogu* ‘ant kampo’ (žr. *Акты*, XIV, p. 101 ir t.; XXV, p. 9 ir t.). Galėjo jis būti ką girdėjęs ir apie su jomis susijusius kokius nors prietarus.

Ezernim, Lasickio ežerų dievas, – tai lotyniškoji vienaskaitos galininko lytis. Tarimas *Ezernim* vietoj **ezerinim* < *ežerìnis,-ė* ‘gyvenantis ežere ar susijęs su ežeru’ rodo neabejotiną lenkų kalbos įtaką (plg. le. *Jeziorna* < *jeziorny* ‘ežerinis’). Toks apibūdinamasis vardas *ežerìnis (dieváitis)* iš kitų šaltinių nenustatytas.

Gabie šaukiamasi reikiant išdžiovinti javus prieš kūlę. *Gabie*, lietuviškai *Gabijà* ‘šventa ugnis?’ minima vienintelio Lasickio, nors Enėjas Silvijus [Pikolominis], Gvanjinis, Dlugošas bei kiti sako lietuvius ugnį garbinus nuo seno (žr. Mannhardt, *Götterlehre*). Pastaraisiais laikais, pasak Kazimiero Būgos,[31] vienintelė žodžiui *gabijà* teikiama reikšmė bėra ‘rankomis lipinta vaško žvakė, grabnyčia’, ir ta ne be krikščionybės įtakos. Tačiau tai ne bendrinis žodis. Tos pat šaknies *Gabike* A. Juškos žodyne[32] išlaikė reikšmę ‘piktoji dvasia, nelabasis, velnias’, tuo patvirtindamas ryšį su senovės pagonybe. Šaknį *gab-* taip pat aptinkame žodžiuose *gãbana* ‘glėbys’, *gãbužas* ‘gabalas, gniužulas’, *gabenu*, *gabénti*. Irgi tos pat šaknies rytų lietuvių *guõbti* ‘grobti, griebti, krūvon traukti; apkasti (kaip ugnį pelenais)’ verčia įtarti gabiją reiškiant ugnį, prie kurios džiovinamos aplink sukrautos javų gabanos. Toks aiškinimas atrodo patikimesnis, užuot postulavus atskirą dievybę, nes tas pats žodis aptinkamas ir kituose kontekstuose, kaip antai *Polengabia* (lie. **pẽleno gabijà* ‘židinio ugnis’) bei *Matergabiae* (lie. *mõterų gabijà* ‘ugnis, kurioje moterys gamina maistą?’). Iš to, kad žodis minimas vien Lasickio ir kad jo reikšmė ilgainiui šitaip pakito, galima būtų spręsti jį nebuvus plačiai vartojamą. Tradiciškai manoma lietuvius iš tikrųjų garbinus kažkokią ugnies dievybę. Galimas daiktas, Laskauskui pavyko užtikti jos vardą. Pagonybei nykstant, suprantama, ir jos vardas turėjo arba visai išnykti, arba pakeisti reikšmę.

Gardunithis yra tik ką atvestų ėriukų saugotojas. Tai visai ne kitas to paties *Dwargonth* vardas, kaip kad manė Pretorijus (Mannhardt, *Götterlehre*, p. 545), o tik Lasickio savaip užrašytas **gardūnýtis*, deminutyvas, pa-

darytas iš žodžio *gardū̃nas* ‘gyvūlys garde’. Pamatinis žodis čia yra *gařdas* ‘atitverta tvarto dalis; aptvaras lauke ar ganykloje gyvuliams’, prie kurio pridurta labai produktyvi lietuvių kalbos priesaga *-ūna-*, ypač populiari poezijoje bei liaudies dainose. Deminutyvuose, t.y. malonybiniuose pavadinimuose, kaip kad šiuo atveju, ji irgi plačiai vartojama. Taigi **gardūnýtis* žymi ne dievybę, o tėra specialiame garde laikomo jauniklio ėriuko, paprastai vadinamo *gardū̃nas*, malonybinis vardas.

Giuoitos – tai senovės lietuvių tariamai garbintos gyvatės. Lasickis jas apibūdina kaip juodos spalvos, nusipenėjusias ir keturkojes. Jei dvibalsis čia nėra klaida, *Giuoitos* turėtų būti rekonstruojamas kaip lie. **gyvaita* ar **gyvaitė*. Galūnė *-os* negali būti niekas kita kaip tik lotynų kalbos daugiskaitos galininkas, sutinkantis su teksto reikalaujamu linksniu. Šiuolaikinėje lietuvių kalboje tėra *gyvãtė*, nors esama ir kitų panašių žodžių, tokių kaip vyr. g. *gyvãtas*, mot. g. *gyvatà* ‘gyvybė; gyvenimo būdas, vertimasis’, būdvardis *gývas*. Lytys **gyvaita* ar **gyvaitė* lietuvių kalboje galėjo gyvuoti pagrečiui su *gyvãtė*, kaip kad greta *vienatìs* ‘vienybė, vieningumas’ yra *vienáitis* ‘vienatinis, vienintelis’, o greta *gaišatìs* ‘laiko leidimas be reikalo, trukdymasis’ – *gaišaitis,-čio* ‘kliūtis’ (Skardžius, *Daryba*, p. 359–360). Kliūtį šiuo atveju sudaro ne tiek žodžio forma, kiek jo reikšmė. Lietuvių *gyvãtė* visuomet reiškia nuodingą šliužą, o *žaltỹs* – nenuodingą (*tropidontus natrix*). Senovės lietuvių garbinamas galėjo būti tik pastarasis, tačiau žodžio *žaltỹs* jokia lytimi ligi XVI a. nemini joks šaltinis. Ši paslaptis iki šiol dar nėra išaiškinta.

Gondu, kurį esą garbina ir kurio šaukiasi merginos, – tai viena iš tamsiausių Lasickio dievybių. Vienintelis tikėtinas paaiškinimas remiasi p. Onos Kelpšaitės-Jurskienės, kilusios iš Laukuvos, Tauragės r., suteikta informacija. Ji prisiminė ties Dyvyčio ežeru buvus *Gandū̃ (kálną)*. Taigi tai būtų Lasickio paminėtas *Gandū̃ (kálnas)*, kalva prie Dyvyčio ežero Tauragėje. Dabar kalva vadinama *Gandrū̃ kálnas*, tačiau seni žmonės dar mena jį kaip *Gandū̃ kálną*. Paties žodžio *gandū̃* tai vis dėlto nepaaiškina. Savo forma tai galėtų būti žodžio *gañdas* ‘girdas, paskala, žinia, garsas’ daugiskaitos *gandaĩ* kilmininkas, tik tai irgi ne ką tepaaiškina. Jokio galimo ryšio tarp **gandas* ir *gañdras* nematyti. Laskausko informatorius, galimas daiktas, įžvelgė *Gandū̃ (kálno)* sąsają su veiksmažodžiu *gùndyti*, *gùndo*, *gùndė* ir taip išprovokavo vyriškąjį Pizių atitinkančią moteriškąją dievybę.

Guboi – viena iš dievybių, globojančių lauką *Sarakowskij*. Užuot ją laikius dievybe, *Guboi* – literatūrinės lietuvių kalbos *gubaĩ*, žodžio *gùbas* daugiskaitos vardininkas – veikiau tebus *Gubo* šeimos ūkis ar sodyba. Esama užuominų, jog šio vardo šeima buvo įsikūrusi Josvainių apylinkėse: tai vietovardžiai *Gubo veja*, *Gùbo píeva*, *Gubupi*, lie. **Gùbupis* ‘per Gubo žemę bėgantis upelis (?)’ (Спрогис, p. 86). Etimologiškai *gùbas* yra tos pat šaknies kaip *guba* ‘sustatytų javų pėdų krūva, kupeta’, *gubúotis* ‘mestis, suktis į gubas’, *gubùs,-i* pirmine reikšme ‘kuprotas’, paskui – ‘gabus, guvus, gudrus’. Žmogus, vardu *Gùbas*, galėjo būti kuprotas arba apsukrus perkant parduodant.

Kaukie, kuriuos rusai vadiną *Ubože*, – tai barzdoti nykštukai apie plaštakos ūgio. Lytis *kaukie* yra lenkų daugiskaita, atstojanti lietuvių *kaũkai* < *kaũkas*. Ir kaip žodis, ir kaip sąvoka, *kaukas* Lietuvoje yra labai senas, nors tradicijos bei tikėjimai apie šiuos nykštukus dažnai painiojami su tradicijomis bei tikėjimais apie aitvarą. Iš tikrųjų žemaičiai paprastai kaukui priskiria tai, kuo visiems kitiems lietuviams pasižymi aitvaras. Kauką mini Mažvydas, Daukša, Bretkūnas bei kiti. Tai, kad ši sąvoka iki šiol yra išlikusi gyvojoje tradicijoje, patvirtina originalų tikėjimą šiomis geradarėmis dvasiomis. Vis dėlto kaukas, regis, niekuomet taip ir nebuvo tapęs visaverte dievybe, kadangi, kaip rašo Adalbertas Becenbergeris,[33] juos buvo galima pačiam išperėti iš kuilio pautų arba iš septynerių metų vištos kiaušinio.

Lietuvių *kaukas* yra tos pat šaknies kaip prūsų *cawx* ‘velnias’, nors lietuvių kalboje pirminė jo reikšmė turbūt ir yra ‘nykštukas’. Vėlesnė reikšmė ‘auglys, votis, kiauniežys’, matyt, bus išsirutuliojusi iš pirminės ‘sulinkęs, pakumpęs, išgaubtas’, su kuria siejosi šie mažyliai. Šiuolaikinės lietuvių kalbos *kaũkas* ‘nekrikštyto vaiko vėlė’ (Juška II, 55) atsirado iš pagoniškųjų vaizdinių apie kažką, kas yra mažo ūgio, pritaikius juos krikščioniškai sąvokai. Pagrindas sieti šiuos nykštukus su baltarusių *уборже* labai menkas. Tiesa, Briukneris teigia *уборже* ne tik reiškus ‘vargšas, elgeta’, bet ir žymėjus tam tikros rūšies namų demonus, irgi susijusius su maistu bei sekimusi.[34] Kiti šaltiniai apie tokias dvasias slavų mitologijoje tyli.

Kierpiczus, vienas iš samanų dievybių, nesunkiai rekonstruojamas kaip **kerpyčius* ‘tas, kas apaugęs kerpėmis’, iš *kérpė* su priesagomis *-yt-* ir *-ju-*. Šiuolaikinėje lietuvių kalboje esama būdvardžio *kérpėtas* ‘kerpėmis apaugęs’. Žodis *kérpė* vartojamas vien Žemaitijoje, aukštaičiai veikiau sako *sãmana*, iš kur savo ruožtu *samãnius* ‘kas apsileidęs, plaukais apaugęs, apšepęs’. **Kerpyčius* gali reikšti vėluoką**,** velniūkštį (apaugusį kerpėmis) arba ką nors panašų į samanių.

Kirnis, Platelių apylinkes serginti dievybė, globojo paežerėje augusias vyšnias. Pasak Lasickio, norėdami jį permaldauti vietos gyventojai papjautus gaidžius sumeta tarp vyšnių, o jų šakose prisagsto degančių žvakių. Jei tai personifikacija, *Kirnis* turėtų būti rekonstruojamas kaip **kirnỹs* ‘kuris gyvena kirnyje’. O jei tai vietos pavadinimas, tada tai žemaičių *kirnis* ‘klampynė, dumblynė’, paliudytas L. Geitlerio,[35] arba literatūrinės lietuvių kalbos *kìrna* ‘krūmuota, šlapia vieta; vieta, kur suvirtę medžiai,

laužas, lūžtvė' (Juška II, 127; Skardžius, *Daryba*, p. 30). Tiek kirnis, tiek kirna – tinkamos vietos vaiduoliams bei vėluokams, o kirnoje toks galėtų ir vadintis **kirnỹs*. *Kirnỹs* taip pat yra ežerėlio Žemaitijoje, Tauragės apylinkėse, pavadinimas.[36] Laskausko dienomis jis galėjo būti apaugęs vyšniomis ir apsuptas raistų. Be to, kirna – labai tinkama vieta šunų ar lapių papjautiems naminiams paukščiams išmesti, kas Laskauskui galėjo pakišti mintį apie aukojimą. Žvakių reikšmė neaiški.

Klamals, dar vienas „žmonių pagalbininkas", – tai žemaičių *kliavalis* 'klevas', kuriame *m* atsirado klaidingai perskaičius *w*, **klawals*, lietuvių literatūrinės kalbos *klẽvas* su mažybine priesaga *-elis*, kaip kad žemaičių *daržalis* < *daržas*, *krūmalis* < *krū́mas* ir t.t. Piesagos lytis *-al-* yra būdingai žemaitiška. Lietuvių dainose *klevėlis* dažnai minimas, todėl Laskauskas galėjo susidaryti įspūdį, kad apdainuojama kažkokia dievybė.

Kremata – paršų bei kiaulių dievas, kuriam buvę kūrenami aukurai ir ant jų liejama alaus auka. *Kremata*, matyt, bus lie. **kramata* < dial. *kremė*, literatūrinės kalbos *krãmė* 'galva' menkinamąja prasme, arba *krámti* 'aptekti šašais' (Juška II, 211–212). Taigi **kramata* tebūtų niekinamas kiaulės pavadinimas, juoba kad priesaga *-ata* dažnai pavartojama niekinamąja prasme. Užsispyrėlis paršas arba kiaulė vargiai gali būti laikomi dievybe. Tačiau tokiame kontekste negalima paaiškinti aukurų ir alaus. Išvis labai abejotina, ar senovės lietuviai statė kokius nors aukurus, tuo tarpu alaus nuliejimai paprastai būdavo skiriami žemės deivei Žemynai.

Kriksthos, lie. *krikštas*, kaip kryžius kapuose sauganti dievybė, neabejotinai yra krikščionybės įtakos padaras. Netgi Laskauskui krikščioniška kryžiaus prasmė turėjo būti pakankamai aiški, kad nepainiotų jo su pagoniška dievybe. Nors literatūrinėje lietuvių kalboje žodis *krìkštas* beturi vienintelę reikšmę – 'krikštijimas', Lasickio tekstas bei Daukšos frazė *ant kriksto* 'ant kryžiaus' (Skardžius, *Lehnwörter*, p. 110) atskleidžia ankstesnę reikšmę 'kryžius', vėliau susiaurėjusią ligi 'kapo kryžius' (Juška II, 239). Reikšmę 'kryžius' ilgainiui užėmė žodis *kryžius*, bet Žemaitijoje kieno nors žūties ar nelaimingo atsitikimo vietoje pastatytas kryžius iki šiol vadinamas *krìkštas*.

XV a. Bažnyčios dekretai prieš kapų kryžius Rytų Prūsijoje (Mannhardt, *Götterlehre*, p. 158) rodo su jais buvus susijusias kažkokius prietarus. Šių paminklų, kurių pilnos Lietuvos kapinės bei pakelės, istorija galėtų šiek tiek nušviesti klausimą. Pradžioje, kai tik į Lietuvą atėjo krikščionybė, šie paminklai išties buvo kryžiaus pavidalo, bet ilgainiui menininkai ėme suteikti jiems ir kitus pavidalus. Jie ir toliau buvo tebevadinami *krikštaĩ*, kaip kad šiandien jie vadinami *kryžiai*, nors dauguma jų net nebeprimena kryžiaus, o veikiau stipinuotus tekinius, saulutes, grybus ir t.t.[37] Laskauskas, tokiame paminkle nebeįžiūrėjęs kryžiaus, ir bus nusprendęs, jog *krikštas* – tai tokių kryžių ant kapų sargas.

Krukis, kiaulių dievas, su didžiausiu pamaldumu garbinamas kalvių Budraičių, – akivaizdžiausias Laskausko, o per jį ir Lasickio visiško nesusigaudymo ir nesusipratimo pavyzdys. Tarp kiaulių dievo, Budraičio ir kalvio nematyti jokio ryšio. *Kr(i)ùkis* turi tris leksines reikšmes: 1) 'kablys, riestu galu lazda, ramentas' < vo. *Krücke*, kaip idioma – taip pat 'namų ramstis, vyriausiasis sūnus'; 2) 'kiaulės knyslė'; 3) visai tinkamas kiaulių, paršų ir meitėlių epitetas (taip pat *kriukė*: Juška II, 246), bet niekinamas žmonių atžvilgiu, tos pat šaknies kaip veiksmažodžiai *kriuksėti*, *kriuknoti*, *kriūkti* 'rėkti (apie kiaules)'. Šios reikšmės veda prie tokio štai tikėtino paaiškinimo. Laskauskas išgirdo kiaules vadinant *kriùkiai*. Vėliau jis pasiteiravo žodžio reikšmės ir susilaukė atsakymo apie kalvių naudojamą įrankį, vadinamą *pẽčiaus krùkis* 'žarsteklis' ar net *bùtos krùkis* 'ūkininko įpėdinis, kuriam tenka ūkis valdyti' – namų ramstis. Toliau klausinėjant apie krukį turintį kalvį paaiškėjo jį esant Budraitį. Iš šių padrikų atsakymų Laskauskas sukūrė savo pasaką, kurią ir papasakojo Lasickiui: esą *Krukis* yra kiaulių dievas, kurį su didžiausiu pamaldumu garbina Budraičiai, t.y. kalviai. Pretorijus, įžvelgdamas absurdą, mėgino jį pašalinti *kiaulių krukę* paversdamas religine šventė, kurios metu aukoti kiaulių kriukiai (Mannhardt, *Götterlehre*, p. 541, 545).

Kurwaiczin, antrasis iš ėriukų globėjų, – tai literatūrinės kalbos daugiskaitos kilmininkas *karváičių* < *karváitis* 'veršiukas'. Už spaudos klaidą [galūnėje], matyt, bus atsakingas spaustuvininkas, be to, daugiskaitos kilmininko prašosi ir vardą sekantis *deus*, atstojantis lietuviškąjį *dieva(iti)s*. Šaknies *karv-* atmaina **kurv-* lietuvių kalboje nežinoma.

NUORODOS:

1. Čia naudotasi teksto mikrofilmu iš leidinio: Joannis HERBURTI DE FULSTIN, Regni Polonici Senatoris, *Chronicon seu rerum polonicarum compendiosa descriptio. Accesserunt ex manuscripto Michalo Lituanus de Moribus Tartarorum, Lituanorum et Moschorum, Joannes Lasicius de Diis Samagitarum, etc. de religione Armeniorum. Item de Introitu Regis Stephani Batori.* Cum privilegio Caesario. Basileae apud Ludovicum Koenig A. MDCXV. Kiti patikimi leidimai: *Joh. Lasicii Poloni De Diis Samagitarum Libellus*, herausgegeben von Wilhelm Mannhardt mit Nachträgen von A. Bielenstein. Riga, 1868; MANNHARDT, W. *Letto-Preussische Götterlehre*. Riga, 1936, p. 352–365. [Nuo šio straipsnio paskelbimo Lietuvoje pasirodė dar du Lasickio knygelės leidimai su vertimais į lietuvių kalbą bei aiškinimais: LASICIUS, Johan. *De diis samagitarum caeterorumque sarmatarum et falsorum christianorum* = LASICKIS, Jonas. *Apie žemaičių, kitų sarmatų bei netikrų krikščionių dievus*. Vilnius: Vaga, 1969; *Baltų religijos ir mitologijos šaltiniai*, II: *XVI amžius*. Sudarė Norbertas Vėlius. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 2001, p. 571–603. – Čia ir toliau laužtiniuose skliaustuose vertėjo pastabos.]

2. Pilniausiai Jono Lasickio gyvenimas aprašytas: WOTSCHKE, Theodor. Johann Lasitius: Ein Beitrag zur Kirchen- und Gelehrtengeschichte des 16. Jahrhunderts, I–II. Iš: *Zeitschrift für Slavische Philologie*, II. 1925, p. 77–104, 442–471. Jo išlikusius laiškus galima rasti: WOTSCHKE, Theodor. Der Briefwechsel der Schweizer mit den Polen. Iš: *Archiv für Reformationsgeschichte*, Ergänzungsband III. Leipzig, 1908.
3. Rankraštį galėjo peržvelgti Lasickio artimas draugas Vilniuje Andrius Volanas (1530–1610). Lasickio lietuviškų posakių tarminių ypatybių bei rekonstrukcijos bus imtasi kitame straipsnyje.
4. Žr.: *Акты, издаваемые Виленскою коммисиею для разбора древних актов*. Вильна, 1865–, XIV, p. 101–152; XXV, p. 8–93.
5. Šių ir kitų autorių tekstai pateikti: MANNHARDT, W. *Letto-Preussische Götterlehre*. [Dabar jau ir BRMŠ.]
6. MANNHARDT, W. Joh. Lasicii Poloni… Iš: *Magazin der lettischen-litterarischen Gesellschaft*, XIV, 1868, Nr. 1, p. 82–143.
7. BENDER, J. Zur altpreussischen Mythologie und Sittengeschichte. Iš: *Altpreussische Monatschrift*, II, 1865, p. 577–603, 694–717; IV, 1887, p. 1–27, 97–135.
8. MIERZYŃSKI, A. Ян Ласицкий и его сочинение: *De Diis Samagitarum*. Iš: *Труды третьего археологического съезда в России*, II. Киев, 1878, p. 173–204. Šis darbas cituojamas šiame straipsnyje. Tai kituose darbuose išsakytų Mežinskio nuomonių santrauka: *Jan Łasicki: Źrodła do Mitologji Litewskiej*. Cracow, 1870 ir *Mythologiae Lithuaniae Monumenta*, I–II. Warszaw, 1892–1896. Šiedu man straipsnį rašant buvo neprieinami.
9. GRIENBERGER, Th(eodor) R., von. Die Baltica des Libellus Łasicki. Iš: *Archiv für Slawische Philologie*, XVIII, 1896, p. 1–86.
10. BRÜCKNER, Alexander. *Die Slaven*. Tübingen, 1926. Šiame darbe Briuknerio pažiūros iš esmės lieka tos pačios kaip ir straipsnyje: Osteuropäische Götternamen. Iš: *KZ*, L, 1922, p. 161–197, bei kituose jo rašiniuose šia tema.
11. BŪGA, Kazimieras. *Lietuvių kalbos žodynas*, II sąs. Kaunas, 1924–1925 [toliau: Būga, *Žodynas*], p. 26.
12. MAŽVYDAS, Martynas. *Catechismusa prasty szadei…* Königsberg, 1547, p. 5 ir 10 (perleista Jurgio Gerulio 1923 metais Heidelberge).
13. Žr. GAIGALAIT, V. Die Wolfenbütteler litauische Postillenhadschrift aus dem Jahre 1573. Iš: *MLLG*, V, 1900–1903, p. 150.
14. Jono Bretkūno „Postilės“ (1591 m.) žodžiai cituojami iš: *Lietuvių kalbos žodynas*. Sudarė J. Balčikonis, I. Vilnius, 1941; II, Kaunas, 1947, imtinai ligi F raidės; pagal tolesnį žymėjimą: Balčikonis I, p. 38; taip pat žr. Būga, *Žodynas*, p. 28.
15. Žr.: *Lietuviškoji enciklopedija*. Sudarė V(aclovas) Biržiška, I–IX (nebaigta). Kaunas, 1931, s. v. *Aitvaras*.
16. JABLONSKIS, Konstantinas. *Lietuviškieji žodžiai Lietuvos oficialiojoje kalboje*. Kaunas, 1936, p. 300.
17. JABLONSKIS, Konstantinas. *Istorijos Archyvas*. Kaunas, 1934, p. 423, l. 32.
18. СПРОГИС, Иван. *Географический словарь Древней Жомойтской земли XVI столетия*. Вильна, 1888, p. 13.
19. A. Smetonos naujadaras, kaip kad nurodo: MASILIŪNAS, Kazimieras. *Antano Smetonos raštų žodynas*. Kaunas, 1934, p. 51.
20. TRAUTMANN, Reinhold. *Baltisch-Slavisches Wörterbuch*. Göttingen, 1923, p. 44 s.v. *damu-*.
21. OTRĘBSKI, Jan. *Wschodniolitewskie narzecze Twereckie*, I: *Gramatyka*. Kraków, 1934, p. 163.
22. DAUKŠA, Mikalojus. *Postilla Catholicka*. Vilna, 1599, p. 240, I.17, 16 ir 42. Taip pat žr.: SKARDŽIUS, Pranas. *Daukšos Aksentologija*. Kaunas, 1935, p. 215.
23. KURSCHAT, Friedrich. *Wörterbuch der Litauischen Sprache*, II. Halle, 1884.
24. Žr.: *Энциклопедический словарь Брокгауза и Ефрона*, сост. проф. И. Е. Андреевский. Ст.-Петербург, 1890–1905, XXIV, p. 686 ir L, p. 865; ДАЛЬ, Владимир. Толковый словарь живого великорусского языка. Петербург-Москва, 1903–1909, I, p. 1730.
25. SKARDŽIUS, Pranas. *Lietuvių kalbos žodžių daryba*. Vilnius, 1943, p. 298.
26. RUHIG, P. *Des litauischen Worterbuchs*, I. Königsberg, 1747, p. 45.
27. MIEŽINIS, M. *Lietuviszkai-Latviszkai-Rusiszkas Žodynas*. Tilžė, 1894, p. 290.
28. ELISONAS, J. Keletas poetiškų gyvulių pavadinimų imtų iš gyvosios lietuvių kalbos ir tautosakos. Iš: *Švietimo darbas*, 1927, Nr. 1–5, p. 129.
29. SKARDŽIUS, Pranas. *Die slavischen Lehnwörter in Altlitauischen*. Kaunas, 1931, p. 65.
30. BIRŽIŠKA, Mykolas. *Lietuvos geografija*, I. Vilnius, 1918, p. 50.
31. BŪGA, Kazimieras. *Kalba ir senovė*, I. Kaunas, 1922, p. 257.
32. ЮШКЕВИЧ, А. *Литовский словарь*. Ст.-Петербург, 1904, I, p. 399.
33. BEZZENBERGER, Adalbert. *Litauische forschungen*. Göttingen, 1882, p. 63–64.
34. BRÜCKNER, Alexander. *Mitologia Slava*. Bologna, 1923, p. 164, past. 15. Jis remiasi anoniminiu XV a. šaltiniu, kurį minįs CZERNY, A. *Mythiski bytosce lugiskich Serbow*. Budysin, 1893.
35. GEITLER, L. *Litauische Studien*. Prague, 1875, p. 91.
36. Už šią žinią esu dėkingas prof. Steponui Kolupailai iš Noterdamo universiteto.
37. Žr. BALTRUŠAITIS, J. *Lithuanian Folk Art*. Munich, 1948, p. 36–53.

Versta iš: JASKIEWICZ, Walter C. A Study in Lithuanian Mythology: Juan Łasicki's Samogitian Gods. Iš: *Studi Baltici*. A cura di Giacomo Devoto, ed. Leo S. Olschki. Accademia Toscana di Scienze e Lettere, 1952, p. 65–87.

Iš anglų kalbos vertė Dainius RAZAUSKAS

READINGS

A Study in Lithuanian Mythology: Juan Lasicki's Samogitian Gods

This is the first part of Walter C. Jaskiewich's *A Study in Lithuanian Mythology: Juan Lasicki's Samogitian Gods*. The second part will appear in the following issue. This is the summary of the PhD thesis held at the University of Pennsylvania, Department of Slavic and Baltic Studies under prof. Antanui Saliui, published in 1952. For unknown reasons this study (whixh was consistently drawn on by Juozas Jurginis in his own study of Lasicki's Samogitian Gods and Norbertas Vėlius among others) was not included in the 3rd volume of the sampler in Lithuanian mythology studies, devoted to the 2nd half of the 20th c. The study is crucial to Lithuanian mythology studies. In order to fill in this gap, the *Folk Culture* journal publishes the translation of the study from A to K. It will be continued, the Lithuanian translation from English by Dainius Razauskas.

Senovės ir dabarties baltų kariai

Tomas SUTKAITIS

Įvadas

Kultūros nevienalytiškumas – modernios ir postmodernios visuomenės ypatybė. Prie kultūros nevienalytiškumo prisideda subkultūros grupės, kurios, stengdamosi atsiriboti nuo populiariosios kultūros, kuria individualią vidinę erdvę, savitą požiūrį į juos supantį pasaulį. Įdomiausios yra jaunimo subkultūros. Kai kurios jų susikūrė orientuodamosi į vakarietiškus pavyzdžius (metalistai, baikeriai, skustagalviai), kitų ištakos buvo Lietuvoje. Per pastaruosius du dešimtmečius pastebima tendencija – daugelio subkultūros grupių grįžimas prie savo kultūros šaknų, nepaprastas susidomėjimas krašto istorija, archeologija, papročiais bei tautosaka. Iš istorijos, archeologijos, etnologijos ir folkloristikos sričių pasitelktos žinios tarsi mozaika įvairiai dėliojamos kuriant savą kultūrinį lauką. Istorijos pažinimo ilgesys yra palietęs daugelį *undergroundo* (ir ne tik) grupių, netgi tas, kurioms tradiciškai tai nebūdinga (metalistai, baikeriai). Kultūros ištakos – ikikrikščioniškosios Lietuvos laikotarpis, kaip tam tikras idealas. Viena esminių šio susidomėjimo priežasčių buvo naujai atrastos pagoniškosios kultūros paslaptingumas ir mistiškumas. Pastaruoju metu senuoju baltiškuoju paveldu besidominčių grupių veikla įgauna naujų išraiškos formų, plečiasi panašios pakraipos organizacijų, subkultūros grupių bendravimas tarptautiniu mastu. Vis dėlto dabar tam tikrų visuomenės grupių, aktualizuojančių senojo baltų tikėjimo kaip religijos ir apskritai to laikotarpio elementus, veikla nėra tokia produktyvi ir tuo labiau svari, kokia buvo XX a. paskutiniame dešimtmetyje. Tada prigimtinio tikėjimo pradininkais buvo ,,Romuva“, veikusi ir sovietiniu laikotarpiu. Grupei priklausė (tai būdinga ir pastaruoju metu) įvairaus amžiaus žmonės. Vėlesni bandymai – vien tik pogrindinė jaunimo organizacija ,,Baltuva“, vienijusi senovės baltų dvasios puoselėtojus. XXI a. pradžioje ji išaugo į organizaciją, siekiančią rekonstruoti senovės baltų karių buitį ir dvasią. Tai buvo savaiminis procesas. Bendrija įregistruota kaip visuomeninė, pelno nesiekianti organizacija ,,Vilkatlakai“, kurios tikslas – atkurti senovės baltų papročius, karių gyvenimo būdą, taip pat senuosius amatus (rekonstruoja archeologinius rūbus, ginklus). Šiuo metu brolijoje yra dešimt 20–30 metų vyrų iš Vilniaus, Kauno, Alytaus ir Panevėžio.

Šio straipsnio *pobūdis* – etnografinis aprašas, *tikslas* – pristatyti organizaciją plačiajai visuomenei. *Uždaviniai* – remiantis lauko tyrimų duomenimis, spaudos publikacijomis bei kita medžiaga atskleisti minėtos jaunimo subkultūros grupės veiklą ir vaidmenį dabartinėje visuomenėje. *Metodai* – lauko tyrimų (stebėjimas, interviu) būdu surinktos ir kitos turimos medžiagos lyginimas, apibendrinimas akcentuojant svarbesnes minėtos subkultūros bendrijos veiklos sritis. Lauko tyrimų medžiaga sudaro šio straipsnio pagrindą. Tai keturi – brolijos viršaičio Aro bei kitų jos narių Trako, Žvėrio bei Tsirulio – interviu. Visi jie brolijoje taip ir vadinami, ,,pasiniai“ vardai nei brolijoje, nei šiame tekste nevartojami. Taip pat remiamasi stebėjimo dalyvaujant duomenimis, broliją pristatančiu bukletu, vidaus naudojimo leidiniais (dainų tekstais, žaidimų aprašymais ir kt.) bei kitais dokumentais. Su tyrinėjama grupe esu artimai susipažinęs, kadangi šios organizacijos narys esu nuo pat jos įsikūrimo pradžios. Stebėjimas dalyvaujant padėjo gerai suprasti kai kuriuos organizacijos dėsningumus bei specifiką, tad pateikiamų duomenų patikimumas neturėtų kelti abejonės.

Ankstesnė publikuota medžiaga apie broliją – keturi straipsniai laikraščiuose bei žurnaluose, turintys populiarinamąją, pristatomąją reikšmę. Pasak organizacijos narių, iki šiol buvusios publikacijos spaudoje nepasižymėjo tikslumu, esama įvairių iškraipymų. Beje, dauguma straipsnių nukentėjo dėl kokybinių metodų derinimo trūkumo. R. Bilinsko straipsniai[1] dienraštyje ,,Lietuvos rytas“, žurnaluose ,,Adomas“ bei ,,Šeima ir pasaulis“ iš esmės nesiskiria, tik papildyti žiniomis apie brolijoje vykusius pakitimus, susijusius su tam tikrais teisiniais dalykais (,,A. Bugvilionis džiaugiasi, kad vilkatlakai pagaliau įregistravo savo klubą ,,Senovės baltų kovų brolija“), brolijos vidaus tvarkos pakeitimais ir kt. 2002 m. spalio mėnesio straipsnio medžiaga aprėpia informaciją, pateiktą 2001 m. kovo ir spalio mėnesių straipsniuose. R. Bilinsko straipsniuose pateikta žinių apie brolijos vidaus tvarką, jos pavadinimo prasmę, apie švenčiamas šventes, amatus ir gaminamą amuniciją, simboliką (vardus ir dažytus veidus), kai kuriuos teisinius dalykus bei kitą veiklą – žygius, pasirodymus. Juose galima rasti buities bei brolijos istorijos detalių. Medžiaga juose pateikiama iš bendrijos nario pozicijos; bene pačios iškalbingiausios yra nuotraukos, aprašomiems dalykams suteikiančios patrauklumo bei gyvumo. Apibūdinant pabrėžiamas brolijos išskirtinumas. Iš dalies skaitytoją tuo norima ir suintriguoti. Vienas iš trūkumų yra tai, kad nėra straipsniuose interviu fragmentų, kurie pagyvintų aprašomus dalykus ir leistų laikyti juos patikimesniais.

Aprašymo pobūdžiu beveik priešingas minėtiesiems yra Broniaus Ušinskio straipsnis. Jame stebėjimų medžiagą

papildo interviu su dviem brolijos nariais – brolijos viršaičiu Aru Bugvilu-Budriuoju ir Giedriumi Valūku-Vėju.[2] Straipsnis pradedamas vaizdžiu kovos fragmentu. Po to pateikiamas „Vilkatlakų“ aprašymas, sudarytas remiantis interviu su brolijos viršaičiu Aru fragmentais. Skyrelyje „Bebaimių karių luomas“ Aras pasakoja „Vilkatlakų“ istoriją bei pasirinkto vardo prasmę – vilkatlakų fenomeną viduramžių Europoje bei Lietuvoje. Skyrelyje „Šarvus gamino 2 metus“ nuodugniau nei R. Bilinsko straipsniuose aprašomas amunicijos gaminimo specifiškumas, bet netikslumų neišvengta. Šiame straipsnyje taip pat esama detalių apie brolijos veiklą, kovų aprašymų, taip pat pastabų apie kovų riziką bei pasekmes. Jame yra ir bendresnio pobūdžio žinių apie panašios pakraipos organizacijas kaimyninėse šalyse. Publikacija baigiama išdėstant brolijos viršaičio Aro požiūrį į miestą bei paaiškinama „Vilkatlakų“ kaip bendruomenės sukūrimo idėja. Aras taip pat pasakojo apie aplinkinių požiūrį bei narių kaitą – einant laikui „klube išlieka tvirčiausi, kurie sugeba abiems dalykams skirti vienodai laiko“.

Šis straipsnis objektyvesnis, tačiau ir jame esama neatitikimo tarp realybės ir tikrovės. Žiniasklaidos publikacijų peržvalga jokiu būdu nepretenduoja į tyrimą. Kol kas niekam ir nebuvo iškilęs reikalas tirti tokio pobūdžio judėjimą. Lietuvoje jis tik pradeda vystytis.

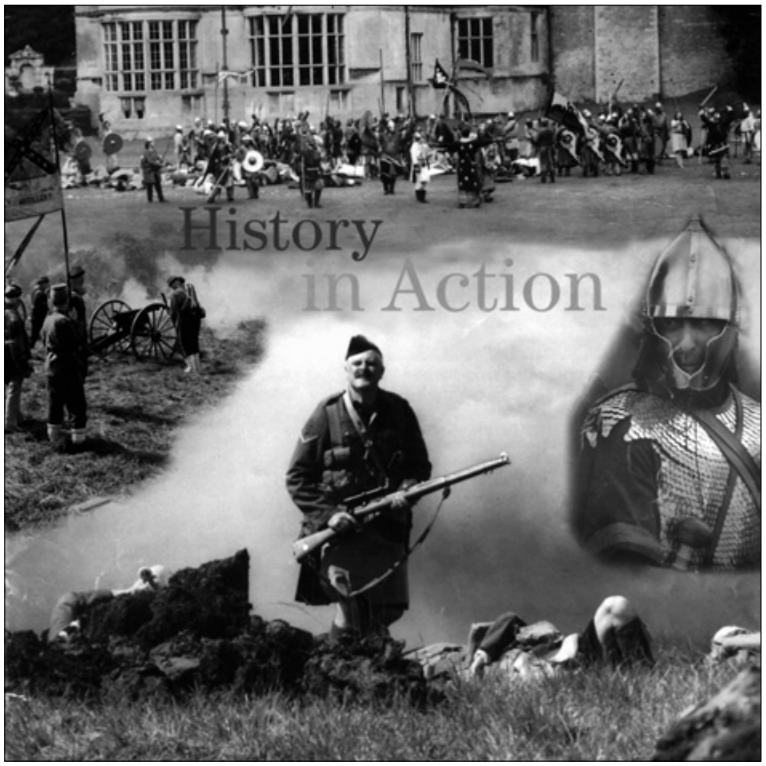
Panašaus pobūdžio judėjimas užsienyje gyvuoja jau ne vieną dešimtmetį. Didžiosios Britanijos gyvosios istorijos (historical reenactment) žurnalas „Revival“ užsimena apie Hastingso (1066 m.) mūšio minėjimą Sussexo grafystėje 1966 m., kurio iniciatoriumi buvo Bexhillo Apvaliojo Stalo klubas.[3] Užsienio valstybėse labai gajus vikingų laikotarpio (IX–XII a.) buities atkūrimas. Vienos iš didžiausių organizacijų „Vikingai“ veikla apima daugelį pasaulio valstybių, kuriose yra įkurti jos padaliniai. Keista, kad vikingų laikotarpio klubai kuriasi ir ten, kur vikingų niekad nebuvo (Australija). Daugelio šio pobūdžio organizacijų išsivystymo lygis pirmiausia priklauso nuo šalies, kurioje veikiama, turtingumo. Ekonominiai resursai yra tiesiogiai susiję su materialinių vertybių, sudarančių veiklos pagrindą, įsigijimu. Perkamos žaliavos ir iš jų gaminami reikalingi daiktai (rūbai, ginkluotė ir pan.) arba perkami jau pagaminti reikmenys. Kita vertus, skirtingose šalyse egzistuoja ir kitoks požiūris į tokio pobūdžio judėjimą. Beje, požiūris priklauso ir nuo sambūrio narių. Kai kurios iš organizacijų veiklą supranta kaip hobį – laisvalaikio užsiėmimą, tačiau didelei daliai žmonių tokia veikla yra gyvenimo būdas. Vis dėlto reikėtų nubrėžti ir tam tikrą ribą – pasidalijimą galima suprasti kaip skirtingus prioritetus. Vieniems prioritetas yra jų kasdienis gyvenimas, buitis, o klubo ar organizacijos veikla yra tik laisvalaikio praleidimas, kitiems prioritetine sritimi tampa pati organizacija, gyvenama dėl jos, siekiama kuo daugiau nuveikti pasirinktoje srityje. Visuomenės požiūris į tokio pobūdžio darinius, aišku, nevienodas. Organizacijų narių požiūriai irgi labai įvairūs, tai sąlygoja gyvosios istorijos grupių margumyną. Bendra visiems

Kalvis (NFPS asociacija). Iš: *Revival*, 1999, May, p. 6.

– pasirinktas istorinis laikotarpis ir veiklos profilis. Organizacijų įsikūrimo procesas svarbus sprendžiant apie jų veiklos prasmingumą, prognozuojant veiklos sėkmę ir ilgaamžiškumą bei populiarumą. Kol kas mažai žinoma apie užsienio organizacijų įsikūrimą, apie jų veiklos pradžią: ar tai buvo ankstesnės veiklos tęsinys, įgavęs naujų išraiškos formų, ar tai naujai įkurtos organizacijos, be patirties? Aišku, platesnio masto organizacijoms, gyvuojančioms jau ne vieną dešimtmetį, tai nėra labai svarbu.

Reikėtų nustatyti ir aptarti organizacijų veiklos terminus. Užsienyje tai vadinama *historical re-enactment* – istorijos pervaidinimas, arba rekonstrukcija. Lietuvoje daugiausia naudojamas gyvosios istorijos arba gyvosios archeologijos terminas, kurio angliškasis atitikmuo būtų *living history*, *history in action*. Šie terminai yra beveik identiški. Jie reiškia bandymus atkurti, rekonstruoti tam tikro istorijos laikotarpio visuomenės buitį ir dvasią remiantis istorijos, archeologijos, etnologijos bei folkloristikos duomenimis. Dėl archeologijos, istorijos ir pan. duomenų trūkumo dažnai tenka improvizuoti. Organizacijos bando prisitaikyti atitinkamo laikotarpio visuomenės modelius, netgi perimti požiūrį į supantį pasaulį. Tai tarsi tam tikro istorinio laiko skirtingų socialinių sluoksnių vaidmenų vaidinimas. Bendroji kryptis šakojasi į keletą sričių, iš kurių pagrindinės yra senųjų kovų ir karių buities rekonstravimas bei senieji amatai. Įvairiose organizacijose šios pagrindinės veiklos kryptys dažnai persipina akcentuojant kurią nors vieną. Dvasiniai ar religiniai aspektai nepraktikuojami arba praktikuojami labai nežymiai. Apskritai šie judėjimai

Žurnalo „Skirmish“ titulinis puslapis, atspindintis gyvosios istorijos organizacijų įvairovę chronologiniu atžvilgiu. Iš: *Skirmish-the re-enactment magazine*, 2002, Oct/Nov.

užsienyje yra išsiskirstę į gana skirtingus laikotarpius atkuriančias grupes. Jų yra gana nemažai, tačiau pagrindinės kryptys priklauso nuo šalies tradicijų. Pavyzdžiui, Didžiojoje Britanijoje pagrindinės kryptys yra šios: romėnų ir ikiromėniškasis laikotarpis (iki 400 e. m.), saksų (400–1066), vikingų (800–1150), Anglijos pilietinio karo (1600–1800 m.), Viktorijos laikų (1800–1900 m.) ir XX a. Atskiros organizacijos užsiima zulu karų arba čiabuvių indėnų ir emigrantų – vakarų europiečių karų laikotarpio rekonstrukcijomis ir pan.

Prie minėtųjų kaip atskira grupė dar priskiriami amatininkai, gaminantys senovinius dirbinius, užsiimantys senovinių daiktų rekonstrukcija. Aišku, toks suskirstymas – susitarimo reikalas. Šiame straipsnyje pateiktas suskirstymas parinktas el. puslapio kūrėjų (plačiau žr. www.histrenact.co.uk.).

Kokią vietą šiame judėjime užima senovės baltų kovų brolija „Vilkatlakai“?

„Vilkatlakai“ – tendencijos ir perspektyvos

Pradžia: kultūrinio identiteto ypatumai

2000 m. balandžio mėnesį Teisingumo ministerijos visuomeninių organizacijų registre atsiradusi baltų kovų bendrija „Vilkatlakai“ jau turėjo patirties. Prieš tai egzistavusi senovės baltų dvasios puoselėtojų bendrija „Baltuva“ peraugo į senosios karybos rekonstravimu užsiimančią organizaciją. Šis procesas buvo sąlygotas naujų narių atėjimo, taip pat ir aplinkinių jėgų poveikio kurti panašios pakraipos bendriją. Beje, „Baltuvos“ veikla labiau buvo orientuota į dvasinį paveldą ir jo pritaikymą švenčiant kalendorines šventes, o „Vilkatlakai“ pasuko senovinės karybos keliu. Prisimenant praeitį apytiksliai galima nustatyti, kada „Baltuva“ pradėjo prarasti buvusį „veidą“ ir ėmė tapti labiau karyba užsiimančia bendrija.

Mes anksčiau susitikdavom, švęsdavom šventes kalendorines po truputį. Turėjom vieną šventę karinę, būtent kaip protėvių mūšio minėjimas. Mes susirinkdavom ir atsiduodavom grynai senąjai karybos tradicijai, mūsų protėvių. Tai buvo *Saulės* mūšio minėjimas. *Saulės* būtent irgi kaip simboliškai Saulės pergalės prieš tamsą. Čia nuo to viskas ir prasidėjo, nuo to simbolio tas mūšis ir buvo pasirinktas, dar tada, kai mes tą gamtinių švenčių ratą šventėm (Aras).

Kas tuometinį jaunimą, dabar jau brolijos narius, paskatino pasirinkti šį kelią, iš kokio kultūros lauko jie atėję? Žmonės, kurie vėliau prisijungė prie „Vilkatlakų“, yra buvę *undergroundo* subkultūrų, dažniausiai turėjusių ryšį su etninę kultūrą puoselėjančiomis bendrijomis, nariai. Renkantis įtakos turėjo ir paauglystėje susiformavę nuostatos. Antikrikščioniškas požiūris galėjo susiformuoti domintis krašto istorija, kryžiuočius, ginklu nešusius krikščionybę, suvokiant kaip mūsų krašto pavergėjus ir kenkėjus. Pažvelgę į metalistų subkultūrą, pamatysim, jog prieš penkerius, septynerius metus pogrindis buvo persisunkęs vadinamosios pagoniškos dvasios. Netgi įtakingas to meto leidinys „Raganos ir Alus“, šiaip jau rašęs grynai „metaliném“ temom, 1995 m. 9-ąjį numerį paskyrė pagoniškąją muziką kuriančioms grupėms, o leidinio recenzijų skyrius buvo skirtas etnologinio turinio leidiniams apžvelgti.[4] Sunkusis metalas, „blackas“, „ambientas“ ir kita muzika, įgavusi pagonišką atspalvį, įtakojo grupių narius pasirinkti šį kelią, tiesa, vėliau ji jau neturėjo tokios reikšmės, iš esmės tik suteikdavo dvasinį peną, tiesiogiai „Vilkatlakų“ įsikūrimo nesąlygojo.

Pagrindinis akstinas oficialiai veikti buvo panašaus judėjimo bendrijų egzistavimas kaimyninėse šalyse bei visame pasaulyje, taip pat siekis oficialiai skelbti protėvių žodį. „Vilkatlakų“ įregistravimo laikotarpiu Latvijoje, Rusijoje, Baltarusijoje, Lenkijoje jau veikė panašia veikla užsiimantys klubai. Išorinėms jėgoms galima priskirti ir įtaką padariusius įvairių socialinių sluoksnių žmones (muziejų direktorius, istorikus). Organizacijų įkūrimas leido rimčiau žvelgti į tolesnę veiklą, juolab kad ji nesiekė komercinių tikslų.

Brolijos egzistavimo prasmė – tikėjimas, kad netgi praėjus daugiau nei tūkstančiui metų galima gyventi taip, kaip gyveno tų laikų žmonės. Šis teiginys turėtų būti suprantamas pajautos prasme, t.y. akcentuojant dvasinį ryšį su protėviais. Protėviai „Vilkatlakams“ yra neabejotinas idealas. Stiprus religinis pagrindas grindžiamas pagonišku požiūriu į supantį pasaulį, kuris suprantamas kaip realus pasaulis, tačiau esama ir idealiojo – protėvių pasaulio, kitaip dar

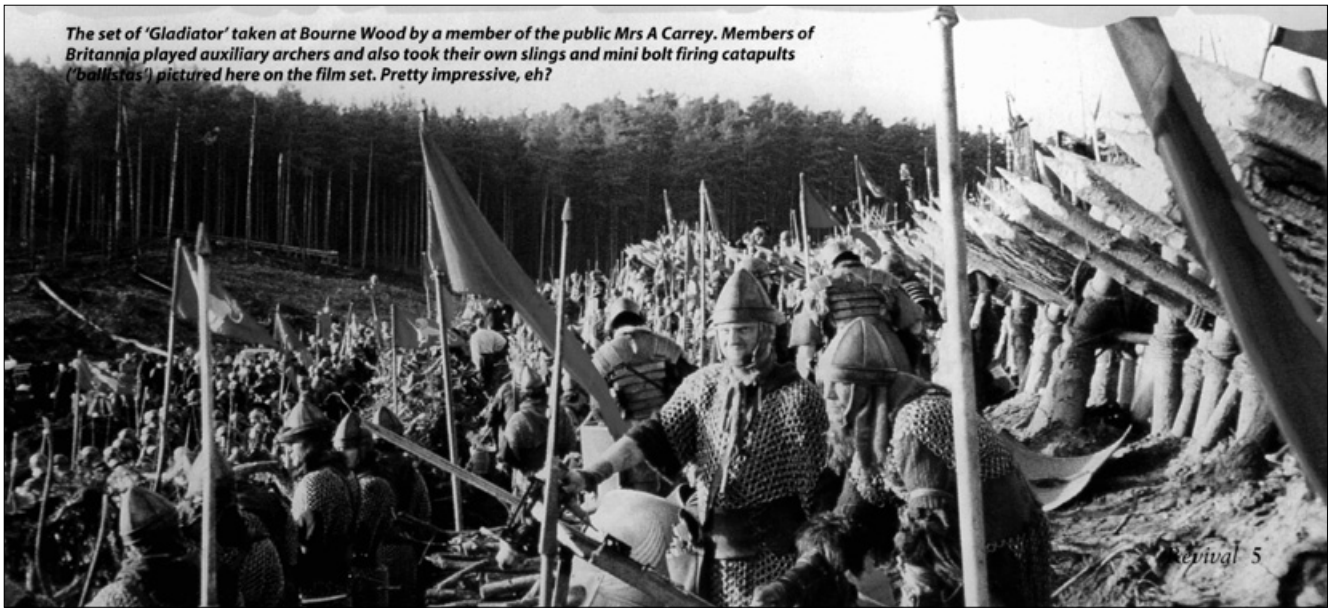
vadinamo *Ta Šalimi*. Tai yra pasaulis, kurį kiekvienas iš narių „nešiojasi savyje“. Iš vidinio pajautimo kyla ir bandymai tą šalį įkūnyti, įpavidalinti tikrovėje. Konstruojant brolijos kultūrinį identitetą pasitelkiama istorija. Istorijos ir archeologijos žinios tikrinamos praktikoje. Tam tikrais veiklos momentais ir jaučiant supančią aplinką galima nusikelti į *Tą Šalį* arba *Tuos laikus*. Šiuo atveju tiek aplinka, tiek materialūs, pagaminti daiktai atlieka specifinės dvasinės susisiekimo priemonės funkciją. Palyginkime skirtumus tarp ano laikmečio ir šių dienų aplinkos. *Miškas* išlikęs toks pat, koks buvo ir prieš tūkstančius metų, *ugnis* ir *vanduo* taip pat. Kita pusė – materialūs, pagaminti daiktai. Įvairiais laikotarpiais nešioti rūbai, naudotos valgymo priemonės ir būdai, pavyzdžiui, ugnies užkūrimas, daiktai, ginklai. Visa tai įgalina geriau pasijusti tariamoje senovinėje dabartyje. Kita ir bene svarbiausia sritis: vidinė pajauta, žmogaus išgyvenimai – akistata su konkrečiu laikotarpiu, susitapatinimas. Taip pat svarbu ir kalba – kaip kalbama ir apie ką.

Aš nežinau, ar galima pavadint mus progreso ir visuomenės, civilizacijos stabdžiais, bet man malonu pasakyt, kad praėjo tiek metų, bet yra dar tokių žmonių, kurie gyvena taip, kaip protėviai gyveno, bent jau stengiasi. Paprasčiausiai žmogus, išeidamas į mišką, į tą vadinamąjį turistinį žygį, jau automatiškai nusikelia buitimi mažiausiai du šimtus metų atgal. Tai yra mėsos kepimas ant ugnies, gyvenimas tiesiogiai lauke, paprasčiausiai supanti erdvė – malkos, kirvis, elektros nėra, jokių benzinų nėra, automatiškai buitis nusikelia. Pasiekiami tokie lygiai, kad stengiamės tais pačiais kirviais pasiruošt malkų, pasidaryt būstą, tokį patį, kaip buvo, miegot ant kailių žiemą vasarą, ugnį įsiskelt titnagu, tai, aišku, didelis darbas. Gert iš ragų, valgyt šaukštais iš vieno katilo maistą, archeologiškai patvirtintą – tai žirnių košė, mėsa be prieskonių, gert alų, stengiamės naminį, savo gamybos, rengtis archeologiniais rūbais, ir tai pavyksta, taip darom, kiti žmonės stebisi (Aras).

Iš pagrindinės nuostatos – susitapatinimo su praeitim – išplaukia ir daugelis kitų: kūryba (ankstyvieji meno stiliai, senoji drožyba, kiti amatai ar panaši kuriamoji veikla), netgi šnekėjimas tam tikro krašto kalba, kuri jau yra išnykusi (kuršių, prūsų), taip pat senovinių drabužių gamyba, panašios į buvusią (pavyzdžiui, vikingų laikotarpio vikingų visuomenės arba viduramžiškos) socialinę santvarką vidinės organizacijos struktūros kūrimas ir pan. Kita vertus, tai primena aktoriaus vaidmenį teatre, kai turima suvaidinti jau žinomą, aprašytą personažo gyvenimą. Žiūrint pasauliniu mastu, be abejo, tokio pobūdžio organizacijų (veiklą grindžiančių vaidyba) yra daugiau nei tų, kurios veiklą grindžia idėja. Idėjinės organizacijos visuomenėje nesulaukia didelio populiarumo. Tikslingiausiai veiklos pobūdį būtų galima apibūdinti posakiu „būti kieno nors kailyje“. Žvelgiant mitiniu aspektu

NFPS atkurtoje vikingų laikotarpio gyvenvietėje. Iš: *Revival,* 1999, May, p. 6.

Organizacija „Britannia“ filmo „Gladiatorius“ filmavimo aikštelėje. Iš: *Revival*, 1999, May, p. 5.

žmogus, užsidėjęs tam tikro gyvūno kailį, įgaudavo jo savybių. Pirminė indoeuropietiško žodžio „vilkatlakai“ reikšmė yra „žmogus vilko kailyje“. Tai yra tiesioginis skandinaviškoje tradicijoje žinomų *berserkerių* atitikmuo baltų kraštuose. „Vilkatlakuose“ pagrindą tokiai nuomonei susiformuoti turėjo kalbininko Vytauto Mažiulio straipsnis, taip pat lietuvių tautosakoje žinomos sakmės apie vilkus-žmones (vilkalokus, vilkolakius). Beje, iš kai kurių Lietuvos vietovėse užrašytų sakmių apie žmones-vilkus ar žmones-meškas (dar vadinamus šungalviais) atrodo, kad pagrindiniai jų veikėjai buvo rengiami vienam tikslui – žudyti žmones arba jiems kenkti. Tokia, ko gero, bus buvusi ir skandinaviškoje tradicijoje žinomų *berserkerių* paskirtis. Lankstinuke, pristatančiame broliją, yra toks paaiškinimas:

Tikroji šio žodžio prasmė mus pasiekia iš tų kruvinų viduramžių kovų laikų, kuomet mūsų protėviai ne tik sėkmingai gynė savo kraštą nuo atėjūnų (vokiečių, lenkų, rusų, mongolų, vikingų), bet ir patys plėšė ir šiurpino visus kaimynus. Kariuomenė anuomet susidėdavo iš Viršaičio palydos (profesionalių karių raitelių) ir eilinių žemdirbių, pašauktinių ar savanorių. O vilkatlakai buvo atskiras, išskirtinis karių luomas, susidedantis iš negailestingų, bebaimių, linkusių į psichozę profesionalių karių. Tokie kariai mūšio įkarštyje pasiekę įtūžį mesdavo ginklus žemėn ir puldavo savo priešininką dantimis, nagais ir kaulus laužančiomis rankomis. Pasiekę ekstazę, jie įgydavo žvėrišką jėgą ir visišką atsparumą skausmui.

Yra šaltinių, patvirtinančių šio karių luomo egzistavimą mūsų protėvių karinėje visuomenėje.[5]

Susitapatinimas su vilkais toli gražu nereiškia susitapatinimo su tam tikru istoriniu laikotarpiu. Tai jau tam tikro istorinio reiškinio atkūrimas. *Berserkeriai* yra labiau paliudyti nei lietuviškieji vilkatlakai, todėl šios tradicijos atkūrimą galima vadinti eksperimentu. Juo labiau kad tikrovėje tai kol kas nėra naudojama. Šiame kontekste kaip mitinius protėvius galime paminėti totemus. Totemo garbinimas arba pagarba jam siejama su tam tikros žemės protėvių garbinimu taip palaikant ryšį su jais ir užsitikrinant sėkmę.

Pavadinimo prasmė aiškinama ir kitaip. Gamta senovės žmonėms buvo pavyzdys, kaip elgtis, nes ji laikyta šventa. Tai buvo tarsi gyvenimo mokykla tiems, kurie tuomet dar mažai turėjo patirties, o gamtoje buvo gudresnių padarų.

Vilkas nuo seno pripažintas kaip geriausias medžiotojas, geriausias karys. Medžiotojai pirmieji iš jų mokėsi ir periminėdavo vilko gudrybes, nes tai iš tikrųjų labai gudrus žvėris ir tobulas medžiotojas, ir žmonės mokėsi iš jo, o pirmieji kariai buvo artimiausi vilkui. Jie buvo perėmę daugiausia tos patirties, žvėriškos. Todėl ir mes siekiam kiekvienas kažkuo prisiminti, atkurt ir priartėt prie viso to, ko iš tikrųjų nebelikę (Tsirulis).

Brolijos narių tikslai sutampa – gyventi sandoroje su protėviais, kurie jiems yra kaip kelrodė žvaigždė, pasaulio tvarkos nustatytoja; gyventi darnoje su aplinkiniu pasauliu, patiems perprasti daugiau senosios pasaulėžiūros ir gyvenimo būdo savitumų, visa tai pajausti ir išgyventi – suvokti sąmoningai. Nemažiau svarbu ir propaguoti tai, kuo domiesi, idant esminiai dalykai nebūtų užmiršti. Svarbus vienas iš tikslų, kurį brolija supranta kaip pasipriešinimą civilizacijai, lietuvybės skleidimą, žmonių skatinimą pasijusti lietuviais – Lietuvos piliečiais. Europa suvokiama kaip grėsmė tautinei kultūrai. Civilizacijos spąstai vis labiau vilioja geresniu gyvenimo lygiu, kuris brolijos narių siejamas su komfortu ir vertinamas daugiau neigiamai. Per komfortą prarandamas dvasingumas. Daugelis visuomenės bėdų, ypač socialiniu lygmeniu, yra būtent komforto padariniai.

Kai kuriose didesnėse šalyse (pavyzdžiui, Švedijoje) rekonstruoti vikingų laikotarpio (IX–XII a.) gyvenamieji namai. Sukuriamos to laikmečio sąlygos. Auginami gyvuliai, ruošiamas maistas, klesti senoviniai amatai ir kt. Ten nuolat gyvena tam tikras kiekis žmonių, paprastai muziejų darbuotojai, vilkintys atkurtais istoriniais rūbais. Žmonės, atvažiavę iš miestų, turi galimybę kartu su jais pagyventi, bet už tai imamas tam tikras mokestis. Šeima, gyvenanti mieste, ten gali praleisti atostogas. Tačiau, pasak brolijos narių, tai rodo tik neigiamus komforto padarinius. Vis dėlto Lietuvoje žmonės dar nėra tiek pavergti komforto kaip turtingose Vakarų šalyse. Nors visuomenės dėmesys krypsta į Vakarus, brolija ragina atsigręžti į lietuviškąsias vertybes, į protėvių palikimą, tai ypač akcentuojama viešų pasirodymų metu. Tuo tikslu rengiami žygiai į įvairias Lietuvos vietoves, lankomi piliakalniai, pilkapiai, mitologiniai akmenys ir kitos kultūros paveldo vertybės. Pasisakoma už tai, kad kiekviena kultūra turi būti iš dalies uždara, turi išlaikyti tautines vertybes, o ne perimti ir mėgdžioti vakarietiškąsias tradicijas, nes tai tolygu nutautėti. Kosmopolitiškumas sietinas su bukumu ir pilkumu, o tokia visuomenė – su kiaulių banda, siekiančia sutrypti paskutinius protėvių ąžuoliukų daigus.

Kultūros ministerijos remiami projektai, taip pat paramos fondų nuostatos vienu iš prioritetų finansuojamiems projektams rengti numato jų naudą visuomenei. Kai kurios visuomeninės organizacijos ir kuriasi vadovaudamosi prioritetinių projektų rengimo sričių kriterijais. Paprastai dvasinis aspektas tuo atveju neturi jokios reikšmės – religinio aspekto arba visai nėra, arba jis nėra svarbus. O senovės baltų kovų brolijoje „Vilkatlakai“ kaip tik tai ir yra vienijanti jėga, skatinanti narių veiklos rimtumą ir lemianti organizacijos ilgaamžiškumą. Nors žmonės ir keičiasi, tačiau pasirinkta kryptis išlieka, pritraukdama vis daugiau gerbėjų. Vienas iš brolijos tikslų ir yra būtent religinis. Sugyvenimas darnoje su protėviais, tikėjimas Anapiliu (anuo pasauliu), Dausomis („Mirti žinant, įsitikinus, kad tu tikrai ten eini“).

Koks santykis su krikščionybe? Į krikščionybę žvelgiama iš pagonybės laikų pozicijos – tai blogį nešanti jėga. Panašiai kaip ir kryžiuočių karų su Lietuva laikotarpiu. Krikščionybė ir komfortas beveik tapatūs. Dabartinė lietuviška visuomenė yra susiformavusi veikiama krikščionybės. Tokia visuomenė nepajėgi lietuviškosios pagonybės suvokti kaip prigimtinio tikėjimo, todėl ir remiasi ne senąja tėvų ir senelių, daugelio protėvių kartų tikėjimo tradicija. Įkurdinti savyje senąjį tikėjimą brolijai tiek pat svarbu, kiek ir gyventi dvasinėje darnoje su aplinka – ne tik su Gamta, bet ir su žmonėmis, visų pirma, bičiuliais. „Gyventi skirtingybėje, bet vienybėje, savotiškoje dvasinėje darnoje“.

Tas kelias dvasinis – per mūsų susibroliavimą, susibičiuliavimą, per mūsų žygius, per šventes. Kiekvienas, artėdamas vienas prie kito, vienas kitą trauks ir taip tobulėsim. Tobulėsim, gyvensim tame rate ir po truputį valysimės nuo visų šitų svetimybių ir, manau, anksčiau ar vėliau pasieksim, nes mes vis tiek dar esam pakankamai jauni, dar du sykius tiek galima nugyvent, kiek dabar nugyvenę. Kai pagalvoji, tai perspektyva didelė atsiveria prieš akis (Aras).

Struktūra

„Vilkatlakų“ vidinė struktūra sudėtinga, primena feodalizmo laikus. Joje egzistuoja tam tikri luomai pagal nario statusą, kurį jis bendrijoje įgyja tik praėjus tam tikram laikui, priklausantį ir nuo įsigyto materialinio turto – reikalingiausių daiktų brolijos veiklai vykdyti. Luomai nėra paveldimi, jie įgyjami su tam tikrais daiktais, jų kiekiu (drabužiais, ginklais). Luomai buvo įvesti tam, kad žmonės, esantys bendrijoje, tobulėtų. Pereinant iš vieno luomo į kitą atliekami tam tikri išbandymai, tikrinama, ar iš tiesų pasiekti keliami reikalavimai.

Kelias prasideda tuomet, kai žmogus „iš gatvės“ pareiškia norą dalyvauti klubo veikloje. Su juo šnekamasi norint sužinoti, kokie motyvai lemia pasirinktą veiklą. Senųjų narių ratui (krivūlei) pritarus naujas žmogus priimamas bandomajam laikotarpiui. Jei per devynis mėnesius bandomasis nusižengia vidaus nuostatams – išbandymo neišlaiko ir yra pašalinamas. Kartą pašalintas, sugrįžti jis nebegali. Per minėtą laiką bandomasis negali praleisti trijų žygių iš eilės (jei į juos yra kviečiamas) bei privalo susirinkti pirminę mantą, t.y. savo jėgomis pasigaminti pagrindinį apdarą – kelnes, baltinius, sermėgą, juostą arba diržą ir

„Vilkatlakų“ atkurta kario apranga ir ginkluotė.
Iš asmeninio autoriaus archyvo.

Kanklių gamyba. Iš asmeninio autoriaus archyvo.

apavą. Pagal kokybę visa manta skirstoma į tris rūšis: nerimta – daiktai, pagaminti iš nenatūralių žaliavų, pagal išvaizdą neatitinkantys istorinių reikalavimų, svetimi baltiškajai kultūrai. Gamintis daiktus remiantis tokiu pavyzdžiu draudžiama; rimta – daiktai, pagaminti iš natūralių žaliavų, išvaizda atitinkantys istorinius, bet jų gaminimo būdas yra neautentiškas (naujoviškas, naudojant elektrą). Tobula – daiktai ne tik išvaizda, turiniu, bet ir pagaminimo būdu pripažįstami kaip autentiški (pagaminti senuoju būdu).

Žemiausias luomas brolijoje – *šeimynykščiai*. Tokį statusą viduramžių Lietuvoje turėjo paimti nelaisvėn žmonės, kurie su kitais panašaus likimo broliais atliko tarnų funkcijas, jiems buvo keliami tam tikri apribojimai, išskiriantys iš visuomenės. Tai buvo labai panašu į vergus, tačiau „Vilkatlakų“ veikloje šeimynykščiai atlieka daugiau pirmąją (tarnų) funkciją. Žygiuose jiems tenka daiktų nešėjų vaidmuo. Jie privalo paklusti aukštesnių luomų nariams. Sprendžiant įvairius klausimus šeimynykščiai neturi žodžio teisės, negali pareikšti nuomonės. Pagal tai, kaip šeimynykštis elgiasi, kaip bando save išreikšti ir į kokią vietą pastatyti, aukštesnieji luomai sprendžia, ar jis vertas būti pakeltas į aukštesnį luomą, ar ne. Viskas palikta šeimynykščio valiai ir jo pastangoms.

Kitas luomas – *laisvasis žmogus*. Turintieji šį statusą naudojasi žodžio teise, atsako už poelgius ir turi savo šventę, kuri pasirenkama naudojantis brolijos leidžiamu „Protėvių žygių ir pergalių“ leidiniu. Laisvuoju žmogumi norintis tapti šeimynykštis prie jau turėtosios privalo susirinkti papildomą mantą: žieminę sermėgą, vasarines bei žieminės kelnes, diržą su kapšeliu ugniai, pinigine, galąstuvu, krepšelį (veršenikę) maistui, kurioje turi būti indas valgiui ir šaukštas, turi turėti gėrimo priemonę – ragą arba kaušą, apsiaustą nuo lietaus, kailį žiemai, pagrindinius ginklus – kirvį ir peilį bei kitus dalykus. Krivūlei patikrinus, ar viskas yra rimta, nusprendžiama, ar išbandymas praeitas. Jeigu išbandymas praeitas, šeimynykštis paskelbiamas laisvuoju žmogumi, pasako savo vardą, paskelbia savo šventę ir tai užtvirtindamas stato visiems po tris litrus alaus. Norintys ir turintys jėgų gali kilti aukščiau.

Kitas luomas – *karys*. Šio luomo nariui prie jau turimos reikalingas dar didesnis mantos kiekis. Turima galvoje gausesnė ginkluotė ir apdaras, be to, išbandomi jo jėgos ir taiklumo įgūdžiai. Jėgos įgūdžiams naudojamos rungtys, žaidimai su užkoduotomis prasmėmis, įvertinami būsimo kario pranašumai.

Aukštesni luomai – *vilkato* ir *vilkatlako* – reikalauja iš nario ne tik turėti materialines vertybes ir kai kuriuos jėgos bei taiklumo įgūdžius, tačiau ir išminties bei drąsos. Aukščiausio luomo – *vilkatlakų* – išbandymų vienas iš punktų numato praleisti naktį miške vienam. Tam yra parenkama vieta, žmogus tenai nuvežamas ir paliekamas, o ryte ateinama jo pasiimti.

Kiekvienam luomui reikalinga manta gaminama atsižvelgiant į kiekvieno brolijos nario genties ypatumus. Nariui mirus ar išėjus, jo manta paliekama brolijoje ir pasidalijama per rungtynes. Šis mantos pasidalijimo būdas primena šaltiniuose patvirtintą baltų paprotį, kai po giminės nario mirties buvo rengiamos žirgų lenktynės ir pasidalijamas mirusiojo turtas.

Be minėtų luomų ir bendrosios karybos krypties, vidaus taisyklėse išskiriamos ir kitos kryptys – dvasininkų bei amatininkų, kurios savo ruožtu skirstomos dar smulkiau. Visa ši sudėtinga sistema buvo sukurta remiantis patirtim, veikloje dalyvaujant daugeliui žmonių ir pastebėjus tam tikrus dėsningumus, trūkumus bei bandant juos ištaisyti. Kuriant pasinaudota ir feodalinės santvarkos pavyzdžiu.

Struktūra yra ir ji turi būt kiekvienoje visuomeninėje organizacijoje, juo labiau mūsų brolijoje. Tai yra atrankos laiptai paprasčiausi, žmogus, kuris ateina, yra išbandomas. Ta prasme žiūrima, ar jisai tinka: rūkymas, vartojimas stipriųjų alkoholinių gėrimų, degtinių ir taip toliau, ar yra darbštus, ar nori atsikratyti komforto. Minimaliai į kūną įsprausti tuos pragyvenimo, komforto rėmus, nes tokiu būdu, manau, kai kūnas įspaudžiamas į kažkokius minimalaus komforto rėmus, būtent dvasinė pusė tada išsiplečia, išauga. Noras taip gyventi ir eiti su mumis kartu, atitikti

visus mūsų reikalavimus, taip jis keliauja tais laiptais. Pas mus yra pavadinimai ir atitinkami luomai. Pabandėm, kad būtų kaip įmanoma panašiau į senovinius dalykus, senus pavadinimus. Taip sakant, jisai taip ir keliauja per tuos luomus, kol pasiekia aukščiausią, būtent – *vilkatlakus* (Aras).

Tai seniau buvo toks visuomenės gyvenimo modelis. Buvo paprasti žemdirbiai, buvo amatininkai, buvo kariai, kurie kariavo, tarnavo kunigaikščiui, buvo kunigaikštis. Buvo sėniai – vyresnieji, kurie spręsdavo, kiekvienas turėjo savo žodį, atitinkamai iš savo užimamos vietos. Kuo aukštesnė vieta, tuo tas žodis svaresnis. Taip ir pas mus – kaip mažas tos buvusios senos tvarkos modelis. Bendruomenės tvarka. Man atrodo, visame pasaulyje, kur yra bendruomenių, ta tvarka yra. Vieni žmonės būna labiau pasižymėję – daugiau gali spręst, kiti mažiau (Tsirulis).

Iš esmės jinai atkurta, pasiremta senove ta prasme, tik tiek, kad senovėje tai buvo daugiau paveldima, nes iš šeimynykščio ar ten iš vergo senovėje nebūtum pasidaręs kariu ar laisvuoju žmogum. Tie visi pavadinimai, aišku, parodo tam tikrą žmogaus vietą „*Vilkatlakuose*“, jo pasiekimus, ne tik materialius, bet dvasinius bei fizinius (Žvėris).

Struktūra brolijai padeda pažinti ir išlaikyti produktyvius ir draugiškus asmenis, tai yra natūrali tinkamų tam reikalui žmonių atranka. Atėjusiu žmogumi iš karto nepasitikima, jis turi įgauti aplinkinių pasitikėjimą. Kas tampa geru draugu, tas „tampa ir geru broliu“ arba ne, tada atkrenta. Ši vidinė santvarka yra unikalus pavyzdys, kaip gali tvarkytis panašios pakraipos organizacijos. Kita vertus, kiek tai įgyvendinama tikrovėje ir kiek tai efektyvu valdant organizaciją? Pabrėžtina, kad valdymo pagrindas remiasi žmogaus išgalėmis. Nors sakytume, kad gyvenantiems mieste senovišku pavyzdžiu pasidaryti rūbus, tuo labiau ginklus nėra galimybių, vis dėlto brolijos nariams tai pavyksta. Be abejo, tai lemia didelis narių noras. Vien mantą susirinkti yra sudėtingas išbandymas, tai rodo besikeičiantys brolijos žmonės. Nedėdami pastangų įsigyti materialius daiktus ir kitaip veikti brolijos naudai, jie tiesiog tampa našta ir patys pasišalina. Kol kas dar nebuvo, kad nariai būtų išmesti už prasižengimus. Dėl efektyvumo vyrauja nuomonė, kad geriau vystyti kokybišką, o ne kiekybišką veiklą. Gal dėl to brolijos branduolį vidutiniškai sudaro septyni žmonės. Toks jų kiekis, kaip rodo laikas, išlieka beveik nepakitęs, nors žmonės tai ateina, tai išeina. Panašiai ir XIX a. Žemaitijos plėšikų gaujas, pavyzdžiui, Raudonkrūtinio ar Tado Blindos, sudarė beveik toks pat žmonių būrys. Didesnės neišsilaikydavo, atsirasdavo tam tikrų vidinių nesutarimų. Bet „Vilkatlakai“ nesikūrė plėšikų gaujų pavyzdžiu.

Organizacijos plėtimas bei padalinių įkūrimas yra vienas iš veiklos aspektų, tačiau iki šiol tai tarsi užburtas ratas, kuriame dėl nežinia kokių priežasčių išlieka vis tas pats žmonių kiekis.

Panašios struktūros ir vikinginio laikotarpio (taip pat ir tamsiųjų amžių bei kitų laikotarpių – apytikriai iki XIII a.) užsienio organizacijos. Minėta tarptautinė organizacija „Vikingai“ struktūrą kuria vadovaudamasi vikingų laikotarpio visuomenės santvarka, turinčia atitinkamus pavadinimus.

Luomai taip pat turi autentiškus to laikotarpio pavadinimus. Beje, dėl ne vienerių metų įdirbio užsienio organizacijų struktūros labiau išvystytos. Susižinoma su žirgynų darbuotojais, dailidėmis, batsiuviais ir pan. Bendradarbiaujama siekiant įvairiapusiškai tobulinti pasirinktą pakraipą. Todėl panašios organizacijos į istorinių mūšių minėjimus arba jeigu yra samdomi filmams pajėgūs pristatyti tam tikrą kiekį žirgų, įvairių kovos pabūklų, atitinkančių atkuriamą laikotarpį (balistos, katapultos) ir pan. Užsienyje yra nemažai amatininkų, dirbančių šiai sričiai, gaminančių tiek senoviškų ginklų kopijas, tiek buities rakandus, drabužius ar avalynę, iš to netgi užsidirbančių pragyvenimui. O naudingos visuomenei veiklos sričių netrūksta – populiarūs edukologinio pobūdžio pasirodymai mokyklose ir kitur, pasakojimai apie ginklų gaminimo bei kovų subtilybes, mūšius ir pan.

Veiklos laukas

Bene sunkiausia pagaminti šarvus – kario drabužius. *„Yra visokių šarvų – jei tai žiediniai marškiniai, tada tenka sukti vielą, ją pjaustyti ir pinti. Jei šarvai yra sudurstyti iš plokštelių – tenka karpyti skardą ir ją kniedyti“, – pasakojo Aras. „Pasiūti paprasčiausius šarvus – odinius marškinius – jei tik yra medžiagos, įrankių ir laiko – galima per mėnesį.“*[6]

Rasos šventė. Nuotrauka iš asmeninio autoriaus archyvo.

Brolijos veikla gana įvairi: tai senosios kario buities rekonstravimas, dvasine prasme – protėvių žygių ir pergalių minėjimas, oficialiai – vieši pasirodymai (pavyzdžiui, istorinių švenčių minėjimai, vaidinimai). Analizuojant veiklos pobūdį tikslingiausia jį būtų išskaidyti į kelias sritis. Brolijoje labai svarbūs amatai, tad pabandykime juos aptarti pirmiausia. Kadangi brolijos vidaus nuostatos numato pasigaminti tam tikrą aprangą, ginklus ir kita, be abejo, kiekvienas narys turi turėti reikalą su amatais – ginklų gaminimu, skydų darymu, šarvų pynimu, aprangos siuvimu.

Siekiant gaminimo būdo autentiškumo visi daiktai, kaip minėta aukščiau, skirstomi į tris rūšis (nerimta, rimta, tobula). Bendradarbiaujama su muziejais, skolinami archeologiniai radiniai arba tiesiog vietoje išmatuojami, perpiešiami ar nufotografuojami. Pagal tai vėliau daromos kopijos – daugiausia ginklai, skydų umbai, įvairūs papuošalai, apavas. Remiantis vietiniais radiniais bei lyginamąja kaimyninių šalių medžiaga atkuriama apranga. Tai išties reikalauja nemažai laiko ir išlaidų, viską reikia darytis patiems, kadangi kol kas nėra specialistų – amatininkų, iš kurių būtų galima nusipirkti visa, ko reikia brolijos nariui. Nepalyginsi su kitomis šalimis (kad ir kaimynais). Pagal prioritetines veiklos sritis amatams skiriama kone pirma vieta. Tai reikalinga tam, kad žmonės laiku įsigytų reikiamų daiktų. Viskas daroma pačių dar ir dėl finansinių išgalių, kadangi gaminami daiktai yra vienetiniai – ,,negamykliniai, neštampuoti", todėl jų kaina labai didelė, ypač kai kopijos kuriamos pagal senąsias technologijas (pavyzdžiui, kirviai kalami senoviškai, o ne naujoviškai, naudojant suvirinimą). Pasak brolijos narių, nors ir galima pasitaupius iš kalvio įsigyti tobulą kirvį, tačiau daugelis kalvių net nenori apsiimti tokių darbų, kadangi to nesugeba dėl darbo kruopštumo ir sudėtingumo, nes gali gauti lengviau atliekamų užsakymų, už kuriuos mokama ta pati suma. Kai kurie kalviai nėra įgudę gaminti panašių daiktų, todėl jiems reikalingi bandymai, o tai reiškia negrąžinamas laiko ir medžiagos sąnaudas.

Sprendžiant klausimą, kiek brolijos amatuose ir netgi apskritai veikloje esti istorinio, archeologinio pagrįstumo ir kiek improvizacijos, tenka konstatuoti, jog be improvizacijos neapsieinama. Tai panašu į mozaikos dėliojimą arba veido vaizdo atkūrimą.

Reikalinga improvizacija, nes nėra išlikę tokių dalykų, kad viskas išsamiai aprašyta – archeologai atkasė kapą, kuriame yra visas komplektas: liekanos kažkokios, rūbai, juostos, spalvos, batai, papuošalai. Taip nėra. Daug kas yra išnykę, faktiškai lieka tiktai mažuma kažkokia, ir, palyginti su kitais kraštais, su tais pačiais baltais, netgi su artimiausiais mūsų kaimynais, su vikingais, su slavais, išsirutulioja tas bendras vaizdas, nes faktiškai tokie dalykai – tie patys rūbai, ginklai, papuošalai – vystėsi pakankamai konservatyviai, ir kaimynų buvo labai panašūs papročiai, ir netgi tie patys rūbai, net ir tos pačios juostos. Lyginamąją medžiagą naudojant, būtent lyginamąjį būdą, atperkama tai, ko pas mus nėra rasta, ir užpildoma ta niša. Panašiai, kai kuri mozaiką – dėlioji, matai kažkokį veidą, bet trūksta dalies žando, tai tu, jau matydamas veidą, gali tą žandą atkurt iš dalies. Aišku, iš dalies dedi savo širdį, savo kūrybą, bet vis tiek tas žandas kitoks paprasčiausiai negali būti, nes paprasčiausiai yra logika (Aras).

Vis dėlto per brolijos pasirodymus akylesni žiūrovai ar istorikai, archeologai pastebi tokių kostiumų, kurių buvimu baltų kraštuose galima suabejoti, nes archeologinių duomenų apie juos nėra.

Na, kai mūsų archeologija tiek pažengus, tuo labiau žinant, ko gero, kad daugiau tų radinių iškeliauja kažkur į užsienį (su tais pačiais kapinių vagim) negu kad jų iškasa ir padeda į muziejus, tai aš nemanau, kad čia yra ko įsižeist, tuo labiau laikyt, kad šalis, kuri tiek šimtmečių priešinosi visai Europai – gerai ginkluotiems kryžiuočiams – grynai be nieko, tiktai su kažkokiais lininiais marškiniais ir peiliais, ir diržo sagtimis, tai paprasčiausiai yra nerealu. Na, aišku, randi vienetus kažkokių šarvų fragmentų, bet tai nereiškia, kad niekas nieko neturėjo arba kad visoje Lietuvoje ir buvo tik treji šarvai. Tai yra nesąmonė. Renki iš artimų, iš giminingų genčių, galbūt tose pačiose Baltarusijos žemėse, aišku, galima sudėti visą Lietuvos Didžiąją Kunigaikštystę. Iki ten driekiasi mūsų archeologinė medžiaga. Gali sulyginti. Aišku, nedarysi kažkokių romėniškų šarvų, nes nelogiška, niekados tokio dalyko nedarom (Trakas).

Visi atkuriami daiktai susilaukia skirtingų nuomonių ir vertinimų. Pasak brolijos narių, tai priklauso nuo žmogaus požiūrio. Kiekvienas turi savo nuomonę dėl daiktų ir aprangos. Jeigu žmogus turi patirtį panašios veiklos srityje, juo galima pasitikėti, kitas reikalas, kai bet kas ima atkurinėt tai, apie ką nenusimano, ir remiasi vien tik vaizduote. Svarbiausia laikoma patirtis ir žmogaus rimtumas. Tuomet galima pasitikėti netgi to žmogaus improvizacijomis.

Siekis gamintis autentiškais vadinamus daiktus (kopijas) padeda priartėti prie buvusios kultūros, kartu tai turi reikšmės demonstruojant senovinį lietuvio – balto kario kostiumą.

Daiktų gaminimas senuoju būdu įgalina mąstyti taip, kaip mąstė senieji amatininkai, svarstyti, kodėl jie pasirinko vienokį, o ne kitokį gamybos būdą, ir pan.

Tokio profilio gamyba Lietuvoje niekas neužsiima, nėra specializuotų parduotuvių ar kitų tiekėjų, prekiaujančių žaliava amatams. Žaliavos dirbiniams ne vieną šeštadienį tenka ieškoti turguose ar kitose vietose. Pasak narių, galima rasti ne tik milo ar žalvario vielos, bet ir šarvams tinkamos skardos, odos, netgi seniai austo lino, kuris šiais laikais naudojamas visai kitokiems tikslams (pavyzdžiui, maišams siūti). Susidarė netgi specifinis paieškos tinklas. Žinodami, kam ko reikia, brolijos nariai vieni kitiems praneša apie radinį ir, jei reikia, padeda įsigyti.

Kiekvienam vilkatlakui amatai – laisvalaikis ar gyvenimo būdas. Kiekvienas atranda savo amatą pagal tai, kokios žaliavos labiausiai traukia – metalas, medis ar oda. Todėl yra pasiskirstymas amatais – vieni specializuojasi gamindami papuošalus, kitiems labiau patinka dirbti ginklus, tretiems tenka gaminti medinius daiktus ir pan. Kiekvienas, bandydamas senąja technologija padirbti norimą dirbinį, suranda savo vietą.

Kovų pratybos. Iš asmeninio autoriaus archyvo.

Kovos su kryžiuočiais – istorijos vingis. Iš asmeninio autoriaus archyvo.

Man įdomu daryti daiktą, įdomu jį sukurti iš tos senos formos, iš surūdijusio kažkokio daikto prikelti, padaryti kažkaip ir stengtis daryt būtent taip, kaip darė kažkoks protėvis, įsivaizduoti, kaip jisai mąstė, kaip jisai galvojo – kaip geriau padaryti būtent tą ar tą vietą. Stengiuos visada iki smulkmenų – naudot būtent kaulų klijus, ne kokius PVA ar kokius sintetinius. Kalt, nežinau, su elektra, kuo mažiau elektros, karpyt replėm, nukalinėt plaktuku, kirtikliu, nenaudoti elektros visai, na, vienu žodžiu, įdomu daryt, įdomu surinkt į viena medį, odą, metalą, žalvarį, kad kažkas gautųsi, skydas iš to ar diržas. Ta prasme daiktas, jisai kažkaip gimsta ir kaip meno kūrinys, nes kol tu jo tą formą iš gabaliukų surenki, sudėlioji tą piešinį kažkokį, iš rūdžių prikeli, dar pats turi kažkiek komponuot, atstatyt, kaip minėjau, tuos „žandus“ ir tą veidą, įdedi pats save ir kartu protėvius kaip ir kopijuoji. Atrodo, kad kartu su jais dirbi: jie kažką padarė ir tu atkūrei šalia jų kartu būdamas. Kai per karines šventes, per tą kapojimąsi jautiesi šalia protėvių, prie aukuro, kad, va, jie šalia, tai čia lygiai taip pat – darai ir kartu atrodo, kad dalį darbo jie padarė, dalį darbo tu padarei. Kažkaip suvienija su protėviais ir suteikia tokią jėgą (Aras).

Amatai brolijos nariams užima beveik visą laisvą laiką ir yra gyvenimo dalis; tai yra ir poilsis nuo kasdienės rutinos, darbo. Kol kas gaminama kiekvieno poreikiams, vėliau pagaminus daugiau tikimasi pardavinėti tiems, kam to reikia, „atverti kelius plačiąjai visuomenei“.

Antrieji pagal svarbą – protėvių žygiai bei pergalių šventės. Kiekvienas narys, pradedant laisvuoju žmogumi, turi pasirinkęs protėvių laimėto mūšio datą kaip savo šventę, kitaip brolijoje dar vadinamą *gimtadieniu*. Būtent ta diena laikoma pasirinkusiojo gimtadieniu. Protėvių laimėtas mūšis arba sėkmingas žygis pasirenkamas iš brolijos parengtos įvairių kronikų ir kitų šaltinių bei literatūros santraukos, kuri išleista atskiru leidiniu. Pasirinkęs šventę, narys turi ją surengti pagal išgales, pasirinkęs atitinkamą vietą. Pageidaujama, kad vieta kuo tiksliau atitiktų mūšio arba žemės, per kurį, kronikų liudijimu, ėjo žygio kelias, topografiją. Mūšis pasirenkamas ir pagal tai, iš kokios genties žemių save kildina mūšio minėjimo organizatorius. Tai nustatoma analizuojant giminės medį ir jų gyventų vietovių paplitimą. Tam pasitarnauja ir pavardžių paplitimo sąvadas, išleistas atskiromis knygomis. Šventei leistina pasirūpinti maisto ir gėrimo.

Rengiantysis šventę laikomas jos šeimininku. Susirinkę pakviestieji sveikina šeimininką ir savo ruožtu įteikia jam dovanų. Šventė turi oficialiąją ir neoficialiąją dalį. Pirmoje atliekama apeiga, pagerbiami kritusieji mūšyje, aukojama jiems, vėliau persikeliama į atokesnę nuo apeigų vietą, kur prasideda neoficialioji dalis. Jos metu organizuojamos rungtys, taiklumo, jėgos išbandymai ir pan., vaišinamasi alumi, kepama mėsa.

Brolijos tradicija – bendra karinė šventė, *Saulės mūšio* minėjimas. Į ją privalu atvykti kiekvienam nariui. Minėjimo metu rengiami žygiai po keliolika kilometrų į apylinkės piliakalnius, kur pasitinkama saulė. Jeigu atstumas iki numatytos vietos didelis, žygiuojama naktį. Kitais atvejais pasirenkami trumpesni atstumai. Šventė yra įgavusi tarsi metų pabaigos ir naujųjų metų sutikimo bruožų, kadangi kiekvienas narys yra įpareigojamas parengti praėjusių metų (skaičiuojant nuo praeito Saulės mūšio minėjimo) ataskaitą (kas pasiekta, sužinota ir pan.). Pažymimi ir brolijai nusipelnę nariai.

Tai vieni ginklus daro, kiti papuošalus, dar kažkas amatus kažkokius, renka dainas, dainuoja, o visi kartu vat susirinkę šventėse viską sunešam po dalelę, ten tiesiog parodom, kaip kas ką pasidarė. Švenčiam savo šventes be žiūrovų, be kamerų. Aišku, važinėjam į renginius, kurie jau yra masiniai (Tsirulis).

Be pagrindinių karinių švenčių, kaip atskira švenčių dalis ir tradicija, atėjusi iš „Baltuvos“ egzistavimo laikų, – kalendorinių švenčių šventimas. Minimos keturios pagrindinės ir keturios tarpinės kalendorinės šventės. Šventės atkurtos remiantis surinktomis žiniomis. Pagrindinių švenčių – Rasų, Kalėdų ir lygiadienių, taip pat ir tarpinių švenčių – Užgavėnių, Jorės, Rugių šventės ir Vėlinių – laikas nustatomas remiantis Mėnulio kalendoriumi. Šių švenčių struktūra panaši į jau minėtąją – oficialiąją ir neoficialiąją dalis. Oficialiojoje dalyje viena svarbiausių – apeiga. Ji atliekama šventoje vietoje; neoficialiajai daliai nusikeliama į sodybą. Kalendorinių švenčių šventimu pažymimas laiko virsmas ir dievybių galių pasikeitimas. Šventė ir ritualas pažymi bei palaiko darną, užtikrina, kad laiku vyktų pasikeitimas. Taip dalyvaujama (bent jau siekiama) gamtos galių procesuose. Aukojant tikimasi paveikti dievybes ir prašoma jų palankumo. Tikėjimas – kertinis „Vilkatlakų“ veiklos akmuo. Jis vienija visus brolijos narius. Ryšys su dievybėmis padeda rasti gyvenimo prasmę kultūros formų (įtakų) įvairovėje, surasti savo šaknis. Stengiantis atsiriboti nuo lietuvių mitologijos istoriografijoje minimų dievybių gausybės atskirtos tik pagrindinės ir reikšmingiausios. Pagrindinėmis laikomos *Protėviai* – tai pasižymėję didvyriai, taip pat suasmenintos gamtos jėgos (pagrindinės žinomos dievybės) – *Perkūnas*, *Velinas* bei *Žemyna* arba *Medeinė*. Visi pagrindiniai ritualai remiasi Protėvių garbinimu. Protėvių garbinimas brolijoje ypač sureikšmintas, jie suprantami kaip ypatingos brolijos narių ištakos.

Tyrėjas: „Kaip tu įsivaizduoji protėvius?“

Žvėris: „Jie yra man kaip pavyzdys, toks idealas žmonių, ta prasme įsivaizduoju, aš ten neįsivaizduoju jų labai kažkokių tyrų, gerų, bet aš didžiuojuosi savo protėviais, jie man yra kaip žmogaus idealas – turėjo savo dievus, savo papročius, turėjo savo žemę, kurią mylėjo, gynė ir gerbė, savo žemės dievus, turėjo tą grobio troškimą, taip pat karingumą, galbūt netgi didesnį atvirumą, bent jau tiesmukiškumą, o ne taip, kaip šiais laikais, – viskas vyksta dviprasmiškai, su intrigom, tos intrigos tais laikais paprastesnės buvo.“

Ne tik Protėviai, bet ir pagrindinės kalendorinių švenčių dievybės – *Perkūnas* ir *Velinas* – turi ryšį ir su karu. Perkūnas labiau sietinas su dvasine ir fizine jėga. Į jį kreipiamasi ieškant teisingo sprendimo. Jis laikomas dievybe, atliekančia teisėjo funkcijas. Velinas su karyba sietinas daugiau iš tamsiosios (burtininkavimo) pusės (pasivertimas vilkais, įėjimas į transą), taip pat su Velinu siejami grobio žygiai ir nauda sau. Iš karinės pusės žvelgiant mūšio baigtis, pergalė, lemtis taip pat yra Velino galioje.

Pašaliniai žmonės į ritualus nepriimami ir šventėje nedalyvauja. Žmogus turi būti daugiau ar mažiau pažįstamas brolijos nariams. Brolijos narys, atvedantis kitą žmogų, turi motyvuoti ateinančiojo tikslus, ir, jei tai pasirodo nepriimtina, pašalinis nepriimamas.

Bet ko, kas ateina, tai tikrai nepriimam, šiais laikais tokie dalykai visuomenėj nelabai toleruojami ir suprantami, netgi paaiškinus, kad ir iš dvasinės pusės, greičiau supranta visokius ten „ablaūchus“ krišnas ir panašiai negu mus. Niekam labai neįdomu, kad mes protėviais sekam. Galbūt tas faktas labiau, kad mes kokį gyvulį papjovėm ar panašiai – satanistai, tipo. Tai dėl pašalinių žmonių tai faktas, kad mes jų vengiam (Žvėris).

Ritualui reikalingas laisvas elgesys. Kadangi naujokai ar pašaliniai dažnai jaučiasi sukaustyti, iš pradžių jie rituale nedalyvauja. Dar kreiviau žiūrima į žmones, kurie ritualus nori stebėti pro „kameros ar fotoaparato objektyvą“.

Žmogus bet kokiu atveju atliekant apeigą turi jaustis laisvas, nesukaustytas. Jisai turi su dievais bendrauti ne kaip su lygiais, bet jis turi bendrauti, o ne oficialiai kažką sakyti, kad žodį ištari ir jisai dingsta. Žodis turi eiti dievams. Žmogus turi jaustis laisvai ir gerai. Bet, aišku, ne iki tokio lygio, kad ten rūkyt ar nusišnekėti. Žodis, ištartas per ritualą, yra auksu svertas, kiekvienas ištartas žodis. Minčių dievai gal negirdi, minčių per ritualus, mintys yra žmonėms paliktos, bet ištartas žodis dievams – tai jau yra kaip priesaika, kiekvienas žodis ir paprasčiausiai ne ta nuotaika, kad kažkam kiltų noras juokauti, niekas, ko gero, net negalvoja apie tokius dalykus. Jie eina susitikt su dievais, kažko paprašyti, jie nejaučia jokio diskomforto, nes paprasčiausiai

nėra ko drovėtis, visi pažįstami, visi broliai, visi draugai, visi stovi rate, o tarp mūsų – protėviai. Jis tiesiogiai bendrauja, pasako tam dievui kas, kaip, ko jis nori, ko jis prašo, padėkoja tiesiogiai ir viskas, ir man atrodo, net minčių nekyla juokaut nejuokaut, rūkyt nerūkyt, čia ir taip viskas aišku, o juo labiau netgi jokių filmavimų, fotografavimų, nes žmonės visi turi dalyvauti apeigoje. Negali būti kažkokių pašalinių, kas žiūrėtų už nugaros, stebėtų. Jeigu atsiranda bent vienas toks, tai jau vyksta kaip profanacija ritualo, kaip ratas be stipino, jisai byra, nevažiuoja. Visi stipinai turi vienodą jėgą laikyti. Tai jeigu yra ratas – apeiga, kuri nuo žodžio *apeiti*, eina ratu, ratas stovi, ugnis, viskas visam rate, visi protėviai, viskas – visi turi dalyvauti, o žmogus su kamera, aš nežinau, kaip jisai gali dalyvaut ar fotkint, juo labiau, sakau, koks tikslas? Nėra tikslo tai filmuoti ar fotografuoti. Na, kas iš to yra? Prisiminimai? Prisiminimai, jeigu jie geri, ryškūs, visada galvoje išliks, nereiks tau jokių nuotraukų, o netinkamo poelgio ir nuotraukos nepadės prisimint, nesinorės (Aras).

Vieši pasirodymai – vienas iš veiklos aspektų. Iš asmeninio autoriaus archyvo.

Be Protėvių žygių, pergalių minėjimų bei kalendorinių švenčių šventimo, svarbi veiklos sritis – tautosakinė tradicija. Ji sietina su dainų dainavimu, senovinių žaidimų žaidimu, šokių šokimu ir pan. Tautosakinė tradicija bendrijai suteikia dvasią. Per dainą pasiekiama dvasinė darna. Žvelgiant iš kito požiūrio taško, daina yra tam tikras tarpusavio bendravimo būdas. Dainavimas laikomas šventu dalyku ir yra daugiau meditacijos priemonė, padedanti pajusti protėvių mąstyseną bei pasaulėžiūrą. Dainos atsirenkamos iš dainynų, taip pat naudojamasi folkloro ar etnografinių ansamblių įrašais, parenkamos pagal progą ir metų laiką. Kalendorinėse šventėse dainuojamos atitinkamam laikotarpiui priskirtinos dainos. Vasarą niekada nedainuojamos Kalėdų (advento) laikotarpio dainos, ir atvirkščiai – žiemą šienapjūtės ar kupoliavimo dainos. Protėvių žygių ir pergalių švenčių metu, ypač apeiginėje dalyje, dainuojamos karinės istorinės dainos, puotoje skamba vaišių dainos. Apeigoms atrenkamos labiau mitinę prasmę turinčios apeiginės dainos.

Kiekvienai šventei yra sudarytas ir išleistas dainų repertuaras su audioįrašais. Kiekvienas narys turi savo mėgstamas dainas, tad norint išgirsti vieną ar kitą dainą jau gerai žinoma, į ką kreiptis.

Be dainų, ypač pasirodymų publikai metu, rodomi senoviniai, brolijos narių kariniais laikomi, šokiai. Tai yra per pastaruosius metus plačiai paplitusio šokio „Meškutė“ variantas, taip pat šokis „Vokietukas“. Apie šį šokį informacijos yra Petro Dusburgiečio „Prūsijos žemės kronikoje“, kurioje aprašomas žiemgalių karo lauko teismas paimtam į nelaisvę kryžiuočiui. Šaltinis patvirtina kai kurias šokio detales – belaisvis stovi rato viduryje, o aplink stovintys vyrai kirviais ir ietimis mirtinai užbado ar užkapoja priešą. Panašiai ir brolijos atliekamame šokyje – tariamas belaisvis pastatomas rato viduryje. Aplink jį einantys dainuoja atitinkamus žodžius ir arba išretina ratą, arba jį susiaurina. Sulig antru suėjimu link pasmerktojo atliekami stiprius kirčius imituojantys judesiai. Tokio pobūdžio žaidimai tautosakinėje tradicijoje nelaikomi kariniais. Brolija tai laiko bandymu atkurti buvusius karinius šokius kaip karių laisvalaikio formą. Tai tiesiog kitokia šokio interpretacija, išryškinanti karinius aspektus. Švenčiant kalendorines šventes taip pat pasakojamos sakmės, kalbama apie įvairius mistinius reiškinius, žinomus iš liaudies patirties.

Senovės karyba praktikuojama per kovų pratybas, bandant senuosius, primityvius kovos būdus.

„Aš, Argis, ir Salvis septintinio (spalio – T.S.) mėnesio pabaigoje susiėjom, idant pralaužtumėm ledus pratybose su ginklais. Vietą pasirinkom Eigulių piliakalnį. Ginklai buvo padaryti iš ten augusių guobų – pagaliai ir lazdos. Vieni pagaliai atstojo kalavijus, nors buvo lengvesni, kiti buvo kokių 2 m ilgio lazdos. Kalavijais bandėme šiaip susiremti kelis kartus, o lazdomis kaip kažkada teko matyti: pirma vienu galu kertu priešininkui į lazdą, po to kitu galu į kitą priešininko lazdos galą viršuje, tada iškart pirmu galu kertu priešininkui apačioje ir vėl antru galu per kitą priešininko lazdos galą apačioje. Taip pat bandėme susiremti lazdomis. Mums labai pravertė kalnuota piliakalnio aikštelė, kur galima buvo įvairiais atvejais užsilipti aukščiau nei priešininkas arba,

atvirkščiai, kopti į šlaitą atmušinėjant priešininką. Taip buvo pajausta, ką reiškia pradžia šio ilgo darbo, kad išmoktum bent kiek geriau kautis. Salviui tuoj pavargo ranka (riešas) ir jis jau dorai „kalavijo“ nenulaikė. Ten sudainavom Vėlinių keletą dainų, nes artėjo Vėlinės.“ [7]

Nesant patalpų pratybos anksčiau rengtos lauke, tačiau dabar, turėdami patalpas, treniruojamės viduje. Kovos pratyboms naudojamos ginklų imitacijos arba patys ginklai, tačiau apsukti kuo nors minkštu, kad nesužeistų priešininko. Pratybos turi taisykles, kirčių šablonus, kuriems reikalingi įgūdžiai. Yra numatytos ir kovos įgūdžių tobulinimo pakopos. Su pratybomis artimai susijusiuose viešuose pasirodymuose demonstruojamos senųjų kovų ypatybės. Derinant įvairius ginklus programoje rodomos kovos, taip pat dainuojamos dainos, šokami šokiai, šaudoma lanku, mėtomi kirviai.

Pasirodymai – tai brolijos dalyvavimas istorinėse šventėse, pristatymuose, parodose ir kituose renginiuose. Pasirodymus nariai dar skirsto į komercinius ir nekomercinius. Kad ir kokio pobūdžio būtų pasirodymai, stengiamasi nenutolti nuo veiklos krypties („kad bent aplinka atitiktų, būtų pily ar dar kažkur, o ne taip, kad kažkur prekybos centre kapotis“).

Pasirodymų prasmė apibūdinama dvejopai. Visų pirma, tai – nauda sau, malonumas ir pasitenkinimas, tam tikras išsilaisvinimas tiek rodant kovas, tiek dainuojant. Svarbu ir papildomos lėšos, kurios reikalingos įsigyjant tiek žaliavas dirbiniams, tiek kelionei. Kita pusė – šviečiamoji. Žmonėms suteikiama galimybė pamatyti atkurtus karių kostiumus, ginkluotę, taip pat ir kovos būdus, pajusti gyvąją istoriją ir suvokti savo ištakas. Aštrių pojūčių mėgėjams įdomesnės pačios kovos ir rizikos momentai, kuriuos kiekvienam kovojančiajam tenka patirti, kadangi apranga gali tik minimaliai apsaugoti nuo pavojingų ir kartais netikėtų kirčių ar iečių dūrių. Vis dėlto kovojama su tam tikru atsargumu, nesiekiant priešininką sužeisti. Tuo tikslu ir ginklų ašmenys yra atbukinti, tačiau kartais vien dėl pavėluotos reakcijos smūgių nepavyksta išvengti. Tam tikrų taisyklių reikia laikytis – tai draugiškumo, susitarimo reikalas.

„Kai kova užverda, pasipila vis stipresni smūgiai, nuo kurių sunku išsisukti ir patyrusiam kovotojui. „Vienas kito nesistengiame nužudyti, – juokauja Aras. – Tačiau praleidęs smūgį gali patirti traumą. Tai būna kaip žaidimas, bet žaidimas su ugnimi.“ Vienam brolijos nariui per tokią kovą buvo smarkiai prakirsti trys pirštai, kitam rizikingą kovą primena ant veido likę randai.“[8]

Buvo perkirsta nosis į dvi dalis.Visi kiti randai – tai palyginti smulkmenos. Dažniausiai nukenčia rankos, pirštai, kojos, kelieniai, bet, aišku, kiekvienas randas palieka savo pėdsaką, kiekvienas sužeidimas moko, kaip jo išvengti. Taip tobulėja ir pati šarvuotė, galbūt archeologai nesutiks su tuo, kur kas buvo naudojama, kokie šarvai, bet iš tokių dalykų patiri, kurie buvo reikalingi ir kurie buvo naudojami, kurių iš tikrųjų reikia (Trakas).

Prieš pasirodymus repeticijų nebūna, išskyrus vaidinimus (pavyzdžiui, spektaklis „Mindaugas“). Visos repeticijos – tai pratybos, kurios vyksta mažiausiai kartą per savaitę. Kartais planuojant pasirodymo programą įtraukiami jau iš anksto parengti siužetėliai.

Rengiant pasirodymų programą, visų pirma siekiama, kad ji nebūtų nuobodi, kad būtų kuo įvairesnė ir kad kiek įmanoma plačiau atspindėtų karių buitį ir dvasią. Dėl to įtraukiamos ir dainos, pasakojimai, istorija, metraščiai, šokiai ir pan. po truputį visa tai siejant su karu. Rodomos įvairios kovos – tikrais ginklais, imituojamos skirtingų genčių tarpusavio kovos, po to jau pagal istorijos vingį – kautynės su Livonijos ordinu. Viskas pasakojama paraleliai – tiek istorija, tiek mūšiai. Pasirodymai baigiami papročiais, tokiais, kaip jau minėtasis karo lauko teismas. Pasirodymuose demonstruojamą veiklą kiek įmanoma stengiamasi pagrįsti metraščiais, istorija, archeologine medžiaga, dabartiniais mokslininkų darbais iš istorijos, archeologijos, etnografijos, folkloro sričių. Kuo daugiau informacijos gaunama, tuo labiau ją stengiamasi pritaikyti praktikoje, iš to tobulinami ir pasirodymai.

Ne viską gali pamatyti „Vilkatlakų“ pasirodymuose. Tam tikri dalykai nėra rodomi. Tariamame pogrindyje lieka neafišuojami dvasiniai, religiniai dalykai.

„Vilkatlakų“ nepavadinsi sustabarėjusia subkultūra. Kaitą galima sieti su vidiniais pasikeitimais, kurie atsispindi brolijos vidaus tvarkos nuostatuose. Tobulėjimo kelias ilgas, jis susijęs su minėtais luomais, tad darbo visiems yra apsčiai. Kadangi manoma, kad dvasinis brolijos gyvenimas yra pakankamai išvystytas, stengiamasi stiprinti materialiąją pusę, t.y. buitį. Kiekvienais metais vis didėja reikalavimai rūbams, papuošalams, ginklams. Iškyla būtinybė įsigyti tam tikrus daiktus, kad brolijos narys galėtų rodyti rimtą, archeologiškai pagrįstą protėvių paveikslą. Kad nebūtų daroma tuščiai, kiekvienas dirba kryptingai. Reikia orientuotis į tam tikrą žemę, kuri, kaip jau minėta, nustatoma atsižvelgiant tiek į nario gimimo vietą, tiek į giminės (vienos arba abiejų – tėvo ir motinos) gimimo vietoves. Priskirdamas save tam tikrai žemei, žmogus turi motyvuoti savo pasirinkimą, kad tai nebūtų išgalvota, kad būtų pagrįstas ryšys su pasirinkta žeme. Žemė suprantama kaip tam tikra teritorija baltų genčių laikotarpiu (X–XIII a.). Tokia veiklos strategija dvasinį lygį siekiama sulyginti su buitiniu („Turint stiprią buitinę sritį galima stiprinti dvasinę, ir taip vieną ar kitą stiprinant, pritraukiant vieną prie kitos eit vis tolyn sparčiai, bet kokybiškai“).

Atrodytų, kad „Vilkatlakų“ veikloje moterims nėra vietos, bet taip nėra. Jos dalyvauja kalendorinių švenčių šventime, taip pat užsiima amatininkyste.

Veidų piešiniai. Iš asmeninio autoriaus archyvo.

Projekcijos į ateitį – noras surengti didelę šventę, į kurią tikimasi pakviesti panašios pakraipos organizacijų iš Vakarų Europos, Skandinavijos ir kitur. Kelionės į kituose kraštuose vykstančius panašaus pobūdžio renginius – taip pat vienas iš ateities planų. Didelio masto renginiai jau daugelį metų organizuojami ne tik Lenkijoje, bet ir Baltarusijoje. Į tokių renginių programas įeina tiek klubų tarpusavio dvikovos, tiek bendra kokio nors mūšio inscenizacija su pilies šturmavimu ir pan. Tam tikslui specialiai padaroma aštriakuolių arba kitokia tvora, kurios viršuje ginasi gynėjai, kiti puola. Šių pasirodymų taisyklės yra labai griežtos, kad būtų apsaugotas kiekvienas, dalyvaujantis kovoje. Specialiai sudaryta komisija tikrina naudojamus ginklus, šarvus ir pan., nustatomos griežtos besikaunančiųjų tarpusavio taisyklės.

Tyrėjas: „Teko girdėti, kad jūs buvot kažkurią vasarą Baltarusijoje ir jums teko dalyvauti viename iš festivalių, kur buvo toks gal net nenumatytas programoje dalykas, kaip jie vadina, naktinis žygis.“

Trakas. „*Naktinis bugurtas*“. Tenai suvažiuoja žmonės iš visur, aišku, daugiausia yra Baltarusijos klubų, ir vyksta mūšio inscenizacija, kur žmonės renkasi išmėginti savo jėgų. Tas mūšis vyksta beveik tamsoje, šviečia tik silpna prožektorių šviesa. Žmones suskirsto maždaug į dvi grupes. Šį sykį buvo apie du šimtus prieš du šimtus ir paprasčiausiai vyko kaip ir mūšio inscenizacija. Žmonės puolė vieni kitus.

Lietuvoje kol kas nėra buvę didesnės šventės, skirtos būtent vikinginio arba ankstyvųjų viduramžių laikotarpiui. Tam reikalingi dideli finansai – Kultūros ministerijos skiriamos lėšos tik nedidele dalimi prisideda prie tokio pobūdžio švenčių organizavimo. Beje, kultūros srityje yra remtinų kitų prioritetinių krypčių. Vis dėlto pastebėtina, kad ši veikla svariai prisideda prie tautinės, lietuviškos kultūros populiarinimo, skatinimo atsigręžti į savo istoriją, suvokti save kaip Lietuvos piliečius vis labiau einant Europon, civilizacijai vis labiau patiriant globalizacijos procesus, vis labiau globalizuojantis kultūrai.

Ne, aš ir nenoriu, kad jie būtų populiarūs. Bet aš nešneku apie „Vilkatlakus“, aš šneku bendrai apie tą visą viduramžių judėjimą, būtent, va tas kad būtų populiarus. Anksčiau ar vėliau Lietuvoje bus pastatyta medinė pilis, kažkas vis tiek tai padarys, statys kaimą, archeologiškai atkurs, aš

Keltų karys. Organizacija „Britannia“.

tikiuosi, kad tai būsime mes, ir vis tiek tas dalykas judės į priekį. Ir aš noriu, kad šitas dalykas būtų populiarus, nes tai – visų pirma labai geras poilsis, iš tikrųjų, ypač iš miesto atvažiavus, pabuvimas paprasčiausiai gamtoje. Iš tikrųjų pasėdėjimas prie laužo – labai dvasingas dalykas, žmogus labai daug ką apmąsto tokiu metu, netgi lyg būtų ekstremaliai kažką pajautęs ar išsimaudęs žiemą eketėje, vat būtent tokiose sąlygose jam tos kažkokios dvasinės jėgos labai sukyla. Ir aš būtent dėl to noriu, kad tas dalykas būtų populiaresnis. Bet kad būtų kažkoks popsas ir pornografija – ne, nes paprasčiausiai jis neteks, jis paprasčiausiai, tas judėjimas, negali būti toks, negali, nes neįmanoma, kitaip jis praras savo prasmę (Aras).

Vardai ir veidai

„Vilkatlakai“ – savitas pasaulis, kuriame gyvena brolijos nariai. Tai mūsų protėvių pasaulis, kurį visomis pastangomis stengiamasi atkurti siekiant išgyventi praėjusius laikus, tęsti krikščionybės prislopintas tradicijas. Šiuolaikinis pasaulis ir visuomenė iš dalies priešstarauja anam pasauliui, nes dabartyje nerandama gyvenimo prasmės, tokios, kuri kuriama – iš archeologijos, istorijos nuotrupų. Vardai, kuriuos brolijos nariams suteikė tėvai (krikšto vardai), nelaikomi tikrais, nes jie parinkti ne pagal žmogaus būdą. Visai kitokia reikšmė teikiama pavardėms. Kiekvienas narys

turi savo šventą vardą, sudarytą iš trijų ar dviejų žodžių, iš kurių vienas yra būtent pavardė to giminės nario, su kuriuo turima daugiausia būdo, charakterio panašumų. Kiti savo seniausias pavardes išsiaiškina iš pavardžių žodyno, sudarydami savo pavardės paplitimo žemėlapį (taip nustatomas ir priklausomumas vienai ar kitai genčiai pagal teritoriją). Sudaromos giminės ,,kraujo upės", vadinamieji giminės medžiai. Toks vardas dažnai naudojamas tik ritualuose, oficialiuose dokumentuose. Kitas vardas, kuriuo brolijos narys šaukiamas, daugiau turi pravardės prasmę. Pasak narių, seniau vardai buvo parenkami atsižvelgiant į žmogaus savybes, iš jo sugebėjimų ar iš giminaičių, pasižymėjusių viena ar kita savybe.

Vieni vardai yra atėję iš tų laikų, kai mes visi susidraugavom, kaip žmogus prisistatė, o kiti vardai yra tie vilkatlakiški vardai. (…) vardas turi atspindėti iš dalies tą žemę, bet, svarbiausia, vardas turi atspindėti žmogaus giminę, t.y. jo protėvius. Tai žmogus pagal savo pavardę ieško kažko tokio. Daug yra Lietuvoje pavardžių, kurios yra grynai išaugę iš senųjų baltiškų vardų. Na tai va, žmonės bando tai atrasti ir tuos vardus ištraukia. Kam neišeina, tas, kaip ir su ta mozaika, – ko trūksta, papildo, bet papildo remdamasis širdimi. Tai labai svarbu. Bent jau aš visada leidžiu, užmerkiu akis į tai, jeigu žmogus kažką papildė darydamas iš širdies, nes aš esu įsitikinęs, kad jeigu jisai sugeba rasti ryšį su dievais per širdį, tai dievai jam per širdį ir duoda teisingą patarimą. Lygiai taip pat ir su vardais, jeigu kieno nors yra slaviško pokrypio pavardės ar suslavintos, nes tokių irgi yra daug, tai jie bando savotiškai širdyje atkurti tą visą dalyką, ir tie vardai tokie ir yra. Mes juos vartojam tik per ritualus. Vienas į kitą beveik nesikreipiam jais šiaip gyvenime ar kur, tik per ritualus. Tai yra mūsų kaip dvasių vardai, protėviams skirti. Tai yra teisingai, nes kiekvienas žmogaus veidas turi turėti savo vardą. Kadangi mes šitoje visuomenėje negalime taip, kaip iš tikrųjų norėtume, paprasčiausiai neįmanoma gal būtų išgyventi pastoviai, bent jau kol kas, neįmanoma, ko gero, tarp kitų taip gyventi, tai čia yra vienas veidas, kuris turi savo vardą. Mes kaip draugai vienas kitą vadiname kitais vardais, o tas dvasinis vardas yra tarp protėvių. Ten jau grynai dvasinis, dieviškas vardas, susijęs su ritualais ir su aukščiausiais (Aras).

Kiekvienas narys turi savo veido dažymo piešinį. Vienų piešiniai turi simbolinę prasmę, atitinkančią jų vardą, kiti labiau praktinę – suteikti baisesnę išvaizdą. Veidų dažymasis buvo atrastas tiesiog spontaniškai, eilinio žygio metu. Simonas Daukantas knygoje ,,Būdas senovės lietuvių kalnėnų ir žemaičių" yra minėjęs, kad kiekvienas lietuvis, eidamas į mūšį, išsitepdavo veidą suodžiais (anglimi). Taip pat žinoma, kad eidami į mūšį veidą mėlynžolėm tepdavosi ir keltai. Veido dažymasis sietinas su specifiniu dvasiniu virsmu arba persikūnijimu, suteikiančiu antgamtinių savybių. Paprasčiausia praktine reikšme – jis naudojamas priešui kryžiuočiui įbauginti. Kronikose lietuviai dažnai vadinami velnio tauta. Kryžiuočiai, susidūrę su tokios išvaizdos žmonėmis, palaikydavo juos nežemiškomis būtybėmis. Tai psichologinio karo momentas, daug kartų lėmęs jėgų pranašumą.

Pogrindis ar populiarumas?

Visuomenės reakcija į ,,Vilkatlakų" veiklą įvairi – vieni vadina ,,durniais", kiti stebisi, jaučiama tų, kuriems brangi tėvynės istorija, pagarba. Neigiama reakcija kyla ne iš blogo vertinimo. Tai sietina su nuostaba, netgi su pavydu dėl kai kurių veiklos momentų kraštutinumų (miegojimas žiemą miške prie laužo su vadinamaisiais archeologiniais rūbais ir pan.). Komfortas yra tiek toli nuvedęs, kad žmonės į tokius kraštutinumus žiūri su pašaipa, jiems tai yra svetima ir netgi baisu. Beje, kai kas brolijos veiklą sieja su fanatizmu, o patys nariai vadinami fanatikais. Pašaliniai žmonės, pasak narių, niekad nesupras to, ko jiems patiems neteko patirti. Klubo veikla remiasi atsidavimu šiam pomėgiui; siekiai, sumanymai, idėjos ir darbas kyla iš gilių įsitikinimų. Tuščioms kalboms nėra vietos. Taip pat ir dvasiniai dalykai – tikėjimas, vadinamas pagonybe, irgi neprisiimamas tik kalbos ir gyrimosi pavidalu. Žalingi ir svetimi įpročiai – degtinės vartojimas, rūkymas ir pan. – brolijoje nėra toleruojami. Vartojami tik tautiniai gėrimai – alus ir midus.

Bendrija išskiria tris žmonių grupes pagal požiūrį į jų veiklą. Tai jau minėta visuomenės dalis, kuri neigiamai vertina šią veiklą (,,vadina durniais, fanatikais"); antra – žmonės, kurie supranta, kuo užsiima brolija, yra kažkiek susipažinę arba dalyvavę panašaus pobūdžio veikloje; trečiai priskirtini visi tie, kuriems kovos sukelia aštrių pojūčių. Tai vadinamieji radikalai, kurie stebėdami kovas patiria azartą (kaip šunų pjautynių gerbėjai).

Ypač atsimenu vieną pasirodymą Klaipėdos miesto šventėje praėjusiais metais. Prieš mus pasirodė lenkų riteriai, kurie – apsišarvavę iki dantų – vaidino riterius. Mes išėjom po jų – su dainomis, su pasakojimais, su pasikovimais, su šokiais. Sulaukėm labai šiltos žmonių reakcijos. Priėjo, klausinėjo visi, fotografavosi – kad ir keista. Tuo metu reakcijos sulaukė ne tie žvangalai ir skardos – ,,blėkos", o mes. Atsimenu, vienas žmogus priėjo ir pasakė: ,,Gerą darbą, vyrai, darot, gerą darbą." (Žvėris).

Vienas iš svarbesnių klausimų – pogrindžio arba vadinamosios oficialiosios ir neoficialiosios veiklos santykis. Nė vienas iš brolijos narių ,,Vilkatlakų" nelaiko pogrindine organizacija. Tačiau joje esama dvilypumo, sąlygoto gyvenimo tikrovės. Neoficialioji veikla siejama su jau minėta neafišuojama dvasine veiklos sritimi, veikla savo ir brolijos narių naudai. Kita pusė – pasirodymai arba oficialioji veikla, kurioje rodomos tik ištraukos iš viso veiklos spektro. Kita vertus, visa veikla laikoma oficialia

vien laikantis nuostatos, kad brolija veikia teisiškai pagal brolijos nuostatus, patvirtintus Teisingumo ministerijoje. Svarstant oficialiosios ir neoficialiosios veiklos santykį, brolijos narių manymu, svarbesnis yra kitas – populiarumo – klausimas. Užsienio valstybėse šis judėjimas, kaip minėta, yra populiarus, tačiau populiarumo didėjimas tiesiogiai sietinas su dvasingumo mažėjimu (idėjiniu veiklos pagrindimu).

Pabaiga

Iš pateiktos medžiagos matyti, kad brolijos specifiškumas kyla ne tik iš jų kaip senųjų baltiškųjų tradicijų tesėjų, bet ir kaip istorijos atkūrėjų. „Vilkatlakų" bendrijai būdingos trys veiklos sritys:

1. senųjų kovų rekonstrukcija ir kario buitis;

2. kalendorinių švenčių šventimas, dainų dainavimas, tai eilinio gyventojo buities ir dvasios rekonstravimas;

3. senieji amatai.

Tad gyvosios istorijos judėjimo kontekste „Vilkatlakų" bendrijos veiklai įvertinti galima skirti pirmą arba vidutinį išsivystymo lygmenį, nes šios organizacijos kaip istorijos atkūrėjų veikla dar tik pradeda vystytis. Tai rodo visų veiklos sričių praktikavimas. Nors pirmiems visada sunkiausia, manoma, kad šiuo „Vilkatlakų" praktikuojamu laikotarpiu susidomės ir daugiau žmonių, kursis panašios organizacijos. Iki šiol tėra žinomas tik Kauno karo istorijos klubas prie Kauno Vytauto Didžiojo istorijos muziejaus, užsiimantis XVIII a. pabaigos tradicijų rekonstravimu ir tęsimu, bei gyvosios istorijos klubas „Kovarnis".

Kokią vietą „Vilkatlakai" užima lietuviškoje visuomenėje ir kultūroje? Visų pirma, pabrėžtina edukologinė jų veiklos reikšmė – istorijos gaivinimas ir populiarinimas visuomenėje, archeologijos rekonstrukcijų rodymas viešų pasirodymų metu, karių ir apskritai senoviško kostiumo bei buities demonstravimas. Kita sritis – tautosakos tradicija ir jos gaivinimas (dainos, šokiai, žaidimai).

Apibendrinant išskirtini šie pagrindiniai senovės baltų kovų brolijos „Vilkatlakai" ypatumai:

1) bendriją išimtinai sudaro vyrai, moterys joje – tik padėjėjos, tam tikros srities amatininkės;

2) dvasinis pagrindas tiek pat stiprus, kiek ir materialinis – tai atspindi vidinių taisyklių reikalavimai kiekvienam brolijos nariui;

3) amatai turi didelę reikšmę brolijos veikloje – gaminama viskas „nuo galvos iki kojų";

4) gaminami daiktai ir apskritai visa veikla yra archeologiškai, istoriškai pagrįsta, ten, kur trūksta žinių, lyginama su kaimynais;

5) kovos taip pat yra vienas iš veiklos aspektų, viešai jas galima pamatyti pasirodymų metu per istorines šventes. Dainos ir šokiai pagyvina vyksmą, bendrijos narius jungia ne tik prieš kovas, bet ir kalendorinių švenčių bei kitokio pobūdžio susiėjimų metu.

„Vilkatlakai" – pirmoji tokio pobūdžio organizacija Lietuvoje, padėjusi pamatus rekonstruojant pagoniškosios Lietuvos laikų karybą.

RESPONDENTAI:

Aras – interviu darytas 2003 03 04. Vilnius. Užr. T. Sutkaitis 2003.
Trakas – interviu darytas 2003 03 14. Vilnius. Užr. T. Sutkaitis 2003.
Tsirulis – interviu darytas 2003 03 16. Kaunas. Užr. T. Sutkaitis 2003
Žvėris – interviu darytas 2003 03 28. Vilnius. Užr. T. Sutkaitis 2003.

NUORODOS:

1. BILINSKAS, R. Protėvių šauksmą išgirdę vyrai griebiasi kalavijo Iš: *Lietuvos rytas,* 2001, kovo 9, p. 13; BILINSKAS, R. Vyrai vilko kailyje Iš: *Adomas*, 2001, spalis, p. 30–31; BILINSKAS, R. Vyrai vilko kailyje. Iš: *Šeima ir pasaulis,* 2002, spalis, p. 54–59.
2. UŠINSKIS, B. „Vilkatlakams" kovas primena kalavijų ir kirvių palikti randai. Iš: *Valstiečių laikraštis,* 2001 liepos 14, p. 8.
3. Archival Revival! Iš: *Revival,* May 1999, p.17.
4. *Raganos ir Alus*. 1995, kovas, Nr. 9.
5. Senovės baltų kovų brolija „Vilkatlakai". Bukletas.
6. UŠINSKIS, B. „Vilkatlakams" kovas primena kalavijų ir kirvių palikti randai. Iš: *Valstiečių laikraštis,* 2001 liepos 14, p. 8.
7. Iš užrašų – kovos pratybos Kaune. 2000.
8. UŠINSKIS, B. min. str. Iš: *Valstiečių laikraštis*, 2001 liepos 14, p. 8.

ACQUAINTANCES

Baltic Warriors in the Past and Present

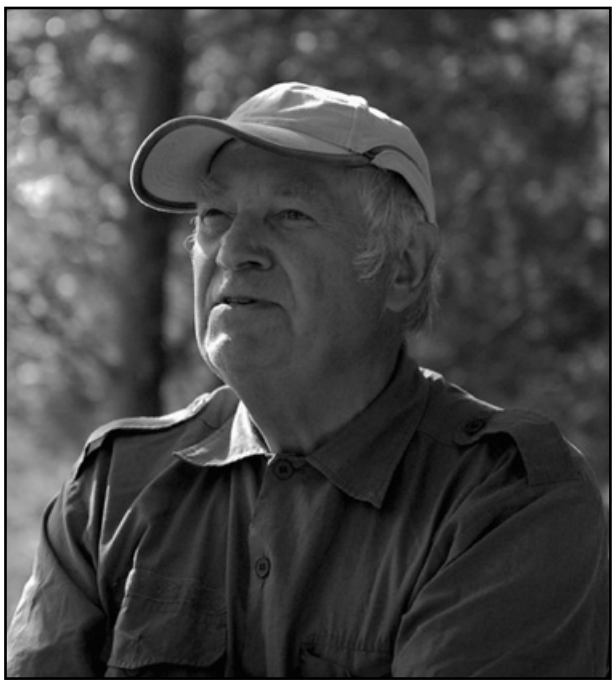
Tomas SUTKAITIS

This analytical and introductory article introduces the sodality of the ancient Baltic martial arts *Vilkatlakai*. The sodality is mainly involved in three types of activity: reconstructing the ancient martial arts and everyday life of ancient warriors; reconstructing ordinary people's every day physical and spiritual lives (members of the society celebrate traditional festivals, see singing as a form of spiritual communication, etc.); and exercising ancient crafts.

Members of the sodality Aras, Trakas, Tsirulis and Žvėris say that the *raison d'être* of the organisation is their faith. Their connection with the ancestors, who are their undeniable heroes, is especially dear to them. The religious background of the sodality is based on the ancient Baltic view of the surrounding world, which is mainly seen as the real world, but contains passages to the ideal world, i.e., the members know how to transport themselves to *That Country* and *Those Times*. *Vilkatlakai* is an organisation with the structure reminiscent of the feudal times in that it has an estate system. The estates are: family people, free people, warriors, wolves and werewolves. However, the organisation can hardly be seen as a strickt subculture as the constant change is driven by the self regulated inner order.

Netekome kryždirbio Jono Tvardausko

JONAS TVARDAUSKAS
(1938 01 26–2010 07 01)

Jonas Tvardauskas. Domo Riniaus nuotrauka

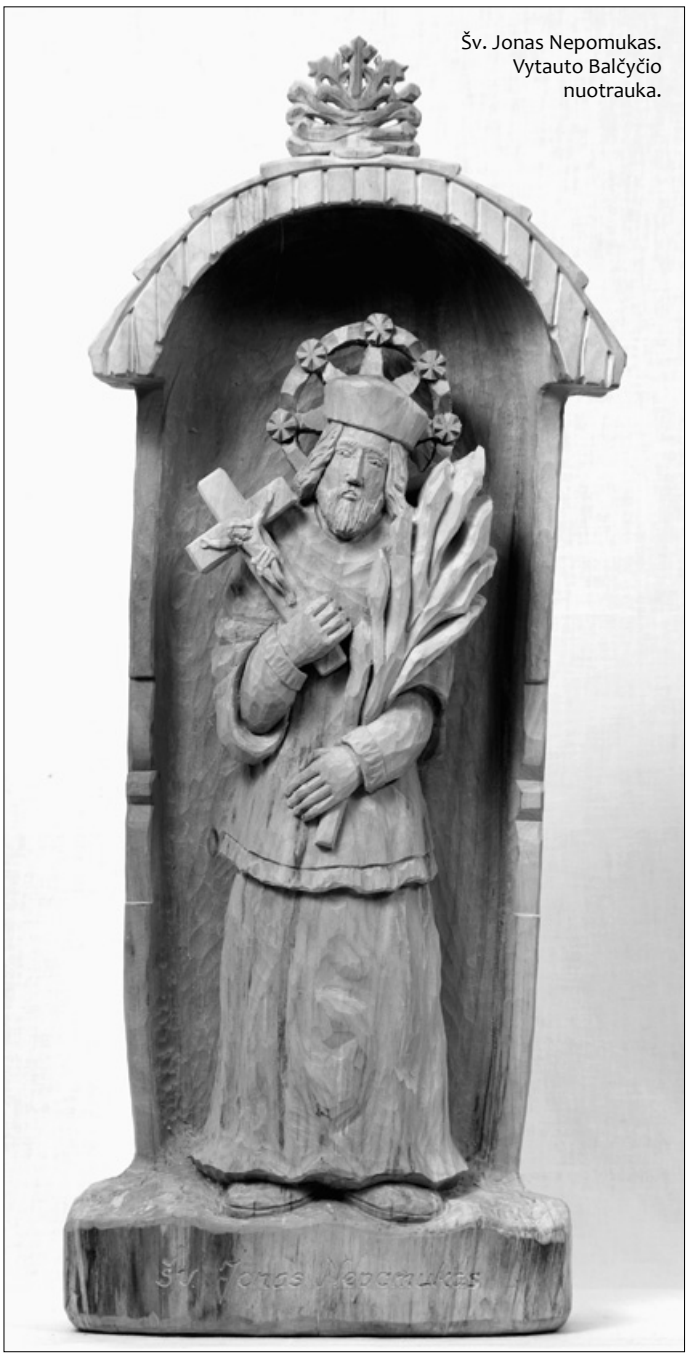
Liepos antrąją neįtikėtina juoda žinia pasklido po Lietuvą: pirmosios pavakare Kupiškio rajono Noriūnų kaimo tvenkinyje nuskendo medžio drožėjas, kryždirbys Jonas Tvardauskas. Ežerų krašte užaugęs, puikus plaukikas, jis su būreliu kitų meistrų dirbo plenere, tačiau kažkodėl, matyt, kaitros vejamas, vienas nuėjo į šalia esantį gilų tvenkinį...

Jonas Tvardauskas buvo gimęs 1938 m. sausio 26 d. Eikotiškyje, Zarasų apskrities Degučių valsčiuje. Drožinėti pradėjo paauglystėje – gyvulėlių, žmonių figūrėles: tie drožinėliai po parodos pateko į Stelmužės muziejų ir gal nulėmė tolesnį gyvenimą. Degutiškio A. Šeduikio paskatintas, įstojo į Kauno S. Žuko taikomosios dailės technikumą ir suprato, jog rado savo pašaukimą. Baigęs dirbo mokytoju Zarasuose, Kėdainiuose, o nuo 1967 m. – medžio drožėju „Tulpės“, vėliau – etalonų kūrėju „Minijos“ meno dirbinių įmonėje.

1970 m. apsigyveno Anykščiuose. Dirbo kultūros namuose dailininku, įstojo į Lietuvos tautodailininkų sąjungą, daugelį metų vadovavo rajono meistrų sekcijai. Dalyvavo svarbiausiose liaudies meno parodose, pleneruose (jo darbų yra ne tik Lietuvoje, bet ir užsienyje). 2006 m. laimėjo respublikinį L. Šepkos medžio skulptūros konkursą.

Anykščiuose prasidėjo savarankiškas kūrybos kelias, čia subrendo savitas gana lakoniškas drožybos stilius, o kūryba išsiskleidė keliom šakom: dideliais bareljefiniais pano įvairiems interjerams (daugiausia literatūrinėmis Anykščių krašto temomis), iš kurių meistriškiausios – kryžiaus kelio stotys Valkos bažnyčiai ir L. Šepkai skirtas pano, už kurį gauta L. Šepkos premija, paminklais, kryžiais, stogastulpiais, koplytstulpiais bei įvairiais taikomojo pobūdžio lauko darbais.

Jonas Tvardauskas, kaimo vaikas, medį pažino nuo kūdikystės. Augantį, žaliuojantį ir tapusį medžiaga baldui, padargui, o svarbiausia – skulptūrai. Kaip ir senųjų meistrų darbus, apie kuriuos 1992 m.

Šv. Jonas Nepomukas. Vytauto Balčyčio nuotrauka.

Salako kryžiaus kopija. Rumšiškės, Liaudies buities muziejus. Alės Počiulpaitės nuotrauka.

Besidarbuojant. Dariaus Baltakio nuotrauka.

Suolai-avinėliai. L. Šepkos parkas, Rokiškis. Alės Počiulpaitės nuotrauka.

rašytoje autobiografijoje sakė: *Augant vaikystėje pakelėse prie sodybų teko matyti dievdirbių sumeistrautų-išdrožtų darbų, kurie man paaugliui darė įspūdį.* Ypač senovinė šv. Jono skulptūra, tėvo išgelbėta iš pakelės koplytstulpio, į kurią galėjo valandų valandas žiūrėti.

Liaudiškasis kryždirbystės ir skulptūros paveldas, mokslo suformuotas drožybos būdas – Jono Tvardausko talentą gaivinusios versmės. Bareljefuose medžio plokštuma suvirpa figūromis ir peizažo ar buities fragmentais, atskleidžiančiais siužetą ir žmonių charakterį.

Svarią, matomiausią Jono Tvardausko kūrybos dalį sudaro įvairūs lauko statiniai. Jų galima rasti sovietiniais ir laisvės laikais pastatytuose ansambliuose, sodybose, kapinėse, bažnyčių šventoriuose. Tai taikomojo pobūdžio darbai (dažniausiai suolai), kuriuose funkcinė dalis harmoningai dera su skulptūros elementais, skulptūros ar skulptūrinės kompozicijos ir tradicinių pavidalų statiniai.

Išskirtinės reikšmės yra J. Tvardausko sakralinio turinio mediniai paminklai, atspindintys plačias sąsajas su tradiciniais liaudies paminklais. Tai skulptūriniai stogastulpiai, senųjų kryždirbystės formų interpretacijos ir tradiciniai aukštaitiški stogastulpiai bei kryžiai. Kas šiandien nežino kryžiaus tremtinių atminimui Anykščiuose, koplytėlės Birštono Atminties tako ansamblyje, koplytstulpio Maironio tėviškėje Pasandravyje (Raseinių r.), sukurtų Atgimimo pradžioje? Tarp brandžiausių pastarųjų metų kryždirbystės paminklų minėtini: stogastulpis su Šv. Jurgio skulptūra Jakštuose, Kristaus krikšto grupė Vajasiškyje, koplytstulpis Šemetų sodyboje Andrioniškyje...

Dar daugelį J. Tvardausko paminklų būtų galima minėti – juos atspindės parengta, bet dar neatspausdinta knyga. Tų didžiųjų darbų tarsi šešėlyje lieka parodinės skulptūros. Tiesa, jų sukūrė palyginti nedaug. Tarp naujausių dominuoja šventųjų atvaizdai. Pastaraisiais metais sukurta jų kolekcija „Aukso vainiko“ Panevėžio apskrities ture laimėjo pirmą vietą, deja, respublikiniame konkurso etape ji dalyvaus jau be autoriaus... Yra sukūręs ir keletą mažomis skulptūrėlėmis užpildytų ažūrinių kompozicijų (galbūt tai L. Šepkos, kuriuo žavėjosi, įtaka). Labai mėgo drožti Rūpintojėlius. O Prakartėlių ėmėsi paskatintas Rokiškio krašto muziejuje vykstančių konkursų (*Rokiškis sugundė*, – sakė).

...Standartiniame bute atitvertas kampelis dirbtuvei: čia gimė eskizai, mažieji darbai (didieji atsirasdavo sodo erdvėje ar pleneruose). Tvarkingai surikiuota visą amžių kaupta kaltų kaltelių kolekcija, piešiniai (būsimą kūrinį, ypač lauko paminklą, visada nusipiešdavo).

Iš medžio trinkos ar lentos „ištraukdamas“ vaizdą, kalteliais ir rankomis jį nuglostydamas, savaip prie jo prisirišdavo ir sunku būdavo skirtis, tarsi su pasaulin išleidžiamu vaiku... Dirbo ramiai, lyg ir neskubėdamas, įsistebėdamas, įsiklausydamas į save, į medį, į žmogų... Toji ramybė ir vidinė vos juntama šypsena Jono Tvardausko asmenybei teikė išskirtinumo. Bet ji nepadarė jo užsidarėliu vienišiumi, atvirkščiai – jis mėgo draugiją ir buvo mylimas ne tik šeimos, bet ir draugų, pažįstamų, brolių drožėjų. Mokėjo subtiliai pajuokauti, originalų pokštą iškrėsti...

Dievas Jonui Tvardauskui buvo davęs talentą medžiui drožti, atkaklumo ir kantrybės tą talentą puoselėti ir darbais jį parodyti.

Alė POČIULPAITĖ

IN MEMORIAM

To the Cross Maker Jonas Tvardauskas

(1938 01 26 – 2010 07 01)

Jonas Tvardauskas was a famous Lithuanian cross maker. The majority of his creative output was made up of outside structures, parts of architectural ensembles, estates, cemeteries and churchyards. They are usually examples of applied art (often benches) in which the functional part is in harmony with sculptural elements.

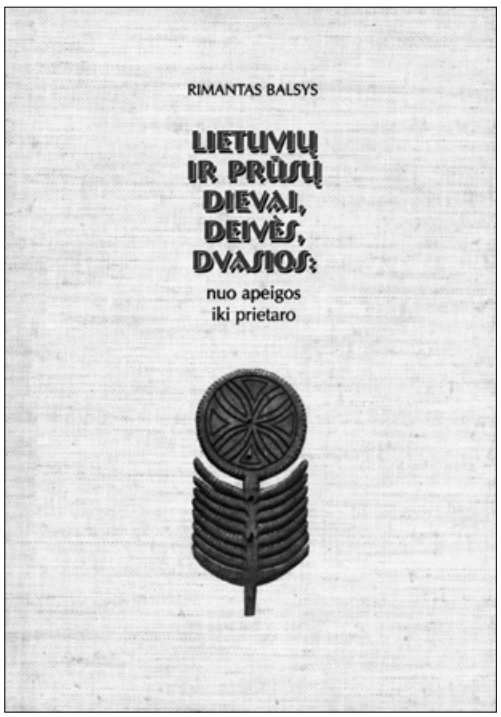
His wooden objects of sacral content are of exceptional significance. They are sculptural rooftop poles, interpretations of the old forms of cross making as well as traditional rooftop poles and crosses of the Higher Lithuania.

The album of his artefacts is due to be published shortly. Sadly, Tvardauskas will never see it.

Baltų mitologijos monografija

Libertas KLIMKA

BALSYS, Rimantas. *Lietuvių ir prūsų dievai, deivės, dvasios: nuo apeigos iki prietaro*. Klaipėda: Klaipėdos universiteto leidykla, 2010, 513 p. Tiražas – 500 egz.

Pristatomoji knyga – tai jau antras monografijos leidimas, pataisytas ir iš esmės papildytas. Monografiją galima apibūdinti kaip baltų senosios religijos mitinių būtybių sąvadą, kuriame išnagrinėta kiekvienos jų istoriografija, padarant išvadas apie žinių patikimumo laipsnį. Prūsų ir lietuvių dievų bei deivių charakteristikos čia rašomos istoriniu metodu: nuo pirmojo paminėjimo rašytiniuose šaltiniuose iki jų virtimo folkloriniais personažais – demonais ir pamėklėmis, taip pat parodant kai kurių iš šių dievybių kelią į krikščioniškąją tradiciją. Monografijos autorius, Klaipėdos universiteto Humanitarinių mokslų fakulteto dekanas, Baltų kalbotyros ir etnologijos katedros profesorius dr. Rimantas Balsys šį darbą pradėjo rengdamas studentams baltų mitologijos konspektą. Kukliu tiražu 2006-aisiais išspausdintas pirmasis knygos leidimas (Klaipėda: KU leidykla, 445 p.) susilaukė didelio pasisekimo, bematant buvo išpirktas, beveik nepasiekęs Vilniaus ir Kauno knygynų. Autorius toliau sėkmingai tęsė kritinės šaltinių peržiūros darbą, rezultatus teikdamas konferencijose bei jų publikacijose. Dabar turinys papildytas tiek pagrindinių dievybių (pvz., Perkūno metamorfozių ar eufemizmų), tiek retai paminėtų periferinių dievybių (Salavas, Žėlius, Budintoja, Tavalas, Šulininis, Blizgulis, Gandus, Gražulė, Milda, Klamalas, Rūgutis, Srutis, Tiklis, Prigirstytis, Žalius ir kiti) analize. Tikrai aktualus visuomenei ir populiariajai žiniasklaidai naujas skyrelis „Jaunimo, meilės, vedybų dievybės“. Apskritai tiek pirmasis, tiek ir antrasis leidimai yra labai savalaikiai darbai, įvedantys į baltiškosios mitologijos pasaulį sistemiškai, kritiškai apžvelgiant gausią tyrinėjimų istoriografiją bei juos apibendrinant išvadomis. Ypač daug dėmesio skirta vardų ir eufemizmų etimologijai.

Mitologija ir religija – svarbiausia etnoso kultūros dalis, dvasinio gyvenimo viršūnė. Be jų pažinimo neįmanoma įsigilinti į daugelio etninės kultūros reiškinių – šeimos, kalendorinių, žemdirbystės ir gyvulininkystės papročių, tautodailės ženklų ir ornamentų, liaudiškųjų tikėjimų – esmę. Tačiau tenka apgailestauti, kad mokslinio baltų mitologijos ir religijos tyrinėjimo baruose nesusiformavo stiprių mokslinių centrų, grupių, mokyklų. Tad dirbama paskirai ir negausiomis pajėgomis. Pastaraisiais metais tyrinėtojų gretas dar labiau susilpnino skaudūs praradimai. Žiniasklaidoje bei populiarioje literatūroje šiais klausimais išsakoma daug klaidingų teiginių, paviršutiniškų, mokslininiu požiūriu nepagrįstų nuomonių bei interpretacijų. Tai galima pastebėti netgi *Romuvos* ir kitų bendruomenių, deklaruojančių senosios baltų religijos tęstinumą, veikloje. Todėl suprantama, kad kiekvienas naujas baltiškąją pasaulėžiūrą nagrinėjantis darbas sutinkamas itin dėmesingai ir viltingai. Juolab stambesni, apibendrinantys, sistematizuojantys veikalai.

Profesoriaus Rimanto Balsio monografija – reikšminga pakopa sunkiame kelyje į baltiškosios praeities dvasinės kultūros pažinimą. Darbas nudžiugino pastangomis atskleisti mitinių personažų raidą, dėmesiu įvardų etimologijai, dievybių funkcijų išgryninimu. Monografija – labai šiame tyrinėjimų etape reikalingas darbas. Po baltų religijos ir mitologijos šaltinių publikacijos (N. Vėlius, 1996–2005), ir ankstesniųjų istoriografinių tyrinėjimų paskelbimo (N. Vėlius, G. Beresnevičius; 1995–2004) tikrai reikėjo atlikti esminę dievybių ir mitinių būtybių „peržiūrą“. Kukli pradžia tam buvo padaryta G. Beresnevičiaus 2001 m. išleistu „Trumpu lietuvių ir prūsų religijos žodynu“. R. Balsio darbas – kompendiumo „formato“, labai patogus pasitikrinimui, seminariniam darbui aukštosiose mokyklose. Kiekvieno skyrelio pradžioje panašių funkcijų mitinės būtybės sugretinamos lentelėse. Mitinių būtybių vardų

Šaltinis Mildos slėnyje. Mažeikių r. Netoli Sedos. *R. Balsio nuotr.*

gausa neturėtų stebinti – lietuvių mitologija susidarė iš įvairių genčių bei skirtingų istorinių etapų paveldo.

Profesorius R. Balsys savo darbo tikslus taip nusako: „... susisteminti ir pateikti išsamias prūsų bei lietuvių dievų ir deivių charakteristikas; pasekti lietuvių bei prūsų dievybių demonizavimo, virtimo tautosakiniais personažais procesą; atskleisti šioms dievybėms skirtų apeigų pėdsakus papročiuose, tikėjimuose, tautosakoje; taip pat šių dievybių susiliejimą su krikščioniškąja tradicija; apžvelgti XIX–XX a. šioms dievybėms skirtų tyrinėjimų istoriją“. Autoriui išties pavyko atsekti daugelio dievybių įvaizdžio ir funkcijų kaitą, išryškinant jų demonėjimo ir desakralizacijos procesus, vykusius priklausomai nuo visuomenės raidos. Nuo apeigos iki prietaro – atsektosios metamorfozės kaip tik ir patvirtina žinomų iš XVI –XVII a. šaltinių dievybių autentiškumą. Reikšmingas rezultatas!

Kita svarbi autoriaus išvada – XIX a. mitologų, pravardžiuojamų „romantikais“, kūryba iš tikrųjų yra natūralus tęstinumas, besiremiantis senųjų dievybių charakteristikomis, iliustruojantis paskutinįjį baltiškosios religijos nuosmukio etapą.

Keletas pagiriamųjų žodžių apie prof. R. Balsio panaudotą tyrimo metodologiją. Suskirstymas pagal funkcijas atliktas iš religinių apeigų analizės bei vardų ir eufemizmų etimologijos. Šaltinių žinias suvedus į lenteles, dievybių funkcijų panašumas bei jų chronologinė raida tampa akivaizdūs. Geras liaudiškojo religingumo fenomenologijos išmanymas autoriui padėjo aptikti senosios religijos reliktus ir XIX a. dvasiniame gyvenime.

Knygoje teisingai pastebėta, kad fragmentiškas kai kurių dievybių paminėjimas šaltiniuose gali būti aiškinamas siauru šios dievybės garbinimo regionu. Tik diskutuotina, ar tai galima taikyti prūsų genčių panteonui; be išsamesnės istorinių sąlygų analizės išvadas daryti ankstoka. Priekabesnis skaitytojas, ypač šios srities tyrinėtojas, prof. R. Balsio monografijoje gal pasiges aiškesnės senosios religijos degradacijos proceso periodizacijos (pradžia padaryta G. Beresnevičiaus straipsniuose), jos susiejimo su istoriniais įvykiais ir ekonominiais veiksniais, pavyzdžiui, Valakų reforma. Reikėtų tyrinėtojams galutinai susitarti ir dėl terminų vartojimo. Tarkime, žodis pagonybė (paganus lotyniškai – kaimietis) semantine prasme labai pritinka būtent senosios (prigimtinės) religijos degradacijos laikotarpiui apibrėžti. Negalima pamiršti ir neigiamos šio termino reikšmės, susiformavusios viduramžiais kryžiaus karuose.

Apibendrinant galima teigti, kad šioje monografijoje pateiktas tyrimas yra etapinis baltiškosios mitologijos ir religijos studijose. Dievybių sisteminimas pagal funkcijas, jų autentiškumo nustatymas, įvaizdžių metamorfozės – nauji ir originalūs mokslinio darbo rezultatai. Kartu prof. R. Balsio monografija – pravartus žinynas bet kuriam etnine kultūra besidominčiam tautiečiui. Malonu ją vartyti – knyga gražiai ir išradingai šviesios atminties dailininko Algio Kliševičiaus papuošta, o iliustruota daugiausia paties autoriaus padarytomis nuotraukomis. Gal tik paginacijai būtų pritikę įvairesni tautodailės ženklai, – tie patys per visą tomelį pabosta. Gerai, kad knygos pabaigoje įdėta platesnė santrauka anglų kalba, – užsienio tyrinėtojams baltiškoji mitologija ir religija iki šiol menkai tepažįstama. Mitologinių vardų rodyklė palengvina kasdienį monografijos vartojimą.

Sklaidant prof. R. Balsio monografiją, reljefiškiau išryškėja ir sekančių žingsnių šiuose tyrinėjimo baruose užduotys – gairės ateities darbams. Pirmiausia pastebėtina, kad vis dėlto prūsiškoji baltų religijos atmaina labiau skiriasi nuo lietuviškosios nei latviškoji. Latvių ir lietuvių mitologijos bei religijos lyginamosios studijos tiesiog būtinos, – dievybių įvaizdžių kaita ir to priežastys taptų akivaizdesnės. Prisimintina, kad Livonijoje dvasinio gyvenimo istorinis kontekstas buvo visiškai kitoks. Kitas tyrinėtojams vis artėjantis uždavinys – senosios religijos struktūrinių bruožų rekonstrukcija. Neabejotinai tai turėjo būti susieta su žinių apie gamtą lygmeniu ir pasaulio sandaros modeliavimu. Ir čia būtų privalu panaudoti istorinį nagrinėjimo metodą. Tikėtina, kad prof. R. Balsio monografija esmingai palengvins ateinančiai tyrinėtojų kartai įžengti į baltiškosios mitologijos erdves, paskatins tolimesnius darbus šioje labai svarbioje kultūros paveldo srityje.

PUBLICATIONS

Monograph of Baltic Mythology

Prof. Libertas Klimka reviews Rimantas Balsys' monograph *Lithuanian and Prussian Gods, Goddesses, and Spirits: from Ritual to Prejudice* published by the University of Klaipėda Press. Klimka deems this monograph as a positive development in the Baltic mythology research.

Etninė muzika ir mes

Apie liaudies muziką, jos kaitą, dabartinę būklę Lietuvoje Liudviko GIEDRAIČIO interviu su Vilniaus pedagoginio universiteto docente, Etnomuzikos visuomeninio instituto direktore dr. Vida PALUBINSKIENE ir Lietuvos liaudies kultūros centro Folkloro poskyrio vyriausiuoju specialistu Arūnu LUNIU.

Abu muzikuojat, viena tradicinėmis kanklėmis, kitas bandonija. Ar laikote save pirmiausia muzikantais?

V. P. Kartais net ir suabejoju, nežinau, kuo save laikyti. Vaikystėje septynerius metus mokiausi muzikos mokykloje groti fortepijonu, vėliau chorinio dirigavimo. Kankliuoti koncertinėmis kanklėmis pradėjau tik Kauno J. Gruodžio aukštesniojoje muzikos mokykloje antrame kurse, vėliau Lietuvos valstybinėje konservatorijoje (dabartinėje Muzikos ir teatro akademijoje). O tradicinėmis susidomėjau jau po studijų, 1989 metais, paskatinta Romualdo Apanavičiaus ir Marijos Baltrėnienės. Tada Kelmėje įkurtame Folkloro centre kankliavimo kursuose reikėjo mokytojo, žmogaus, išmanančio apie tradicines kankles, skambinimo jomis būdus, repertuarą... Įmetė į tą sūkurį mane, ir tiek. Apie kankliavimą tebuvau išklausius vieną profesoriaus Prano Stepulio paskaitų kursą. Vėliau ėmiau studijuoti pati, gilintis – žiūriu, kad labai įdomu pasidarė, visai rimtai susidomėjau, taip ir likau gal jau visam gyvenimui su tradicinėmis kanklėmis ir mokslais apie jas. Bet kai baigiau muzikos mokyklą, buvau pasiryžus niekada daugiau negrįžti prie tokių dalykų. Atostogaudama Šiauliuose sutikau draugą, einantį laikyti egzaminų į chorinį dirigavimą, paragino eiti kartu, nuėjau – įstojau (o jis ne). Antrame kurse norėjau pereiti į režisūrą – ir iš ten atgal parvarė. Tarsi Dievo pirštas kreipė mane.

A. L. Šioje žemėje muzikuoti pradėjau nuo aštuonerių metų: mažu aštuonių bosų akordeonėliu. Bet potraukio nepajutau. Tiktai kai išgirdau dėdės grojimą dideliu akordeonu – labai patiko. Metus vaikščiojau pas dėdę, jis mane mokė, pajutau norą būti muzikantu. Pats vienas nuėjau į muzikos mokyklą, paprašiau priimamas į akordeono klasę. Bet nueita buvo pavėluotai, belikę vietų mokytis groti triūba. Supykau, apsiverkęs grįžau namo. Kitais metais priėmė, kur norėjau. Baigiau muzikos mokyklą, įstojau į aukštesniąją Šiaulių muzikos mokyklą (dabar vadina konservatorija), po jos – į tuometinę Lietuvos valstybinę konservatoriją (dabar – Muzikos ir teatro akademiją). Muzikos mokykloje „sėdėjau ant dviejų kėdžių“: akademiniame orkestre grojau akordeonu, liaudininkų – lamzdeliu, kuris prie manęs nejučia lipte prilipo. Tas pat ir aukštojoje mokykloje, kur mokiausi net dviejų specialybių – akordeono ir lamzdelių. Tuo buvau vienintelis toks. Po studijų atėjau dirbti į „Lietuvos“ ansamblį – lamzdelininku. Kariuomenės metais Rygos apskrities kariniame orkestre grojau lamzdeliu, fleitom. Po kariuomenės pajutau, kad akordeonas jau nutolo nuo manęs, pardaviau jį. Patekau į Aldonos Ragevičienės tuo metu vadovaujamą folkloro ansamblį (dabartinę „Radastą“) instrumentinės grupės vadovu. Po kurio laiko R. Apanavičiaus buvau rekomenduotas į Lietuvos liaudies kultūros centrą. Labai nedrąsiai į jį ėjau...

Kaip galėjo atsitikti, kad koks „vamzdelis“ lamzdelis nurungė tokį garbingą daiktą – akordeoną?

A. L. Per lamzdelį ir pajutau tą dvasią, norą priartėti prie lietuviškumo, tradicinės muzikos savitumo. Juk akordeonas – pasaulinis instrumentas ir juo grojamas repertuaras tarptautinis. Tradicinės muzikos tuo metu niekur nebuvo mokoma, bet jos ilgesys, pasirodo, nuolat glūdėjo.

Koks naujas perversmas įvyko: štai šauniai „tampai“ bandoniją...

A. L. 1987 metais pradėjęs dirbti A. Ragevičienės vadovaujamame ansamblyje, turėjau išmokti groti armonika. Pirmoji buvo rusiška dvieilė, antroji „peterburska“, trečioji bandonija... Visko mokytasi savarankiškai. Dabar man bandonija – labai žavus, labai patinkantis instrumentas, mylimiausias – po Tėvynės, Mamos ir Šeimos...

Gražiai rikiuoji... Sakykit, kuo gyvenimas, gal laikas, kitoks žmogui, kai jis įnykęs į savo muziką?..

A. L. Grojimas – malonumas, savotiška meilė: pirmiausia, kad tu tą gali padaryti, dvigubas malonumas – kai šitai kam nors patinka, yra dar viltis, tikėjimas, kad ką moku, kada nors perduosiu, perteiksiu kitiems, kad tradicija po manęs bus išsaugota... Groti labai gera. Būna ir liūdna: atsivedi į šokius mergiotę, o ją šokdina kiti, nes tu turi groti. Būna linksma, kai matai, kad tavo grojimas aplinkiniams patinka. Kartais groji tik iš pareigos. Visais atvejais mane tai veikia vienodai: groti malonu.

V. P. Sutinku su Arūnu. Sunkiai atskiriu save nuo muzikos. Man tai visiška vienovė. Nuo septynerių – tik su ja, kitokios savęs neatsimenu, nepažįstu. Ir pomėgis, ir darbas susietas su muzikavimu, muzikos dėstymu, viskas sutampa į viena. Gerą gyvenimo būdą dovanojo man likimas. Jei kurį laiką atitolsti, nerenki jokios informacijos apie muziką, nesusikaupi tyrinėjimo dalykuose, jau atrodo, kad tas dienas ne visai teisingai pragyvenai...

Na, gal ir mes teisingai pragyvensim laiką, kai bandysime bent labai bendrais bruožais aptarti Lietuvos etnomuzikologinę būklę, kokią Jūs ją patiriat ekspedicijose. Pirmiausia gal prisiminkime pačių ekspedicijų istoriją.

V. P. Iniciatyva buvo R. Apanavičiaus ir Egidijaus Virbašiaus. Jutome išsamių duomenų apie liaudies muzikantus, instrumentus, grojimą stygių, nes tautosakos ekspedicijose tie klausimai lieka lyg ir nuošaly. Senuose šaltiniuose apie muzikantus geriausiu atveju – pavardė, kokiu instrumentu grojo, dar šis tas, – ir viskas. Labai kuklios žinios apie liaudies muzikantus. Tarsi jie amžinai gyventų. Ir repertuaras menkai sužymėtas. Tarkim, šeimoje gyvena moteris dainininkė ir vyras muzikantas. Jos dainos būna keliskart surašytos, o muzikantas taip ir lieka nuošalyje, gal net nepaklaustas. Matydami tokią padėtį, bendraminčių grupė, oficialiai įkūrėm pelno nesiekiančią organizaciją – Etnomuzikos institutą, kurio vadovu tapo Romualdas Apanavičius. Pirmiausia rūpėjo etnomuzikos ekspedicijos. Pirmosiose dalyvaudavo net iki dvidešimties dalyvių: iš Muzikos ir teatro akademijos, kitų mokymo įstaigų, Lietuvos liaudies kultūros centro, prisijungdavo ir studentų... Padėtis pasikeitė R. Apanavičiui išvažiavus dirbti į Kauno Vytauto Didžiojo universitetą. Pagrindinė organizacinė našta liko man ir Arūnui Luniui. Nuo 1992-ųjų esame po Lietuvos liaudies kultūros centro (LLKC) globojančiu, paremiančiu sparneliu.

A. L. Pirmoji ekspedicija įvyko 1987 metais: Skuodas, Mažeikiai, Plungė, Akmenė, Kretinga. Antroji – net dviejų grupių po 20–30 žmonių: Šilutė, Šilalė, Jurbarkas, Raseiniai, Klaipėda, Telšiai, Kelmė, Radviliškis, Joniškis. Dvi savaites tęsėsi. Trečioji taip pat dviejų grupių: Panevėžys, Pakruojis, Kupiškis, Rokiškis, Zarasai, Ignalina, Švenčionys. Daugiau nei pusė Lietuvos buvo apeita. R. Apanavičiui išvažiavus į Kauną, dvejus metus niekur nevažiuota iki ekspedicijų rengimo iniciatyvą perėmė LLKC. Tada pamečiui – Marijampolė, Vilkaviškis, Šakiai, Lazdijai, Varėna, Prienai, Alytus, Ukmergė, Širvintos, Anykščiai, Molėtai, Kėdainiai, Jonava, Kaunas, Kaišiadorys, Trakai, Elektrėnai, Šalčininkai, Vilnius. Taip 2002 m. baigėme apvaikščioti visą Lietuvą. Būta minčių, kad gal jau reikia neberengti ekspedicijų, galiausiai pamanėme, kad labai naudinga būtų sugrįžti į tas pačias vietas, kur jau būta prieš keliolika metų, ištirti, kaip pakito liaudies muzikantų reikalai. Raimondas Garsonas, Rima Garsonienė pasiūlė vėl apeiti Utenos kraštą. 2004 m. ten radome tik du muzikantus, kurie buvo aplankyti 1989 metais, visi kiti – „naujokai“.

V. P. Tiesą sakant, labai nerimavome pradėdami „antrąjį ekspedicijų ratą“, manėme išvysią liūdną vaizdą... O, žinot, nėra taip baisu. Groja žmonės nė kiek ne mažiau. Tik akivaizdžiai mažėja etninių tradicinių instrumentų. Krekenava, Užpaliai, Panevėžys, Skriaudžiai – tik tie išskirtiniai taškai, kuriuose viskas kaip buvę, taip ir likę iki šios dienos: gyva ten tradicija, grojimo etniniais instrumentais ten dar daug. Neblogai tuo požiūriu Šilalės, Šilutės, Jurbarko, Zarasų krašte. O Žemaitijoje pirmose ekspedicijose mūsų rastieji tradiciniai skambintojai kanklėmis jau visi išmirę, likęs vienas – garsusis Stanislovas Kračas iš Geluvos, bet ir tas dėl senatvės nebeskambina.

Kaip 1989–2009 metais gyvavo dumplininkai?

A. L. Rokiškis, Kupiškis, Zarasai, Biržai, Ignalina, Švenčionys – Peterburgo armonikų lopšys Lietuvoje. Bet gaila, būtent šių armonikų čia labai sumažėjo: nebėra meistrų, galinčių tą instrumentą pataisyti, nebėra padarančiųjų...

Kokie rajoniniai dumplinių instrumentų skirtumai Lietuvoje?

Žemaičiuose – koncertinos, bandonijos, aukštaičiuose – Peterburgo, Suvalkijoje, Dzūkijoje – vokiškos armonikos. Dabar šių ir kitų regioninių skirtumų beveik nebelieka: visur sparčiai plinta, įsiviešpatauja rusiškos armonikos. Tą lemia pirmiausia materialinės (skurdžios) sąlygos. Šios armonikos keičia grojimo principą, stilistiką: visoje Lietuvoje suvienodina, nes instrumento specifika diktuoja savo sąlygas.

Paskutinė (2009 metais) ekspedicija vyko Zarasų krašte. Po jos Lietuvos liaudies kultūros centre buvo surengtas savotiškas aptarimas, geresnių muzikantų pristatymas. Atvažiavo keliolika grojančiųjų armonikom, daugiausia Peterburgo. Jums leidus, pateiksiu muzikantų pristatymo santrauką. Augustas Latvėnas iš Užtiltės, Antanas Markevičius iš Mažvilių k. (Imbrado sen.), zarasiškis Alfonsas Kiela, jau 50 metų grojantis rusiška armonika, kuria esą po „peterburskų tai sarmata ir grot“, Petras Zalalis iš Južintų sen., Minkūnų k., antazaviškis Antanas Navickas, dar jaunas žmogus, neseniai sumanęs groti armonika, natų nepažįstąs, bet esą „jeigu grausmų girdi, tai groji“, ir jam tai puikiai išeina. Gintautas Altanas (Suvieko seniūnas), nuo 5–6 metų su armonika, buvo kiek ir apleidęs grojimą per patį šeimyninio gyvenimo įkarštį, bet „senystėj vėl pašaukė muzika“. Jo armonikytė mažytė, raudonutė kaip žarija (pagaminta, pasak Sadūnų puikaus muzikanto Gintaro Andrijausko, vakare skambinusio mandolina, „jo seniūnijoje“), patikliai prilipus prie plačios grojančiojo krūtinės – trykšte trykšta šimtais balsų. „Ir tradicija, ir profesionalumas!“. Antanas Jasinskas (Minkūnų k., Južintų sen.), Petras Leleika, Ramūnas Lisinskas iš Sadūnų (Dusetų sen.), „Salako kapelos širdis“ Stanislovas Pumputis. Iš viso ekspedicijoje bendrauta su 65-iais pateikėjais, įgroti 363 muzikos kūriniai (iš jų 115 valsų!). Tai buvo 21-oji jūsų „kampanijos“ ekspedicija.

V. P. Kiekvienais metais po ekspedicijos rengdavom vadintąją ataskaitinę konferenciją, kurios metu aptardavome savo naujus atradimus, patirtis. Dabar dėl finansinio stygiaus suburiamas tik geriausiųjų muzikantų koncertas. Turime svajonę surengti apibendrinančią etnomuzikologinės kaitos Lietuvoje konferenciją...

Etnomuzikologinės ekspedicijos Zarasų krašte dalyviai. Prieky (iš kairės) Skirmantė Valiulytė, Gintaras Andrijauskas, antroje eilėje iš kairės: Matas Baniūnas, Alfredas Mickus, Daiva Čičinskienė, Edita Narmontienė, Arūnas Lunys, Rimantas Daugėla, Vida Palubinskienė. 2009 m.

Šiaurės Rytų Lietuvoje nuo senovės gyvavo tradicija kolektyviai muzikuoti: ansamblinis grojimas ragais, skudučiais. Ar tame krašte dabar kapelų „tirščiau“ nei visoje Lietuvoje?

A. L. Taip, ypač Zarasų, Panevėžio rajonai akivaizdžiai išsiskiria gebėjimu suburti kapelas. Tai, matyt, ir yra tradicijos tąsa. Ten tradicinės kapelos sudėtis – smuikas, Peterburgo armonika, būgnas, basedlė. Yra ir liaudiškos muzikos kapelų. Tai sovietmečio dariniai: klarnetai, akordeonai, kontrabosai, mušamųjų įvairovė…

Gal apibūdintumėte tradicinės kapelos skirtumus Lietuvos regionuose.

A.L. Skirtumus nulemia dumplinis instrumentas. Aukštaitijoje „aukso vertės“ – Peterburgo armonika, žemaičiuose – bandonija arba koncertina, dzūkuose, Suvalkijoje – vokiška armonika (gali prisidėti cimbolai). Smuikas, bosas, būgnas – visur. Esama ir ankstyvųjų tradicinių kapelų, kai dar nebuvo dumplinių, o tik kanklytės, smuikas, boselis, cimbolai. Bet jų dabar mažuma, nes „vakaruškoje“ be armonikos – nesigirdi.

V. P. Šiuo metu visoje Lietuvoje kapelijos gerokai suvienodėjo. Seniau jos natūraliai susiburdavo su tais instrumentais, kuriais toje apylinkėje muzikantai grodavo. Dabar būtina armonika ir mušamieji (būgneliai), gerai – smuikas (jei atsiranda muzikantas), kartais – kontrabosas (Antazavės kapeloje). Pučiamųjų nėra. Dūdų orkestrai klestėjo Žemaitijoje. Deja, ir ta tradicija ten baigia nunykti. O skambėjo, kaip sakyti, pradedant veseliom, baigiant laidotuvėm. Be dūdų skambėjimo jokio renginio negalėjo būti. Net ir Užnemunėje, Šakių rajone, būdama dešimtmetė (apie 1968–1970 metus), gerai prisimenu, kiekvienas save gerbiantis miestelis turėjo dūdų orkestrą. Bet dabar, kai jau antrą kartą ekspedicijomis grįžtame į tuos kraštus – dūdų orkestrų, tarkim, Šilutės, Šilalės rajonuose tikrai neberandame. Užgeso. „Padžiovė dūdas“. Tas pats atsitiko ir chorams: juk kiekviename miestelyje, mokykloje jų buvo kartais ne po vieną.

Rokiškio, Zarasų krašte armonikos, sakot, eina be konkurencijos? O ką aptikote ar neaptikote ten iš kitų tradicinių instumentų? Kaip gyvuoja, tarkim, smuikai?

V. P. Tradicinių smuikininkų ten beveik nėra. Net ir kapelijose smuikuoja muzikos mokslus ėję profesionalai.

Ar aptinkama ten kokių reliktinių instrumentų? Ragai buvo labai mėgstami, lamzdeliai, skudučiai… Turiu omeny ne tik šiaurryčius, bet ir visą Lietuvą.

V. P. Ne, tokiais instrumentais grojančių tradicinių muzikantų nebėra. Nė pačių tokių instrumentų, natūraliai tebegyvuojančių, nebėra. Rokiškio krašte, Užpaliuose, radome tradicinių kanklių, bet tai jau Astos Motūzienės, sukūrusios vaikų ansamblį „Pasagėlė“, kuriame moko tradicinio grojimo senovinėmis kanklėmis, rūpesčio vaisiai. Dar yra Mažeikių rajone mokytoja Dobrovolskienė, stovyklose mokanti vaikus tradicinio kankliavimo. Kaune yra mokytoja Alvyda Česienė, kuri moko vaikus ne tik tradiciškai kankliuoti, bet ir ragus, daudytes pūsti. Tačiau tai jau vadintina naujoji tradicija, o natūralus perimamumas nutrukęs. Šimtametis kankliavimo tęstinumas teišlikęs minėtuose Skriaudžiuose. Krekenavoje kankliuoja kelios aštuoniasdešimtmetės, Panevėžy – Regina Daniūnienė su savo draugėmis... Kaimuose apie tradicinius muzikos instrumentus muzikantai nieko nebeprisimena: buvo kokie ten ragai, dūdelės – štai ir viskas. Neprisimena nė sutartinių.

A. L. Galima teigti tik tiek, kad prieš dvidešimt metų buvo daugiau žmonių, kurie prisiminė matę tuos instrumentus, girdėję jų muziką kaimo aplinkoje. Praeitų metų ekspedicijoje radome tik keletą žinojusiųjų, kad tokių instrumentų ir muzikantų būta, ragus, skudučius pūtė, kanklytėmis skambino. Taip yra ir visoje Lietuvoje.

Net senųjų penkiastygių kanklyčių šiaurės rytų Lietuvoje nebeprisimenama?

V. P. Tos kanklytės gyvavo Biržų, Rokiškio kraštuose, Kupiškio šiaurinėje dalyje. Bet ir ten apie jas, jei kas ir žino, tai tik iš knygų, o gyvų liudytojų apie skambinusiuosius jomis nebėra.

Kaip Jūs apibūdintumėte šiandieninį tradicinės muzikos grojimo specialistų mokymą mūsų įvairių lygių mokyklose? Juk ir jūs abu prie tradicinės muzikos atėjote suktais keliais, net ir Evaldas Vyčinas – visi pagal diplomus ne tradicinės muzikos specialistai...

A. L. Kol kas reta vaikų muzikos mokyklų, kuriose mokoma groti tradiciniais liaudies muzikos isntrumentais. Muzikos ir teatro akademijoje yra atskira katedra, bet ten pagrindinis dėmesys – teorijai.

Būtų gerai, jei bent trumpai apibūdintumėt etnomuzikologijos mokslo šių dienų Lietuvoje būklę, laimėjimus, nesėkmes.

V. P. R. Apanavičiaus apibūdinimu, etninės muzikos Lietuvoje tyrimo esama dviejų krypčių: etnomuzikologinė: Daiva Vyčinienė ir jos vadovaujama katedra Muzikos ir teatro akademijoje, kita – etnologinė: pats R. Apanavičius, Gaila Kirdienė, Rūta Žarskienė, aš... Anie gilinasi į melodiką, mes aptariame plačiau: instrumentų gyvavimo aplinką, juo grojamą repertuarą, paskirtį, pačius muzikantus...

Ekspedicijos neįmanomos be tam tikrų anketų, klausimynų. Ar patys juos rengėte, kokių būtent tikslų siekėte?

V. P. 1987 m. Antanas Auškalnis sudarė anketą, visi aptarinėjome norėdami, kad joje atsispindėtų ne tik biografiniai duomenys apie muzikantą, bet ir grojamas repertuaras, iš ko išmoktas, duomenys apie vietines grojimo tradicijas, instrumentus... Siekėme, kad būtų kuo daugiau informacijos: apie muzikanto specialybę, gyvenamąją aplinką, buitį – kokie namai, ūkiniai pastatai, sodas... Tai teikia galimybę matyti ne tik pavienį žmogų, bet visą jo gyvenamąją aplinką. Tai svarbu.

A. L. Bet susikaupė daug klausimų, kurių neįmanoma buvo aprėpti, pusė anketos likdavo tuščios. Siaurinom, palikome tik esminius.

Ar ekspedicijose dirbate tik pagal anketas, pildydami jas, ar rašote išsamesnius aprašus?

V. P. Kol važinėjo R. Apanavičius, jis rašė ekspedicijos dienoraštį. Ir kiti dalyviai, vaikštantys dažniausiai po du, stengiasi rašyti savo pastabų, patyrimų, atradimų ekspedicijoje dienoraštį. Tai vertinga.

Kaip, kokiu būdu muziką ir visa kita ekspedicijose užrašote? „Savo žinioje“ turite tik Lietuvos liaudies kultūros centro „Transporterį“ – argi suspėjate visus aplankyti?

V. P. Pastaraisiais keleriais metais prašome vietos kultūros namų pagalbos, kad sutartomis dienomis suburtų apylinkių liaudies muzikantus – atvažiuojam, apklausinėjam, įrašinėjam. Teisingiau, žinoma, būtų važiuoti į namus, kad žmogus pagrotų savo įprastinėje aplinkoje, nejausdamas nejaukumo, papildomo jaudulio.

Gal tartumėt žodį apie bent pastoviausius paskutiniųjų metų etnomuzikos ekspedicijų dalyvius...

A. L. Visi jie labai atsidėję šiam darbui. Daiva Čičinskienė, Vilniaus mokytojų namų liaudies muzikos ansamblio „Kankleliai“, Tremtinių namų „Dainos“ klubo vadovė, Skirmantė Valiulytė, Lietuvos nacionalinės filharmonijos Visuomenės informavimo skyriaus muzikos redaktorė, etnomuzikologė Edita Narmontienė, Vilniaus pedagoginio universiteto dainų ir šokių ansamblio „Šviesa“ orkestro vadovė, Gvidas Vilys, Panevėžio miesto savivaldybės Kultūros ir meno skyriaus specialistas, Šiaulių universiteto, Kauno technologijų universiteto lektorius, Rima Garsonienė, Utenos muzikos mokyklos mokytoja, Raimondas Garsonas, Utenos kraštotyros muziejaus specialistas, Aušrinė Garsonaitė, Nacionalinės Mikalojaus Konstantino Čiurlionio menų mokyklos moksleivė, Matas Baniūnas, Lietuvos liaudies kultūros centre dirbantis vaizdo operatoriumi, Rimas Daugėla, tos įstaigos kantrusis vairuotojas... Daug metų jie – nuolatiniai etnoinstrumentologinių ekspedicijų dalyviai, aukojantys ir laiką, ir lėšas – eina „laimės ieškoti“ pas mūsų muzikantus. Visada labai padeda vietos kultūros žmonės, tokie kaip Zarasuose buvo Rima Vitaitė, Gintaras Andrijauskas, kuris pernai net savo namus ekspedicijos dalyviams „užleido“. Labai remia seniūnijų žmonės...

Kas dar išlikę iš muzikantų tradicinio vaidmens vestuvėse, gal kokių bent rudimentų iš senojo jų, sakytum, statuso: truputį pavojingas, truputį mistinis, susijęs gal su „anuo“

pasauliu? Kas dabar vestuvių muzikantas, kaip pakito jo muzika, paskirtis?

V. P. Klausimų – visai knygai. Gailos Kirdienės publikacijas reikia skaityti. Keičiasi laikas, keičiasi mados. Pradžioje vestuvėse skambėjo kanklės. Jas išstūmė smuikai, bandonijos, armonikos. Žinau tikrų faktų: kai apie Eržvilką ir Seredžių pasirodė pirmosios bandonijos, kaimiečiai neįsileido į vestuves, sakė, prastas instrumentas. Dabar – elektroniniai skamba. Reikia tik įjungti instrumentą – pats pagroja. Net nelabai būtina mokėti groti. Muzikantas vestuvėse liko amatininku. Na, gal – atlikėju. Slinktis – nuo medituotojo, piktų dvasių išvaikytojo... Senovėje žmonės išties stropiai vengė bent kiek nepagarbiai šnekėti su muzikantu... Šiandien, manau, neilgam ta elektroninė negyva muzika vestuvėse, nusibos ji vienąkart žmonėms. Turėtų nusibosti. Tikėsimės.

Prieš trejetą dešimtmečių buvau vienose vestuvėse Suvalkijoje. Geros, didelės vestuvės buvo, grojo muzikantai. Pirmą dieną jie gal išties visur tiko, bet antrąją man pasirodė besą kenkėjai, parazituojantys „ant sveiko vestuvių kūno“: įsitaisė prie stalo ir pradėjo „pageidavimų koncertą“. Žmonių gal arti šimto – kiekvieną paeiliui reketuoti ėmė: pageidauk kokios nors dainos, melodijos ir mokėk. Žmonės sutrikę, dažnai nežino, ko jiems ten pageidauti, mestelį kokį dainos žodį, kuris į mintį atklysta – „sugrįžki, jaunyste“, tie triukšmingi elektronininkai suplėšia posmelį ir – prie kitos aukos puola... Sumaištis, triukšmas, negali susikalbėti su šalia sėdinčiu kaimynu. Visą dieną tokia nesąmonė.

V. P. Tai, žinoma, netradiciška. Muzikantas žinojo visus vestuvių veiksmus, papročius ir atitinkamai grojo.

Ar liaudies muzikantų mažėja?

V. P. Gal keista ir netikėta – nemažėja. Vadinamųjų savamokslių muzikantų kuo puikiausių vis atsiranda. Mažėja tik etninių instrumentų, kuriais grojama, įvairovė. Bet liūdno vaizdo nėra: groja žmonės!

Ar ne per skurdu repertuaro? Kai pasiklausai – polka valsas, polka valsas... Ir nieko kito, ir jau, atrodo, jokios išeities iš to vienodumo...

V. P. Keičiasi laikai, keičiasi, kaip sakoma, ir šokių mados. Ilgą laiką skambinta tik kanklėmis – lietuvių liaudies dainelės, žaidimai, šokeliai. O kai per Klaipėdos uostą atplaukė armonikos, su jomis ir naujos šokių mados – padespanai, krakoviakai, visokie kitokie, tai ir kanklininkams parūpo ta muzika. Daugelis jų grojo taip pat smuikais, tad lengvai sugebėjo perimti bendratautines melodijas, kanklytės ir „išėjo“ iš senoviškų liaudies dainų. Sutartinių istorija panaši: juk negrosi vestuvėse kanklytėm, lamzdeliais. Labiausiai tradicinius etninius muzikos instrumentus nusiaubė bandonijos su armonikomis, smuikais. Štai ir „turim ką turim“. Gitara atsirado, mandolina, kontrabosas, kitokie iki tol net nematyti instrumentai, atitinkamai keitėsi ir repertuaras, senąsias liaudies dainas išstūmė romansai... Visai neseniai skambėjo kadriliai, krakoviakai, padispanai ir kitokie, o dabar jų niekas nešoka, tad ir negroja. Taip ir lieka – polka, valsas, kartais koks maršas. Tačiau liaudies muzikantams nėra vienuodumo. Tie žmonės groja ne iš natų, vieš-patauja improvizacija, niekada negrojama nata naton, prie to, kas nugirsta, nužiūrėta iš kitų, visada pridedama kažkas savo, kad būtų, muzikanto požiūriu, gražiau, savičiau. Visas polkas, valsus perklausius, vargu ar rastum du vienodus posmelius.

Paauglys – turėjau armoniką („Tulskaja“, vyresnio brolio iš Sibiro parvežtą). Vasaros pavakariais, būdavo, įsitaisau ant lubų palėpėje – reginys puikus, tolimas slėnis į Šniukštų pusę, vienkiemiai pabirę – laidau melodijas iki išnaktų, kaip tas Strazdo strazdas, „smūtną žmogų raminu“. Na, taip įsivaizduodavau... Ar dažni dabar muzikantų pastebėjimai apie grojimą sau, ne tik šokiuose, vestuvėse, pobūviuose?

V. P. Taip daro žmonės jaunystėje...

Kaip pasikeitė liaudies muzikantų grojimo, sakytum, motyvacija, tikslas, savo paskirties supratimas? Anksčiau svarbiausia jiems buvo vestuvės. Kaip – dabar? Kam jie bereikalingi? Kaip jie tai patys supranta?

V. P. O kaipgi mes išlaikytume savo etninį, kultūrinį tapatumą! Kas gi mes būtume be savo vertybių, be tradicijų išlaikymo!..

Bet taip gal tik mes, teoretizuojantys, raštininkaujantys, žinote, šnekame, suprantame...

V. P. Anaiptol. Tradiciją išlaikantys muzikantai visiškai taip pat mato, galvoja.

A. L. Ir dabar geras liaudies muzikantas gyvena išties visavertį gyvenimą: kviečiamas į rajonines ir kitokias šventes, renginius, kartais ir į vestuves. Be abejo, liaudies muzikantų erdvė siaurėja, bet pagrindinė paskirtis išlieka, daugelis muzikantų ją sąmoningai supranta: nepamiršti, išlaikyti, perteikti savo muziką ateities kartoms. Antra vertus, Liudvikai, geras muzikantas groja ir karvėms, jam nereikia stadionų.

CURRENT AFFAIRS IN ETHNIC CULTURE

Ethnic Music and Us

Liudvikas GIEDRAITIS talks to the Reader in ethnic culture at Vilnius Pedagogical University and head of the Ethnic Music Institute, Vida PALUBINSKIENĖ, and the senior specialist at the Folklore Department of the Lithuanian Folk Culture Centre, Arūnas LUNYS.

Specialised expeditions destined to collect data on folk music have been held as of 1998. Folk musicians are still abundant in Lithuania, although those who can play the ancient instruments are few. Accordions, bandoneóns, fiddles, drums and folk bass (basedlės) dominate capellas. Brass orchestras have died out in Samogitia. The need for folk musicians at weddings has decreased drastically. Conversely, their importance in the field of cherishing traditional culture has remained intact.

Ekspedicijų lobis

Į Liudviko GIEDRAIČIO klausimus raštu atsako etnomuzikologijos ekspedicijų rengėjas ir ilgametis vadovas, Vytauto Didžiojo universiteto Etnologijos ir folkloristikos katedros profesorius, Humanitarinių mokslų Etnologijos krypties habilituotas daktaras Romualdas APANAVIČIUS.

L. G. Kaip buvo sumanytos ekspedicijos, kas buvo jų rengėjai?

R. A. Instrumentinis liaudies muzikavimas – jau bemaž išnykęs reiškinys. Todėl Etnomuzikos institutas[1], Lietuvos muzikos ir teatro akademija, Lietuvos liaudies kultūros centras 1987–2002 m. surengė specializuotas ekspedicijas, kurių duomenys saugomi Etnomuzikos instituto ir Lietuvos liaudies kultūros centro archyvuose. Ekspedicijos rengtos pagal etnografinių ekspedicijų patirtį, vadovus (1987–1996 m. prof. habil. dr. Romualdas Apanavičius, 1996–2002 m. doc. dr. Vida Palubinskienė, Arūnas Lunys) konsultavo Lietuvos istorijos instituto Etnologijos skyriaus vyriausiasis mokslo darbuotojas prof. habil. dr. Vacys Milius.

Ekspedicijose dalyvavę Lietuvos muzikos ir teatro akademijos dėstytojai kartu su kitais etninio instrumentinio muzikavimo tyrėjais ir gaivintojais 1992 metais įkūrė ir Lietuvos Respublikos teisingumo ministerijoje įregistravo visuomeninę organizaciją – Etnomuzikos institutą. Ekspedicijas nuo 1987 m. finansavo Lietuvos muzikos ir teatro akademija, nuo 1990 m. – Lietuvos liaudies kultūros centras, kuriam ir buvo perduotas visas Etnomuzikos instituto archyvas. Dalyviai – Lietuvos universitetinių aukštųjų mokyklų studentai, dėstytojai, įvairių Lietuvos švietimo ir kultūros įstaigų darbuotojai, Lietuvos muzikos ir teatro akademijos, jos tuometinių Klaipėdos fakultetų, Vilniaus universiteto studentai, kurių atskiroms grupėms vadovavo Lietuvos muzikos ir teatro akademijos, Klaipėdos fakultetų, Lietuvos muzikos mokyklų ir kitų švietimo bei kultūros įstaigų darbuotojai, turintys aukštąjį muzikinį išsilavinimą.

L. G. Kokia buvo pasirinkta ekspedicijų metodika ir kodėl būtent tokia?

R. A. Rinkom žinias apie jau išnykusį reiškinį, skubėjom rasti dar tebegyvenančius to reiškinio dalyvius, todėl mums labiausiai tiko judrios „maršrutinės“ ekspedicijos. Ekspedicijų 1987–1989 m. trukmė – po 14 d., 1990–2002 m. trukmė – po 5–7 d. Mažesnė – 1990–1992 m. Ekspedicijų trukmė priklausė daugiausia nuo to meto sudėtingų ekonominių Lietuvos sąlygų, o vėliau – nuo patyrimo, jog ilgesnės nei 7 d. ekspedicijos dėl dalyvių nuovargio tampa ne tokios efektyvios. Surengta 16 ekspedicijų visoje Lietuvoje, ištirta visi 44 rajonai. Ekspedicijose 1987–1989 m. dalyvaudavo nuo 40 iki 80 ir daugiau dalyvių, 1988 ir 1989 m. ekspedicijos dirbo dviem grupėmis po maždaug 40 žmonių, o nuo 1990 m. dėl sudėtingų ekonominių sąlygų jų skaičius sumažėjo iki 10–18. Ekspedicijose 1995 ir 1996 m. dalyvavo tik po 5–6 žmones. Iki 1990 m. stengtasi viena grupe ištirti po 5 Lietuvos rajonus (1988 ir 1989 m. ekspedicijos surinko duomenis atitinkamai net iš 10 rajonų), o nuo 1990 m. tenkintasi tik 1–2 rajonų tyrimais.

L. G. Kaip sekėsi tirti šį, kaip minėjote, jau išnykusį reiškinį, kokį pavyko surinkti kraitį? Ar jis gausus ir pakankamas mokslo tyrimams, instrumentinės muzikos ir muzikavimo būdams pažinti, gaivinti? Koks laikotarpis labiausiai atspindimas, kokio amžiaus žmonės Jums teikė žinias ir grojo, kiek instrumentinės muzikos pavyzdžių pavyko įrašyti, kokia muzika labiausiai mėgstama sodžiaus muzikantų?

A. R. Manyčiau, sekėsi neblogai. Ištirti visi 44 Lietuvos rajonai. Užrašyta 1531 anketa. Aukštaitijoje apklausti 727, Žemaitijoje – 532, Dzūkijoje – 173, Suvalkijoje – 99 pateikėjai. Apklaustų pateikėjų skaičiaus kiekviename Lietuvos rajone vidurkis – 34–35 asmenys. Daugiausia (80) pateikėjų apklausta Rokiškio, mažiausia (vos po 8 asmenis) Klaipėdos ir Jonavos rajonuose. Palyginti daug (po 60–66) apklausta Utenos, Zarasų, Raseinių, mažokai (po 17–19 žmonių) Kaišiadorių, Lazdijų, Vilkaviškio rajonuose.

Tad mokslo tyrimams ir liaudies instrumentinio muzikavimo pažinimui, tyrimui, gaivinimui medžiagos atsirado pakankamai.

Laikotarpis, kurį geriausiai atspindi gauti duomenys – XX a. III–IV dešimtmečiai (apie 85 proc. žinių). Menkesni duomenys apie V–VI dešimtmečius (apytikriai 10 proc. duomenų), visai menki – apytikriai 5 proc. – apie I–II dešimtmečius. Tačiau gana nuosekliai atspindėtas bemaž visas XX a., o užrašyti prisiminimai, išgirsti iš tėvų ir senelių, siekia XIX a. antrąją pusę.

Pateikėjų amžius – nuo 62 iki 86 m. (apie 89 proc. žinių), vyresni kaip 86 m. žmonės sudarė apie 5 proc., jaunesni – apie 6 proc. pateikėjų. Absoliuti pateikėjų dauguma – liaudies muzikantai – 99 proc. pateikėjų. Vos 1 proc. apklaustųjų sudarė asmenys ne muzikantai, tačiau gerai muzikavimo tradicijas prisimenantys žmonės. Pateikėjų dauguma – vyrai, 99, 9 proc., moterys – vos 0, 1 proc. visų apklaustųjų. Žmonių,

1. Visuomeninė organizacija, Lietuvos Respublikos teisingumo ministerijos 1992 m. įregistruota kaip mokslinė draugija. 1992–2001 m. šio instituto direktoriumi buvo R. Apanavičius, nuo 2001 m. – V. Palubinskienė.

ekspedicijos metu galėjusių pagroti, buvo apie 95 proc., ir tik apie 4 proc. pagroti negalėjo, daugiausia todėl, kad neturėjo instrumento. Todėl nepasitvirtino įsigalėjusi nuomonė, kad instrumentinis muzikavimas – jau praeitin ir užmarštin nuėjęs reiškinys.

Įrašyta tikrai daug – per 10 000 instrumentinės muzikos pavyzdžių. Akivaizdu, kad XX a. Lietuvoje vyravo europietiškų bendratautinių šokių muzika. Ji sudaro apie 87 proc. visų įrašų. Lietuviškų tautinių šokių muzika – apie 8 proc., etninių ir literatūrinių dainų melodijos – apie 5 proc. griežiamo repertuaro. Daugiausia pagriežta bendratautiniais instrumentais – armonikomis ir smuikais – apie 99 proc., o iš etninių instrumentų paskambinta tik kanklėmis. Kanklių įrašai sudaro tik apie 1 proc. visų įrašytų kūrinėlių, jie yra neįkainojami, nes rodo, kad kankliavimo tradicijos ir XX a. dar nebuvo visiškai išblėsusios.

L. G. Praėjo daugiau nei du dešimtmečiai nuo ekspedicijų pradžios. Kaip konkrečiai „pasitarnavo“ surinktoji medžiaga? Ar buvo pasitelkta mokslo tyrimams? Ar ekspedicijos praktiškai pagyvino patį liaudies muzikavimą?

R. A. Po ekspedicijų šis vos rusenantis reiškinys daugelyje Lietuvos rajonų pagyvėja, tačiau jau tik kaip folkloro sąjūdžio dalis – muzikantus pradėta kviestis į rajonuose rengiamas vakarones, šventes, amatų dienas ir kitus renginius, jų pasirodymus transliavo televizija, įrašai saugomi Lietuvos radijo fonduose, išleista Aukštaitijos muzikantų įrašų plokštelė (Aukštaitija 1990).

Ekspedicijų rezultatai paskelbti daugiau nei 20 mokslinių straipsnių Lietuvos ir užsienio leidiniuose, 6 monografijose, 7 leidiniuose, pagal šią medžiagą apgintos 4 daktaro disertacijos, 2 habilitaciniai darbai, 5 baigiamieji aukštojo universitetinio išsilavinimo darbai, perskaityta per 30 pranešimų Lietuvos ir užsienio mokslinėse konferencijose, paskelbta daugiau nei 20 straipsnių enciklopedijose.

Buvo gerai ištirtas dar teberusenęs kankliavimas, net Dzūkijoje ir rytų Aukštaitijoje, naujausi duomenys paskelbti kolektyvinėje monografijoje („Senosios kanklės“, 1990, 1994), mokslo straipsniuose (V. Palubinskienė 1990, 2001, 2002), metodiniuose leidiniuose (Palubinskienė-Tarnauskaitė 2001), apibendrinti daktaro disertacija (Palubinskienė 2007). Aprašytas galvijų ganymas panaudojant ir muzikos instrumentus (Apanavičius 1990, 1993; Kirda 1996; Motuzas 1991, 1992), muzikos instrumentai šeimos ir kalendorinėse šventėse (Šileikienė 1993). Pirmą kartą nuosekliai ištirtos smuikavimo tradicijos, jos apibendrintos daktaro disertacijoje (Kirdienė 1998) ir monografijoje (Kirdienė 2000). Ekspedicijose surinkti duomenys apie etninių muzikos instrumentų vartojimą apibendrinti habilitaciniame darbe (Apanavičius 1994). Etninių ir bendratautinių instrumentų vartojimo papročiai katalikiškose bažnytinėse liaudies apeigose apibendrinti habilitaciniame darbe (Motuzas 2001) ir monografijose (Motuzas 2003, 2006, 2007).

Ekspedicijų duomenys paskelbti ir Latvijos, Suomijos, Lenkijos bei Vokietijos mokslo spaudoje.

Po 1993 m. Gvido Vilio publikacijos apie tik XX a. viduryje nutrūkusį Šyvio šokdinimą vakarų Suvalkijoje (Vilys 1993), šis paprotys ten buvo atgaivintas.

Muzikavimo tradicijos diegiamos kursuose, kur groti moko patys liaudies muzikantai. Plačiausiai tai daroma Kelmėje rengiamuose Žemaičių etnomuzikavimo ir liaudies amatų vasaros kursuose, kuriuose armonikomis ir smuiku griežti jaunimą moko daugiausia tik liaudies muzikantai, jie dalyvauja ir kursų metu rengiamuose koncertuose.

Ekspedicijų vadovo dienoraščio ištraukos

Visą dieną oras buvo klaikus – liūtis. Patvino upės, apsemti laukai, viskas pažliugę. Žmonės grįžo išvargę ir šlapi kaip ir vakar, tik skirtumas toks, kad nėra kur išsidžiovinti. (...) Praėjus dešimčiai ekspedicijos dienų, akivaizdu, kad fiksuojame tikrai svarbų ir vertingą dvasinės kultūros reiškinį. Susidaro įspūdis, kad dauguma gerų liaudies muzikantų jaučiasi nereikalingi jau per 20 metų. Visi beveik sutartinai tvirtina, kad padėję instrumentus apie 1965 m., pasikeitus šokių ir jų muzikos madai. Dauguma muzikantų instrumentus jau ir pardavę, tačiau įsišnekėjus, įrašius grojimą, žmonės tarsi atgyja, jaučiasi padarę kažką svarbaus. Buvo tokių, (...) kurie sakėsi vėl pirksią instrumentus ir grosią su kitais muzikantais.

R. Apanavičiaus 1987 08 12 įrašas.

Tai pats šviesiausias mano sutiktas per visą ekspediciją žmogus. Ilgai išbuvęs tremtyje Sibire, badavo, bet už 200 rub. nusipirko smuiką. Negirdėtas dalykas. Turi 3 smuikus, negroja vestuvėse, tik sau, bet – kaip profesionalas. (...) Be grojimo dar padainavo kartu su žmona... (...) Ji dainavo, o vyras akompanavo smuiku – nuostabu! Labai graži šeima – jau gyvenimo saulėlydyje, o šitaip myli vienas kitą.

V. Palubinskienės 1996 08 09 įrašas.

Įvyko nesklandumas: muzikantas paskolino instrumentą, o tas kitas muzikantas „boikotavo“ mūsų ekspediciją ir negrąžino. Bet su nuostabiu šviesuoliu (...) ilgai bendravome.

A. Lunio 1998 08 06 įrašas.

CURRENT AFFAIRS IN ETHNIC CULTURE

Treasures of Expeditions

This is Liudvikas GIEDRAITIS' written interview with the organiser and head of ethno-musicological expeditions, professor of Ethnic Studies and Folklore at Kaunas Vytautas Magnus University, Romualdas APANAVIČIUS.

They talk about expeditions from 1987 to 2002 and the data collected during those expeditions. Romualdas Apanavičius' expeditions accomplished as much as researching all the 44 Lithuanian regions, recording over 10 thousand samples of instrumental music, making fill out 1531 questionnaires. Most data concerns the 1940s and 1950s. The collected material has been the subject discussed of numerous academic publications.

Gražu, kai žuvis pabėga

Henrikas GUDAVIČIUS

Kiekvienas žvejys gali prisiminti kokį keistą nuotykį. Kartais jis apie tai nė nekalba – bijo, kad bus nesuprastas.

Vandens gelmės yra žuvies stichija, ir žmogus turbūt niekada nesugebės išsiaiškinti visko taip, kaip liepia jo logika... Būna šitaip: leidžiasi saulė, rausvu atspalviu vandeny blyksteli balta blizgė ir tą pačią sekundę griebia lydeka! Žvejo širdis sudunksi kaip kūjis, bet atitrūksta žuvis visai prie kranto, ir staigus jos posūkis atgal į savo stichiją padovanoja žmogui dar vieną neužmirštamą saulės atšvaitą – rausvai suspindi žuvies šono žvynai. Tai trunka menką sekundės dalį, o žvejys jau šito niekada nepamirš. Ir tikriausiai niekam nepasakos to, ką pats tą akimirką pajuto. Nes nėra tokių žodžių, kurie tiksliai apibūdintų tą trumpą blyksnį.

Jonas Sinkevičius grįžta iš žvejybos Nemune. Jonionių kaimas. 2008 m.

Radziukas gaudo žuvis prie Grūdos upelio Darželių kaime. 1994 m.

Laikui bėgant keitėsi žmogaus žvilgsnis į laukinę gamtą, ir ta nuo kablio nutrūkusi žuvis jau yra nebe egzistencinių apmąstymų, o moralės tema. Bet ką reikia galvoti, kai vaikas štai šitaip nuoširdžiai kalba: *„... man patinka, kai žuvis kimba, bet gražu, kai žuvis pabėga.“* (užrašė etnologė Laura Piškinaitė-Kazlauskienė). Ir nepradėsime juk įtarinėti, kad tas mažas žuvautojas bus išmokęs svarbiausius Alberto Šveicerio universaliosios etikos postulatus. Kažkas pašnibždėjo tam vaikui tokį gražų jausmą. Filosofas Nikolajus Berdiajevas rašė, kad kūryba yra galima todėl, kad šis pasaulis yra sukurtas. Žuvų pasaulis gal yra pati paslaptingiausia tokios kūrybos dalis. Todėl ir reikia į tą stichiją žvelgti su pagarba ir meile.

Su luotu – kaip su dviračiu

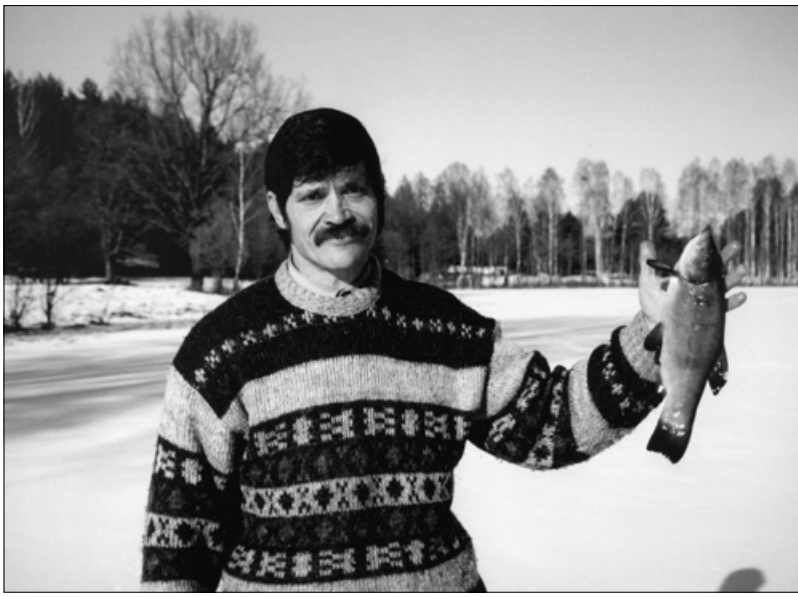
Kai pagalvoju apie senovišką žūklę bei senuosius žuvautojus, prisimenu ir tokį atsitikimą. Labai anksti, dar visiškoje tamsoje, važiuoju pustuščiu autobusu iš Vilniaus į Zarasus, snūduriuoju, o kažkur prie Karačiūnų autobusas sustoja, pro atvertas duris įlekia kuprinė, guminiai batai, irklai, pagaliau įgriūna žmogus su meškerėmis ir sveikinasi: „Zdravstvuite, eto my – rybaki!“ (Sveiki, čia mes – žvejai). Vaizdas toks, tarsi tų žvejų turėtų būti daug. Bet greit viskas paaiškėja: greitai įlips dar vienas, reikės padėti įkelti valtį, o Nemenčinėje jie išsikraustys su visu turtu ir plauks Nerimi į Vilnių, plaukdami, žinoma, žvejos, jie turi ne tik spiningus, bet ir dugnines, ir graibštus, ir „karablikus“... Viską žvejys kaip mat išaiškina greitakalbe ir jau klausia vairuotojo, kodėl niekas dabar nebežvejoja upėse su „karablikais“. Vairuotojas tik šypsosi, toks keleivis tikrai išvaiko miegus, o ko daugiau reikia ankstyvą rytą... O aš galvoju, kad šita nemari žvejų gentis gal visame pasaulyje yra tokia pat: labai jau akivaizdi ta pakili

Algis Janulevičius, naujosios kartos žvejys, grįžta iš žvejybos nuo Straujos upės. 2005 m.

žmogaus būsena, tas gražus atavizmas, nors supa tuos žuvautojus kartais ir naujoviški daiktai... Visa tai galima pajusti ir skaitant Lauros Piškinaitės-Kazlauskienės studiją „Žvejybos istorijos apybraižos“. Vaikas, pavyzdžiui, sako, kad jam gražu, kai žuvis pabėga. O naktinė žūklė? Nei žemdirbys, nei medkirtys, nei šiaučius neturi tokios patirties, apie kurią kalba Nemuno, Metelių ar Kuršių marių žvejai. Visa tai yra liaudies kultūros dalis. O kiek tokios ypatingos pasaulėjautos ženklų jau esame praradę! Kai trijų metrų ilgumo tinklaitį pavadinome brakonierių įrankiu, žmonės pamiršo, kaip tą tinklaitį nusimegzti. O pabandykim dabar įsivaizduoti senelį, mezgantį tinklą. Aišku juk, kad toks ramus darbas daro žmogų ramų, ir tą ramybę gal pajustų koks nenuorama anūkas? Arba pabandykime iš karklo vytelių nupinti venterį, teisingai jį nuleisti ant upės dugno, paskui sukrauti „akmenyčią“, kuri nukreiptų žuvis į tą venterį. Darbo daug, o žuvies gali ir nebūti, nes reikia atsiminti daugybę tokios žūklės paslapčių.

O kas galėtų šiandien išskobti luotą? Dzūkijos nacionalinio parko amatų meistras Romas Norkūnas prieš devynerius metus pakvietė į Liškiavą medžio meistrus Algirdą Juškevičių, Algį Svirnelį, Algirdą Barkauską ir Saulių Sakalą ir jie per keturias dienas išskobė luotą kirviais, vedegomis ir kaltais. Svarbiausias jų darbo motyvas toks ir buvo: ar mokėsime? Bet baimintasi buvo be reikalo, luotas radosi dailus ir stabilus. Tiesa, buvo į ką pasižiūrėti, iš Dubaklonio atsivežėme seną ir gerokai patrūnijusį Antano Baryno skobtinį laivelį. Naująjį luotą išbandėme Nemune 2002 metais, ir visi greitai įsitikino, kaip sunku išlaikyti pusiausvyrą, kol dar esi naujokas. Luotas – ne lentinė valtis. Žvejys Jonas Balčius iš Gailiūnų kaimo apie mažą savo luotą ir apie žūklę taip kalbėjo: *„Pušinis tas mano luotas, mažukas, Nemune tai, būdavo, aš jį labai gerai išvairuoju, žinot, reikia mokėt – klupscias klūpai, nepastovėsi, kai dunksteli kur akmenin. Labai geras luotas, jei būt ilgesnis – nesuvairuosi, o dabar aš su juo kap su dviračiu... Mes priklausėm Daugų žvejų artelei, o žuvį atiduodavom Druskininkams, sanatorijoms. Mes su tėvu išskaptavom du tokiu luotu, mano tėvelis Adolfas buvo geras meistras... Nu, jau šitam luotui gali būt koki keturiasdešimt metų. Nemune buvo gerai, bet kad žuvies sumažėjo, tai atitempiau aš jį šitan ežeran. Čia žiežulos*

Lynai kibti pradeda, kai vanduo įšyla iki 18 laipsnių, tačiau Jonas Avižinis ant Mergelių akelių ežero, aptraukto ledu, lyną pagavo 2001 vasario mėnesį.

Vytautas Raugala kerta paskutinius rugius Merkinės miestelyje. 2004 m.

Kas nežino, kad panemunių dzūkai labiau į Nemuną žiūri nei į šilus ir gruntus. Taip ir Julius Kvaraciejus iš Jonionių kaimo prie Nemuno. Vos keturiolikos sulaukęs pradėjo plukdyti sielius, nardė su luotu Nemuno bangomis, bet plaukti „šuniuku“ taip ir neišmoko. 1993 m.

kimba, mekšriukai, lydekų yra, ašarių. Man įdomu pasiirstyt ir ežere. Kai Druskininkuos dirbau, tai po darbo atvažiuoju, sėdu luotan, tokis ežero kvapas vakare geras. Kada daugiau pagauni, kada mažiau, bet poilsis geras. Vienųkart su spiningu aštuonias lydekas išlupau, ir visos vienodos – po kilą, un jau prieš kokius dvidešimt metų. Lynų čia yra, prieš nerštą ima, ir karpių papuola. Gylis čia nedidelis – trys metrai giliausia vieta. Anas, va, Juodiškis daug gilesnis, yra duobių po šešis metrus... Čia gerai, šito mano luoto niekas neima, keli bandė paplaukti – išvirto, ir daugiau nejudina. Aš jį atitempiau iš Nemuno gal septynasdešimtais metais. Nemune tai su malote žvejojom, dviese. Oi, įdomu buvo. Vienoj vietoj sykį septynis šamus sugavom, mažiausias buvo 25 kilogramų. Oi, buvo žuvies tada, tik netingėk.“

Įdomus tolimesnis šio mažo luoto kelias. Jis buvo iškeltas iš Pamelnyčio ežerėlio nendrynų ir nuvežtas į Snaigupės kaimą, į mažą Nijolės ir Vytauto Čėsnų sodybos tvenkinėlį. Ir sužydėjo tame luotelyje vaistinės verbenos. Mat Čėsnos yra gėlių augintojai, ir visur visur čia auga gėlės.

Žinių apie Nemuno luotus turime daug, bet šis Jono Balčiaus luotelis įdomus tuo, kad buvo labai mažas. O patį didžiausią, net aštuonių metrų ilgumo luotą teko matyti Švendubrėje, Domo Smaliuko kluone.

Apie Nemuno luotus rašė Balys Buračas ir Česlovas Kudaba. Yra išlikusi B. Buračo nuotrauka, kurioje 1935 metais užfiksuotas „skobtinis dzūkų laivelis Dubaklonio kaime“. Negalime nepaminėti dar vieno svarbaus atradimo: 1958-ųjų vasarą leipalingiškis moksleivis Vytautas Leščinskas išmatavo ir nupiešė Gudelių kaime surastą luotą. Leipalingio kraštotyrininkų ekspediciją, kuri plaukė Nemunu nuo Druskininkų iki Merkinės, organizavo garsus muziejininkas, kraštotyrininkas, istorijos mokytojas Algirdas Volungevičius.

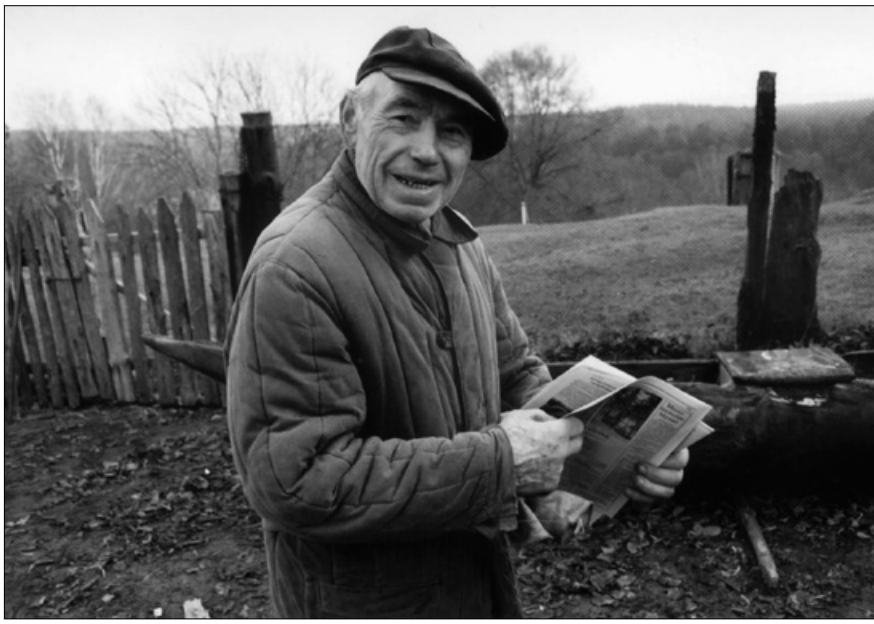
Gerai išskobtas luotas yra daug eiklesnis už bet kokią lentinę plokščiadugnę valtį. Todėl ir dabar dar senieji žvejai plaukioja luotais. Jonionių kaime žvejys Jonas Sinkevičius saugo seną luotą, kurį jam perdavė merkinietis a. a. Julius Kvaraciejus. Jo tėvas Antanas Kvaraciejus irgi buvo žvejys profesionalas,

taip pat plaukiojo tiktai luotu. Dar ir dabar Netiesų kaimelyje prisimenama, kaip A. Kvaraciejus, atplaukęs žvejoti, net ir nakvodavo savo luote.

Ežero luotai visai kitokie. Jie sunkūs, grubūs ir nepaslankūs, kartais skobiami iš storos drebulės arba net iš ąžuolo. Plaukti su ežero luotu paprasčiau, yra tokių, kurie turi net „sparnus“, todėl jų pusiausvyra dar geresnė. O greičio nereikia, jei žuvauji ežere... Prieš devyniolika metų aptikome didelį ąžuolinį luotą Lyno ežere, jau apskendusį. Ir tai buvo vienintelis mūsų surastas ežerinis skobtinis laivas Dzūkijos nacionaliniame parke. Grūdos ežero luotų, apie kuriuos 1965 metais „Mūsų gamtoje“ rašė profesorius Č. Kudaba, mums jau neteko pamatyti.

„Šuosmet ažeri neblogai gaudėsi žuvės“

Šitaip apie žūklę 1958 metais rašė Kostas Avižinis, Lynežerio kaimo ūkininkas, bitininkas ir žvejys. Darbų sodiečiams vasarą daug, todėl žuvys Lyno ežere gaudosi pačios. Įmetei venterį ar tinklaitį ir gali eiti sau, tik nepamiršk vakare pažiūrėti, kas įlindo... Lynežerio kaimo istorija – labai įdomi ir sudėtinga. Buvo laikai, kai sovietinė valdžia uždėdavo didžiules duokles bei mokesčius, bet žuvys, žvėrys, grybai, uogos visada praturtindavo šių darbščių šilinių dzūkų stalą. Dabar net sunku patikėti, kad 1940 m. vasarą Lynežerio, Musteikos, Ašašnykų žmonės norėjo važiuoti... Lietuvon. Jau netgi ruošėsi darytis didesnius ratus, nes atėjo gandas, kad leis pasiimti tiek daiktų, kiek tilps į vežimą. Kaip tai galėjo būti? Ogi po to, kai Vilniaus kraštas ir Vilnius buvo grąžintas Lietuvai (1939 m.), patys pietrytiniai kaimai atiteko Baltarusijai, kuri tada jau buvo sovietinė. Iki 1939 m. Lynežerio žmonės kentėjo nuo lenkų, paskui užėjo rusai ir tuoj pat savo galią pradėjo rodyti Baltarusijos valdžia. Bet niekas neišvažiavo svetur nei iš Lynežerio, nei iš Musteikos. Kentėjo. Ežeras galbūt irgi buvo svarbus guodėjas, mat kaimo bendruomenė Lyno ežerą iš lenkų valdžios buvo nupirkusi. Kiekvienas turėjo savo luotą, savo tinklaičius. O musteikiškiai tada į kitus kaimus neišvažiavo todėl, kad šalia buvo žvėrys bei paukščiai. Visuose šio krašto žmonių prisiminimuose pasidžiaugiama, kad nepritrūksta žvėrienos, uogų, grybų, laukinių ančių kiaušinių ir sulos, nors duonos kartais ir nebūdavo. Lynežeriečio K. Avižinio dienoraštyje irgi rašoma apie spanguolių ir mėlynių derlių, apie medų ir baravykus. Ir apie žuvis. Bet smulkesnių, etnografiškų tokios žūklės detalių nėra, gaudosi žuvys pačios, ir gerai. O dabar mums visa tai rūpi todėl, kad šiame krašte ilgiausiai ir išliko ta senoji Lietuva, kurios visais laikais ieškojo tylūs rezistentai, žygeiviai ir etnologai. Dabar svarbu ir tai, kad ten

Žvejys iš Dubaklonio Antanas Barynas sako, kad Jonionių ir Dubaklonio vyrai nuplaukdavo iki Ančios. 1994 m.

Luotas Dubaklonio kaime. 1994 m.

ilgiausiai veikė paprotinė teisė, jokiuose įstatymuose neužrašyta. Net ir 1960 m., kai vidurio Lietuvos sodiečiai kasdien dirbo kolūkiuose, už tai beveik nieko negaudami, Lynežery visi uogavo, grybavo, šienavo pašarą savo gyvulėliams ir savo ežere gaudė žuvį. Visi vertėsi senoviškai. Ir niekas net neabejojo, kad ežeras priklauso Lynežerio kaimui.

Senovinio luoto skobimas Liškiavoje.
Iš kairės: A. Barkauskas, R. Norkūnas, A. Juškevičius, A. Svirnelis. 2001.

Luoto bandymas Liškiavoje 2002 m.

Lynežeryje nebuvo žvejų profesionalų. Tiktai prie Nemuno gyveno žvejai, kurie sugautą žuvį parduodavo. O ūkininkai į tinklus, bradinius ar venterius žuvį viliojo tiktai nuo svarbiausių darbų atitrūkę. Ir kiekviename krašte ta žūklė buvo truputį kitokia. Kaip žuvavo Liškiavos vyrai, papasakojo Albina Jarašienė, gyvenanti netoli Liškiavio ežero: *„Žiemų kap turi čėso, tai mezga vyrai kanapinius tinklus. Kap kas mezga, o mūs mama mokėjo suaust, mažukės skylės būna... Mūs, Kosylos gatvėj, buvo trys žmonės, katrie subatos vakarų vis aina žuvauc in ažarų. Tas tinklaitis tai taip: yra sparnai ir yra maknia, tai vienas aina su virvi, o kitas su šatru – ir traukia, tokia trišakė ta šatra, jis spaudžia tų šatrų, o su virvi traukia, nu ir, sako, – traukiam jau, tai sukrato in tų maknių, ištraukia ir kašikan ar maišan, oi buvo žuvų... Jų vadino kraštiniu, kraštinis bradinys... Nemunan su tuo bradiniu negaudė, ne. Gailiūnų ribokai atplaukdavo į Liškiavą su luotais, su čaikomis, tai labai didelių šamų pagaudavo.“*

Taip paprastai tada ir atsiskyrė du žvejų tipai: mėgėjai šeštadieniais gaudė su tinklu, o profesionalai Nemunu kasdien plaukiojo su luotais ir *čaikomis*. Profesionalų darbas sunkus, nes pagauti reikia daug, o į ūkininko tinklaitį ar bučių žuvys eina pačios, kiek

įeina, tiek ir gana... Juozas Radziukas iš Darželių kaimo prisimena: *„Grūdoj buvo daug žuvų, pastatai, būdavo, bučių, tai iškelt negalima, reikia insibrist, paimt už apačios – pilnas bučius mekšrų... Mes du turėjom nevadus, užimi kokį kampą upėje ir trauki, ištysi an krašto, kitą sykį pusę kašelės iš vienos duobės ištrauki. Patys nevadus mezgėm, iš kanapinio siūlo. Išmini, suverpi, stiprus būna, kokius penkius – šešius metus laiko. Linai silpnesni, o kanapės drūtos... Meškerė, nevadas, bučiai – iš kanapių. Venteris kitoks būna, su sparnais. Tų venterį pastatai kur neplatu, per visą upę, kur tykiau, kad neišneštų, prie kuolų pririši. Buvo da bradinys, kur negilu. Vėl buvo tokios pavažos, kai rogės tokios, jau ten trys traukia per žoles, tinklu apsiūta, ir aina, vienas su lazdu prilaiko, kad nepaskeltų per žolynus. Taip ir vadėsi – pavažos... Gaudiškėse buvo pelkė, ir da kokia pelkė! Gylio buvo iki dviejų metrų. Pavasarį prieidavo lydekų iš Grūdos, kai pakildavo Grūda. Luotas būdavo Gaudiškėse, iš pušies storos, su lazdu ir iries. Linguoja luotas, ale pripratį, nieko. Iškeldinėji tuos bučius, žuvis išimi – lydekos, krakės, ir vėl statai. Oi, buvo žuvies!“*

O Pranas Kalanta iš Mardasavo pasakojo apie žūklę Lavyso ežere: *„Lavyso ežere tai su tinklu gaudydavom, nu, drausdavo lenkai, bet gaudėm. Lavysan, tas ežeras buvo ne gyventojų, žydas jį nuomuodavo, bet leisdavo pažvejot. Buvo tokie žvejai, tai beveik kiekvieną dieną arkliais iš Lavyso per Mardasavą, per Puvočius į Druskininkus veždavo gyvas žuvis, statinės stovėdavo, vandenį pakeičia, kai arklius ilsina, ir veža gyvas. Žydai turėjo didžiausią pelną, atsimenu, dar tėvas su tokiu Česnuliu Bernardu iš Lavyso, kai jis važiuodavo pro Mardasavą, tai palieka porą žuvų tėvui, ten jos, matyt, nebūna svertos, tai palikdavo.“*

Merkiniškis Algis Keršys su Nemune pagautu 1,76 m ilgio 34 kg. šamu. 1996 m.

Atvažiuoja Jonas Kalpokas iš Vieciūnų į savo gimtąjį Aušrinės vienkiemį, pasiima meškeres ir išeina krakių gaudyti. O prie durų palieka ranka rašytą raštelį: „Aš meškerioju už kalniuko, Jonas“. 2005 m.

Su viena kirmėlaite – šešiolika žuvų

Kai profesionalai traukė tinklus, o ežerai ir upių atkarpos buvo išnuomojamos, su meškere tik vaikai tegaudė. Jų patirtis mums šiandien irgi įdomi. Šitokių prisiminimų nėra daug. Merkiniškis Vitas Raugala, vaikystėje gyvenęs Netiesų kaimelyje prie Nemuno, šitaip kalbėjo: *„... dvarininkai tadu jau turėjo kažkokius spiningus, atsivežę iš užsienių, mes tai traukėm žuvis an kokio raikščio ar botago, bo buvo žuvų. Būdavo, an vienos kirmėlaitės kokį šešiolika žuvų ištrauki.“* Ir dar prisimena V. Raugala, kaip jis tyčia išvertė iš valties Netiesų dvarininką: *„Kap jisai mosterėj, aš krypt čaikų, jis pūkšt Nemunan. Išplaukė, tai nė dėkui nepasakė.“* Tai, žinoma, vaikiška išdaiga. Bet nesunku suprasti, kad anuometinis gyvenimas prie upės vaikams buvo įdomus.

Liškiavos senolis Antanas Karlonas (gim. 1910 m.) išginęs savo karves į Žvėrinčių, ilsisi po lazdynų krūmu – tarsi gamtmeldžių žynys, ką tik nusileidęs nuo čia pat esančio alkakalnio ir pasakoja senąsias naujienas Henrikui Gudavičiui, kuris jam dovanoja Dzūkijos nacionalinio parko laikraštį „Šalcinis“. 1994 m.

Musteikos kaime 2006 m. *Brolių Černiauskų nuotraukos*

Augo ir grūdinosi jie tarsi kokie kantruoliai augalai, o visokios išdaigos, pramogos ir pareigos buvo tarsi vienas didelis judėjimas nuo ryto iki vakaro. Karvės ir avys panemunėje neblogai ganėsi pačios, ir žūklė piemenims tada buvo svarbus užsiėmimas.

Žuvų Nemune ir jo intakuose veisėsi tikrai daug. Labai žuvingas buvo mažas Grūdos upelis. Marcelia Gaidienė iš Darželių kaimo šitaip pasakojo: *„Čia atvažinėjo Darželiuosa tokis ponas Genza iš Varšuvos, nu ir jis supirkdavo vėžius, ir mes, vaikai, ėjom vėžiaut. Pavasarį jie būna olose, nu ir būna tokie samčiai, tai prie kranto pastatai, o iš tolo muši, grūdi – ir invarai in tuos samcius... O paskui, birželio mėnesį – jau ne. Tai tada darydavom tokius samtukus, nu ir varlas gaudėm ir mušėm, ir pririši, ir pririši tų varlį vidurin samtuko ir tadu jis ataina, po valiai ir iškeli tų vėžį. Oi, buvo didelių. Labai žuvyngas buvo upelis, užeidavo iš Grūdos ežero, o iš kitos pusės – iš Merkio, ir tokių, ir tokių žuvų buvo. Mano brolis, tai gerai atsimenu, iš ryto nuvejo pasimaudyti, tai kad jų stvėrė lydeka už kojos. Tai jis šoko krantan, ir buvo tokis bradinėlis, ir kaip kaiman, tai visi apstojo, jų ištraukė, ir prisimenu, kap vyrai parnešė, tai suolas tokis didelis buvo, tai per visų suolų paguldė ir dar uodega karojo, o kap išsižiodavo, tai tie nasrai – oi, oi, mes, vaikai, bijojom ir visa šita... Baisi, labai didalė lydeka buvo... Graudiškėse buvo krakių labai, tai statydavo bučius. Ir mano tėvelis turėjo luotų, ir gaudė, o kap užėjo kolūkis, tai arkliam ėdžias iš to luoto padarė.“*

Galima suabejoti, ar lydeka stvėrė bernaičiui už kojos, bet, matyt, ji tikrai buvo didelė. O J. Radziukas, M. Gaidienės kaimynas, prisiminė dar tokį atsitikimą: *„Buvo tokie senagrūdžiai, tai ten buvo labai lynų. Aš rozų ainu, taip, be nieko, žiūriu – kažkoks pagalys, ten buvo lieptelis, aš stumtelėjau, susjudino. Kokis ca kvaraba, mislinu, ale nematyt, aš greiciau kelnes pasiraitojau, įbridau ir abiem rankom išmeciau – lynas, bracia, penki kiliai buvo, tokis riebus, minkštas... Buvo ir ungurių, jisai skanus, ale kap kam, jo daug nesuvalgysi, jis labai riebus. Jeigu jau aini ant ungurių, tai reikia imt vilnonis autas, kad būt iš vilnos, tai tuo autu paimsi, tai jis neišbėgs. Arba smėlio. O jei tik an rasos, an pievos kur išmesi, tai nesugausi, nuveina kap žaltys anas... Vėžių buvo daug. Pirko tokis Genza, pasdarė tokias dėžes ir vežė Varšuvon traukiniu tuos vėžius, mokėdavo po penkias – dešimt grašių už kilogramą. Buvo tokių vėžių, kad po pusę kilogramo, tokie surambėję. Sugauni didziausį varlį, jų raikia nulupc ir pririšt kraitelėn. Tai jiej ataina, o jei mažukas vėžys ataina, tai didelis jų praveja, paukšt su lopa ir vienas ėda tų varlį... Gaudė moterys ir vaikai tuos vėžius.“*

Pasakojimai apie lašišas Merkyje dabar mums atrodo lyg legendos. Bet tie prisiminimai labai ryškūs, juk Kauno HES atkirto lašišų migracijos kelius tiktai 1959 m. Vytautas Jakavonis iš Kasčiūnų apie šitas karališkas žuvis kalba taip: *„Kitoj pusėj Merkio buvo toki medžiai nuvirtę, tai užlipdavo vyrai ten su šakėm ir badydavo lašišas. Net baisu būdavo, kaip jie pjaunas, vienas nori prie patelės, ir kitas, tokie kriūkai. Ateidavo būriai lašišų. Kaip žvejojom? Su žeberklu, tik su žeberklu arba su šakėm, kitaip jos nepaimsi, išlaikyt negalima... Sau kiek reikėjo – susgaudavom. Ir valgėm, ir žiemai sūdėm į bačkas. Ikrų tai visai nemokėdavom paruošt, kai juos išverdi, pasidaro kieti kaip žirniai. Tik paskui išmoko sūdyt. Mes jų neskyrėm, kur šlakis, kur lašiša – lašiša, ir viskas. O jau upėtakius mažukus tai skyrėm, jau ne toji, kai ateina kaip geras paršas.“*

O P. Kalanta iš Mardasavo šitaip prisimena lašišų žūklę: *„Oi, kiek žuvies buvo, atmenu, šviesus vanduo*

Merky, tai tos lašišos – viena prie kitos. Dirbau Drucminuose mokytoju tada, per spalio šventes parvažiavau Mardasavan, kaip sykis neršė lašišos, nu ir valtį turėjom, trise mes, vienas tokių šakalių prikapoja pušies, kur su smala, tai labai dega, gaganciun sudeda,ir vienas vienan galan valties, kitas kitan su žeberklais, o trečias šviečia. Plaukiam ir matau: didžiausia lašiša! Prispaudžiu, šaukiu – laikykit valtį, kelsiu, o žeberklai buvo iš šakių, kad iškeliu – didziulė, didziulė... An rytojaus tokis Svirnelis turėjo fotoaparatų, tai nufotografavo, pasdalinom, nu, šešiolika kilogramų buvo... Buvo Merky ūsoriai, šapalai, menkės, net ungurių buvo šiek tiek...“

Seniausias Liškiavos gyventojas Antanas Karlonas irgi gerai prisimena anuometinę žūklę Nemune: *„Žvejojom Nemune – kartais su meškere, kartais su tinklaliu. Mano mama audė tinklus iš kanapių. Nu, buvo tokis bradinėlis, vieną kraštą to bradinėlio stumi su medinėm šakėm tolyn, o kitas irgi eina krantu ir traukia tą bradinėlį pirmyn su virve, ir kiek patraukę užsuka krantan, ypač pavasarį taip gaudė, kai drumstas vanduo.“*

Šitą ūkininkų, vaikų, vietinių mokytojų ir net moterų žūklę upėse bei ežeruose galėtume vadinti mėgėjiška, nes tai nebuvo svarbiausias jų darbas. Bet kiek daug visokiausių padargų buvo sugalvota: meškerės iš arklio uodegos ašutų, kanapinės meškerės, tinklai, tinklaičiai ir nevadai, bradiniai ir bradinėliai, bučiai, venteriai, pavažos, žeberklai, gaganciai, kraitelės, samtukai, samciai... O dar luotai ir *čaikos*, dar mediniai kūjai, kuriais svaigindavo ežero žuvis ant pirmledžio.

Julius Kvaraciejus nuplaukdavo net iki Ančios

Apie prieškario ir pirmųjų pokario dešimtmečių žvejus profesionalus atsiminimų užrašyta daug, ir vaizdas gana aiškus: darbas sunkus, kartais net pavojingas, bet uždarbis geras. Be to, žvejas tada buvo laisvesnis nei kolūkietis, kuriam pirmininkas ar brigadininkas kiekvieną dieną parodo, ką reikia dirbti ne savo lauke ar fermoje. Tas laisvės pajautimas, ypač prie Nemuno, kai kuriems žvejams ir dabar yra gyvybiškai svarbus. Didžiulės rėvos taip ūžia ir šniokščia, kad valandėlę gali pasijusti patekęs prie kokios kalnų upės, toji stichija žmogų tikrai užburia. Ir šiandien galima sutikti žvejį, kuris žvejoja tiktai „an bistrumos“. Ir ne tiktai šapalus. Aišku, kad šitaip žuvis viliodamas apie ramų poilsį turi pamiršti – reikia dirbti. Muselininkai šaltavandenių upelių krantais irgi toli nukeliauja, irgi pavargsta. Ir nereikia tokiam žvejui jokių draugijų – jis visą dieną gali išbūti vienas toje stichijoje, toje akistatoje su savo didžiąja žuvimi. Ir šitaip jis pailsi, jam šito žūtbūtinai reikia. Atrodo, kad šitaip suartėja praėjusių dešimtmečių profesionalai ir šių dienų žvejai mėgėjai: panaši jų dvasinė būsena, nors darbo pobūdis ir skiriasi.

Profesionalai Nemune plaukiojo tiktai luotais. Įdomiausia, kad prieš srovę luotą žvejys tempė krantu eidamas. Plokščiadugnės valties šitaip lengvai tikrai nepatemptum. Tokia žvejų kelionė šiek tiek primena Volgos burliokus. O iš Lavyso į Druskininkus kubiluose gabenama gyva žuvis dabar irgi atrodo egzotiškai. Bus beveik penkiasdešimt kilometrų, taigi viskas turi būti tvirta ir patikima: arkliai, pakinktai, ratai. Ir žmonės tada buvo ištvermingesni. Šitokią kelionę dabar mes vadintume ekspedicija, ir iš anksto ilgai tam mums reiktų ruoštis. O tie augaloti kaimo vyrai su bradiniu irgi juk nebuvo kokie išlepėliai... Ir visa tai buvo gyvas Lietuvos kraštovaizdis. Kaip ir tie Straujos upelio vandens malūnai, kurių dabar tik pamatus vos vos begalima surasti.

Apie Nemuno žvejų gyvenimą daug papasakojo A. Barynas iš Dubaklonio: *„Kai pradėjo atsirasti kolūkiai, mes pasitraukėm ir dirbom žvejų artelėje, mūs vedėjas buvo Julius Kvaraciejus iš Jonionių kaimo. Šešis metus gaudėm žuvį Nemune, o priklausėm tada Daugų žuvininkystės ūkiui. Žuvį parduodavom Druskininkams, atvažiuodavo ir nupirkdavo. Žuvaudavom nuo pavasario ligi žiemos, žiemą jau ne. Mes gal buvom aštuoni, žuvavom su tinklais ir su luotais. Va, šitų luotų darė mano dėdė Balčius Antanas iš Gailiūnų ir tikrai žinau, darė 1910 metais, da mani nebuvo. Taip man sakė, bo mano mama iš Gailiūnų. Penkių metrų ilgumo luotas, pušis buvo labai gera, viršų nutašė, o liko tiktai vidurys – šerdis. Smalinga buvo pušis, šitiek metų išplaukiojau su tuo luotu, geras. Su tokiais luotais ir žuvaudavom, dviese plaukiam ir su tokiom šatrelėm, vienu ranku laikai šatrelę, o kitu – irklą, nu ir laikai tą tinklaitį, vienas už vieno galo, kitas – už kito, nu luotas nuo luoto per kokius keturis metrus, pasroviui plauki, ir kai tik pajauti, kad papuolė žuvis – pakeli tinklą ir įsidedi žuvį luotan. Aš tai visadu su Jonu Balčium plaukdavau, oi kokių žuvų pagaudavom – leščių, ščiupakų, šamų, ūsorių, vienųkart lasasių ištraukėm, dvidešimt kilogramų svėrė... Prieš srovę reikia vilkti, susiriši abu luotu, vienas ten sėdi ir keravoja, o kitas aina krantu ir traukia, virvė ilga, nesunku, ne, vasarų, kai būna vanduo nupuolęs, tai nesunku, aini per akmenis ir trauki, nesunku, luotas lengvas, priekis pakilis, lengvai aina. Mes su Balčium nuaidavom ligi Liškiavos ir tada pasroviui parplauki, o Kvaraciejus net iki Ančios nuplaukdavo... Geriausia žuvis – leščius, valgyt skanus ir šypų nedaug, tokis platus, būna, ir porą kilogramų sveria. Leščius labai gudrus, nesuspėjai uždaryt malotės – iššoka per viršų. Vasarų sugaunam daugiau an bistrumos, o jau rudenį – duobėse. Lašišų sugaudavom daug, graži žuvis, ataidavo rudenį, kol nebuvo Kauno elektrinės.“*

PEOPLE TELL

It is Beautiful, when a Fish Escapes

Henrikas GUDAVIČIUS

In great, pleasurable language GUDAVIČIUS talks of the Dzūkija Nacional Park villagers' lives in summer. This time he devotes a lot of attention to fishing in the Nemunas and the old, archaic dugouts.

LIETUVOS KULTŪROS MINISTERIJA
LIETUVOS LIAUDIES
KULTŪROS CENTRAS
LIAUDIES KULTŪRA 2010 Nr. 4 (133)

Žurnalas leidžiamas nuo 1988 metų,
kas du mėnesiai

Redakcijos adresas:

Barboros Radvilaitės 8, LT-01124 Vilnius
el. p. liaudies.kultura@llkc.lt

Vyriausioji redaktorė

Dalia RASTENIENĖ, tel. 261 34 12
el. p. lkredaktore@llkc.lt

Skyrių redaktoriai:

Dainius RAZAUSKAS – bendrieji kultūros klausimai, mitologija, tel. 261 31 61

Saulė MATULEVIČIENĖ – bendrieji kultūros klausimai, tautosaka, tel. 261 31 61

Liudvikas GIEDRAITIS – etnologija, folkloras, etninės veiklos realijos, tel. 261 31 61

Juozas ŠORYS – etnologija, tautodailė, etninės veiklos realijos, tel. 261 31 61

Beatričė RASTENYTĖ – korektorė-stilistė
Kompiuteriu rinko Enrika STANEVIČIENĖ
Maketas Martyno POCIAUS
Reziumė į anglų kalbą vertė Eglė KAČKUTĖ

Redakcinė kolegija:

Prof. habil. dr. Simas KARALIŪNAS, Lietuvių kalbos institutas, Antakalnio 6, LT2055 Vilnius

Doc. habil. dr. Ingė LUKŠAITĖ, Lietuvos istorijos institutas, Kražių 5, LT01108 Vilnius

Habil. dr. Nijolė LAURINKIENĖ, Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, Antakalnio 6, LT10308 Vilnius

Dr. Alė POČIULPAITĖ, Lietuvos liaudies kultūros centras, Barboros Radvilaitės 8, LT01124 Vilnius

Doc. habil. dr. Daiva RAČIŪNAITĖ-VYČINIENĖ, Lietuvos muzikos ir teatro akademija, Gedimino pr. 42, LT01110 Vilnius

Irena SELIUKAITĖ, Lietuvos kultūros ministerijos Regionų skyriaus vedėja, J. Basanavičiaus g. 5, LT01118 Vilnius

Doc. dr. Krescencijus STOŠKUS, Vilniaus universitetas, Didlaukio 27, LT08303 Vilnius

Dr. Žilvytis ŠAKNYS, Lietuvos istorijos institutas, Kražių 5, LT01108 Vilnius

Vida ŠATKAUSKIENĖ, Lietuvos liaudies kultūros centras, Barboros Radvilaitės g. 8, LT01124 Vilnius

Dr. Vykintas VAITKEVIČIUS, Klaipėdos universitetas, Baltijos regiono istorijos ir archeologijos institutas, Tilžės 13, LT 91251 Klaipėda, el. p. vykintas.vaitkevicius@gmail.com

Dr. Marija ZAVJALOVA, Ленинский проспект 32-а, Институт славяноведения, Российская Академия Наук, Москва 117334, Россия, el. p. marija_z@mtu-net.ru

© „Liaudies kultūra“

Steigimo liudijimas Nr. 152
Pasirašyta spaudai 2010 08 16

Formatas 60×90/8
Rinkta kompiuteriu. 11 sp. l.

Lietuvos liaudies kultūros centras
Barboros Radvilaitės 8, LT01124 Vilnius
http://www.llkc.lt

Spausdino UAB „Grafija“, Sėlių g. 3a, Vilnius

TURINYS:

Tirpstančio vardo ieškojimas.
Liudviko GIEDRAIČIO interviu su kultūrologe Daiva TAMOŠAITYTE ..... 1 •

MOKSLO DARBAI

Jūratė ČIRŪNAITĖ.
1537–1538 metų Žemaitijos miestelėnų įvardijimas ..... 8 •

Gražina SKABEIKYTĖ–KAZLAUSKIENĖ.
Šiuolaikiniai folkloriniai lietuvių tostai ..... 16 •

Inija TRINKŪNIENĖ. Etninė kultūra mokykloje:
mokytojų patirties tyrimas ..... 21 •

Vida PALUBINSKIENĖ, Giedrė DELTUVAITĖ. Sutartinių vaidmuo mokinių etninio ugdymo procese ..... 30 •

Audronė DARAŠKEVIČIENĖ. Lietuviškoji nešyklių tradicija ..... 35 •

SKAITYMAI
Valteris JASKEVIČIUS. Jono Lasickio žemaičių dievai: lietuvių mitologijos studija ..... 43 •

PAŽINTYS
Tomas SUTKAITIS. Senovės ir dabarties baltų kariai ..... 52 •

IN MEMORIAM
Alė POČIULPAITĖ.
Netekome kryždirbio Jono Tvardausko (1938 01 26 – 2010 07 01) ..... 68 •

LEIDINIAI
Libertas KLIMKA. Baltų mitologijos monografija ..... 71 •

ETNINĖS VEIKLOS REALIJOS
Etninė muzika ir mes.
Liudviko GIEDRAIČIO pokalbis su Vida Palubinskiene ir Arūnu LUNIU ..... 73 • .

Ekspedicijų lobis. Į Liudviko GIEDRAIČIO klausimus atsako Romualdas APANAVIČIUS ..... 78 •

ŽMONĖS PASAKOJA
Henrikas GUDAVIČIUS. Gražu, kai žuvis pabėga ..... 80 •

VIRŠELIUOSE: Apyrankės iš Šančių lobio fragmentas – lygiašonio trikampio formos gausiai ornamentuotas apyrankės galas. Sidabras. Nacionalinis M. K. Čiurlionio dailės muziejus, Kaunas.

VIII–XI a. apskritos kiauraštės segės su žalčių galvutėmis.

Iš: Baltų menas: parodos katalogas. Vilniaus dailės akademijos leidykla, 2009. 39 ir 63 pav.

Redakcija nereikalauja, kad diskusinio pobūdžio nuomonės sutaptų su redakcijos nuomone.